

ISSN 2311-8458

НАУКОВИЙ ВІСНИК

ЛЬВІВСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Серія психологічна

Випуск 1

ЛЬВІВ
2017

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.
НЗ4 **Серія психологічна:** збірник наукових праць / головний редактор Р. І. Благута. – Львів: ЛьвДУВС, 2017. – Вип. 1. – 232 с.

Виходить двічі на рік.

Засновник – Львівський державний університет внутрішніх справ.

Включено до переліку наукових фахових видань України (постанова Президії ВАК України від 14 жовтня 2009 р. № 1-05/4).

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації від 08.12.2014 р. КВ № 210-92-10892 ПР.

Рекомендовано Вченою радою Львівського державного університету внутрішніх справ до друку та поширення через мережу Інтернет (*протокол від 31 травня 2017 р. № 11*).

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Р. І. Благута, кандидат юридичних наук, доцент (*головний редактор*); **З. Р. Кісіль**, доктор юридичних наук, доцент (*заступник головного редактора*); **О. М. Борисенко**, кандидат психологічних наук, доцент (*відповідальний секретар*).

Члени редколегії:

Я. О. Гошовський, доктор психологічних наук, професор; **О. П. Зеленська**, доктор педагогічних наук, професор; **З. С. Карпенко**, доктор психологічних наук, професор; **З. Я. Ковальчук**, доктор психологічних наук, доцент; **Л. В. Романюк**, доктор психологічних наук, доцент; **Н. М. Бамбурак**, кандидат психологічних наук, доцент; **І. М. Галян**, кандидат психологічних наук, доцент; **Л. Й. Гуменюк**, кандидат соціологічних наук, доцент; **Л. І. Кузьо**, кандидат психологічних наук, доцент; **І. Ю. Сковронська**, кандидат філологічних наук, доцент; **О. Г. Угрин**, кандидат психологічних наук, доцент; **О. Я. Фінів**, кандидат психологічних наук; **Н. В. Медвідь**; *за згодою:* **І. В. Вашенко**, доктор психологічних наук, професор; **Ж. П. Вірна**, доктор психологічних наук, професор; **В. О. Лефтеров**, доктор психологічних наук, професор; **В. С. Медведєв**, доктор психологічних наук, професор; **Н. В. Оніщенко**, доктор психологічних наук, старший науковий співробітник; **М. М. Чепіль**, доктор габілітований, професор; **С. О. Гарькавець**, доктор психологічних наук, доцент; **О. М. Ковбич**, начальник відділу Управління кадрового забезпечення ГУ НП України у Львівській області.

У публікаціях висвітлено результати психологічних досліджень, здійснених фахівцями у теоретичних і практичних напрямках.

У статтях висловлено позицію авторів, яку не завжди підтримує редакційна колегія. За достовірність фактів, статистичних даних, точність викладеного матеріалу відповідають автори і рецензенти.

Під час передруку матеріалів посилання на Науковий вісник обов'язкове. Рукописи не повертаються.

Розділ 1

**ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ
ІНСТИТУТІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ
В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ**

УДК 159.9:316.6.662.23

О. М. Борисенко

**ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ
ІДЕНТИФІКАЦІЇ МОЛОДІ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ СУСПІЛЬСТВА**

Досліджено особливості соціальної ідентифікації молоді в нинішніх умовах України. Проаналізовано стан вивчення досліджуваної проблеми у сучасній психологічній літературі. Теоретично розглянуто основні концепції дослідження ідентичності як функції соціалізації. Розкрито ідентичність молодшої людини як наслідок ідентифікації в процесі її соціалізації та особистісну і соціальну ідентичності як складові «Я» особистості.

Ключові слова: ідентифікація, ідентичність, соціалізація, «Я» особистість, молодь, студентський вік, соціальна ідентифікація.

Постановка проблеми. Радикальні соціально-економічні перетворення в Україні різко підвищили інтерес суспільства до особистісно детермінованих сторін життя покоління, що підростає. Соціально-економічна та політична криза, яку переживає сьогодні українське суспільство, актуалізувала потребу в людях, здатних до продуктивної самореалізації через самопізнання, самовизначення, тобто здатних до активного саморозвитку.

На сучасному етапі розвитку психологічної науки формується нова парадигма освіти й виховання, яка передбачає створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для формування активної, самостійної, творчої особистості, здатної до самоствердження та самореалізації.

Нині чи не головне поняття в психологічних і соціально-психологічних дослідженнях особистості – ідентичність. Процес формування ідентичності молодшої людини є основним змістом її соціалізації та ціллю цього процесу. Ідентичність особистості, яка формується

внаслідок дії механізму ідентифікації, передбачає здатність особистості до самоорганізації власного життя на суб'єктному рівні як здатність самостійно ставити цілі і діяти відповідно до них, самостійно будувати стратегію досягнення цілей відповідно до внутрішніх особистісних смислів; як уміння співвідносити потреби, що виникають, із можливостями їх реалізації в певній ситуації, зі засвоєннями особистістю соціокультурних орієнтирів, що мають місце в суспільстві [1].

Стан дослідження. Стосовно дослідження проблеми соціальної ідентифікації молоді виступили такі представники: В. Г. Абдрахманова, Б. Г. Ананьєв, У. Джемс, Е. Еріксон, Р. Бернс, Л. В. Захарова, І. С. Кон, С. Д. Максименко, Дж. Мід, Г. К. Радчук, А. Р. Ратінов, К. Роджерс, С. Л. Рубінштейн й ін.

Сьогодні процес ідентифікації досліджується за декількома напрямками, серед яких ми виділили: розгляд ідентифікації як основного явища, що сприяє соціалізації та персоніфікації особистості (З. Фрейд, Р. Адамек, М. Драганов, В. Мухіна); з'ясування її ролі в структуруванні особистості (Г. Андреева, М. Боришевський, М. Обозов, М. Савчин). Аналізом питання ідентичності як компоненти самосвідомості особистості та виокремленням видів ідентичності займалися В. Москаленко, О. Белінська, А. Лук'янчук, А. Борисюк, А. Сергеева, М. Шульга, М. Яромовіч й ін.

Генезис, структуру, особливості становлення і розвитку тріади (ідентичність – ідентифікація – самоідентифікація) і, які при цьому мають власну предметну сферу аналізу, дає змогу виділити декілька наукових підходів аналізу останніх досліджень:

- психоаналітичний підхід, що охоплює психоаналітичну концепцію Е. Еріксона, статусний підхід Дж. Марсія, ціннісно-вольовий підхід А. Ватермана;
- біоеволюційний (Е. Гоффман, Л. Крапман, Дж. Мід, Р. Фогельсон, Дж. Хабермас);
- когнітивний (Г. Брейкуелл, Дж. Тернер, Г. Теджфел, Н. Л. Іванова);
- екзистенційно-гуманістичний (Д. Б'юдженталь, А. Мінделл, Е. Мінделл, К. Ясперс);
- структурно-динамічний підхід, до якого здебільшого прихильні вчені (В. С. Агеев, Н. В. Антонова, М. Й. Боришевський, П. І. Гнатенко, В. П. Павленко, П. В. Лушин, К. В. Коростеліна, В. В. Столін, Л. В. Шнейдер, В. А. Ядов й ін.) [2].

Мета статті полягає у науково-теоретичному та методологічному обґрунтуванні основних концепцій дослідження ідентичності як функції соціалізації.

Виклад основних положень. Ідентичність є феноменом, який виникає з діалектичної взаємодії індивіда і суспільства, – зазначають П. Бергер і Т. Лукман, і продовжують «Теорії ідентичності завжди включені в більш загальну інтерпретацію реальності...». Перше твердження стосується соціалізації індивіда в конкретному суспільстві, друге становить теоретичне положення, яке, згідно з П. Бергером і Т. Лукманом, справедливе для будь-якої теорії ідентичності. Ці положення стосуються соціалізації особистості й агентів соціалізації. Розглянемо теорію соціалізації, яка слугує П. Бергеру і Т. Лукману основою теорії ідентичності. Як виглядає процес формування ідентичності? У цьому разі П. Бергер і Т. Лукман слідує теорії Дж. Міда. Згідно з Мідом, дитина набуває розуміння навколишнього світу способом переймання позиції іншої людини і її бачення ситуації. Тим самим вона постійно вчиться дивитися на себе з боку. Вона ідентифікує себе з очікуваннями і установками іншої людини. Здатність сприймати себе з позиції іншої людини є першим кроком формування ідентичності. З теорії Дж. Міда випливає і інший висновок: завдяки ідентифікації з позицією іншого, людина бачить, як вона виглядає в процесі взаємної ідентифікації. Відносини між дитиною і її першими значущими іншими припускають «діалектичний зв'язок між ідентифікацією зі сторони інших і самоідентифікацією, між об'єктивно запропонованою і суб'єктивно встановленою ідентичностями». З погляду виникнення ідентичності первинна соціалізація завершується, коли виникає впевненість у загальному характері такої діалектики. За термінологією Дж. Міда місце «значущого іншого» займає тепер «узагальнений інший», тобто суспільство, яке знає нас і в якому ми знаємо себе самі [3].

Ідентичність, яку ми демонструємо перед іншими, узагальнені очікування і установки, які притаманні людям і нам разом, стають, з одного боку, легше, а з іншого – складніше. Вони простіше в тому сенсі, що емоційні зв'язки з чужими людьми не повинні бути такими ж тісними, як із нашими першими значущими. На місце емоційного зв'язку заступають ділові зв'язки на основі соціальних ролей. З іншого боку, ідентичність стає проблематичною, так, як людина повинна знайти її на основі будь-яких ділових відносин і потім постійно підтримувати її. Знайти таку ідентичність – значить зуміти впорядкувати різні очікування і узгодити їх зі соціальним порядком, який одночасно конструюють інші люди. Підтримка такої ідентичності передбачає, що у нас є бажання і можливість брати участь у певному соціальному порядку, зберігаючи власну індивідуальність. У цьому полягає сенс концепції рольової дистанції Гофмана. Заразом варто зважати на те, що ідентичність неможливо підтримувати без участі інших людей [4].

З огляду на інтеріндивідну парадигму, ми розуміємо становлення ідентичності особистості як процес, що відбувається у взаємовідношеннях особистістю «Я» і «Інших». Статус людини, який зумовлено її ідентичністю, відкриває їй не тільки саму себе, але й інших, він відкриває людям один одного. З приводу цього С. Д. Максименко зазначив: «Коли я ще не знаю про свій внутрішній світ, про те, що у мене є, інші уже про це знають, вони знають мій характер, мої думки, мої почуття, вони вже бачать їх, вони знають: розумний я чи ні, спокійний чи неспокійний, багатий чи бідний, мій внутрішній світ, які образи в ньому переважають, чого більше є у моїй долі. Тобто, первісно я став для них» [5].

Оскільки людина одночасно звернена до світу і до себе, то самоідентифікація є суперечливою єдністю, яка забезпечує особливості та розвиток й особистості, й світу загалом. С. Д. Максименко наголосив, що для того, щоб людина сформувала у себе внутрішній світ, вона повинна ввійти у світ, зробити його своїм. Внутрішній світ формується внаслідок присвоєння зовнішнього. «Драма дитинства несе в собі аспект і відбиток іншого. Саме тут інший вперше стає дзеркалом, в якому я бачу його і себе. Так виникає і розвивається моє «Я», мій внутрішній світ» [5].

В одній з найвідоміших теорій соціального «Я» У. Джеймса, стверджується, що визнання і схвалення з боку іншого стає керівним мотивом у поведінці людини. Розвиваючи ідеї У. Джеймса, Ч. Кулі висунув теорію «дзеркального Я», а Дж. Мід, використовуючи ідеї Ч. Кулі, вважав, що людина усвідомлює себе не просто вдивляючись в інших, а в процесі реальної взаємодії з іншими в межах певних соціальних груп і залежно від виконуваних особистістю ролей. У дослідженнях із проблеми інтеграції людини в соціальні відносини Дж. Мід розробляє концепцію трьох рівнів самоідентифікації: І (Я), Ме (мене), Self (самість). У теорії референтних груп Г. Хаймана формування людського «Я» може проходити не тільки через інтеріоризацію людиною виконуваних нею соціальних ролей, але і способом впливу на неї тих соціальних груп, думку яких вона враховує [1].

Сьогодні чи не головне поняття в психологічних і соціально-психологічних дослідженнях особистості – ідентичність. Е. Еріксон не був першим, хто став використовувати це поняття, але саме він у своїй праці 1950 р. «Дитинство і суспільство» науково обґрунтував його і фактично ввів у науковий дискурс, висловивши згодом припущення про те, що вивчення ідентичності стане згодом настільки ж важливим, як аналіз сексуальності за часів З. Фрейда, і, як уважають Е. П. Белінська і О. А. Тихомандритська, цей прогноз багато в чому підтвердився [6].

«До кінця XX ст., – пише про те ж Е. В. Сайко, – проблема Я, Самості, Ідентичності зосередилася на людині сучасності як одна з найбільш гострих і актуальних» [7].

За Е. Еріксоном, «ідентичність – це почуття здобуття адекватності і володіння особистістю власним «Я» незалежно від зміни ситуації. Як відомо, головною для формування ідентичності Е. Еріксон уважав п'яту з восьми стадій життєвого циклу людини, що характеризується кризою ідентичності, який «відбувається в той період життєвого циклу, коли кожна молода людина повинна виробити з дієвих елементів дитинства і надій, пов'язаних з передбачуваних повноліттям, свої головні перспективи і шлях, тобто певну працюючу цілісність; він повинен визначити значуще схожість між тим, яким він припускає бачити себе сам, і тим, що за свідченням його загостреного почуття очікують від нього інші» [8].

Е. Еріксон виділяв персональну та соціальну ідентичність. Послідовники Е. Еріксона намагалися виділити різні структурні компоненти ідентичності. Зокрема в соціальній ідентичності виділяли такі компоненти:

– «приписна» соціальна ідентичність, яка визначається умовами, які особистість не може вибирати (наприклад, статеві або етнічні); джерела її формування знаходяться в ранньому дитинстві, а завершення – в отрочстві;

– «набута» соціальна ідентичність, яка охоплює те, що досягається власними зусиллями (підлітковий етап створює лише передумови до її формування, професійна ідентичність);

– соціальна ідентичність «запозичена», яка охоплює виконання ролей різного спектра, що засвоюються в процесі розвитку внаслідок тих або інших обставин: динаміка цього виду ідентичності характерна протягом всього життя людини, в її розвитку підлітковий етап має визначальне значення, як уважає автор [1].

Прикладом концепції особистості, в якій розкривається механізм взаємозв'язку ідентифікації та ідентичності є епігенетична концепція Е. Еріксона. Йому належить найбільша заслуга в розкритті соціалізації особистості як динамічної системи. Він вперше проаналізував поняття ідентичності як момент розвитку особистості в процесі соціалізації, розуміючи останнє як процес організації життєвого досвіду в індивідуальне «Я» [9].

У Е. Еріксона поняття ідентичності пов'язане з постійним розвитком «Я», яке протягом всього життя людини змінюється.

Людина прагне до гармонії з собою та з іншими. Така гармонія можлива лише за умови відповідності рівня ідентифікації як механізму

забезпечення ідентичності і самої ідентичності як результату дії цього механізму в процесі соціалізації особистості. Зв'язок ідентифікації і ідентичності полягає у їх взаємовпливі: особливості ідентичності визначають спрямованість ідентифікації, що визначає розвиток особистості.

Досліджуючи ідентичність, поряд із тим, що вона розглядається з погляду двох складових: соціальної та особистісної, є більш дрібна деталізація структури ідентичності, яка стосується соціальної ідентичності: статевої, професійної, етнічної, релігійної тощо. Соціокультурна і групова реальність (соціальні цінності, моделі поведінки, що є характерними для певного місця, групові норми тощо) впливають на свідомість людини, створюючи основи для самоідентифікації, внаслідок якої формуються різні ідентичності особистості, що складають її ідентифікаційну матрицю. Б. Г. Ананьєв зазначав: «Розмаїття зв'язків особистості зі суспільством, зі соціальними інститутами і групами детермінують інтраіндивідуальну структуру особистості, її внутрішній світ. Сформовані особистісні утворення регулюють вектор і активність взаємодії людини зі зовнішнім світом» [10].

Визначається як динамічна система – ідентичність, що має складну ієрархічну структуру та розвивається не лінійно протягом всього життя людини. Під ідентичністю розуміється приналежність до певної соціальної групи. Це відчуття володіння власним «Я» стосовно соціуму.

Деякі автори вважають, що зміна ідентичності відбувається непередбачувано, неочікувано і, можливо, охоплює такі елементи: 1. Дисоціація, або відмирання наявних основ Я-образу. В цьому разі відбувається ухилення суб'єкта ідентифікації від критики на адресу тих цінностей, що є в структурі його ідентичності, хоча підсвідомо він незадоволений станом речей, що сталися. 2. Невизначеність основ для розвитку особистості надалі. 3. Подолання невизначеності способом конструювання нової ідентичності що має свій вияв у новому Я-образі. Згідно з моделлю А. Ватермана [3] не лінійний процес, що розвивається відповідно до ускладнення структури ідентичності – розвиток ідентичності.

Цілком ймовірні варіанти, коли ідентичність розвивається у зворотньому напрямі через спрощення її структури. «Від простого до більш складного» відчуття досягнення ідентичності поступово руйнується мірою того, як мета, цінності та переконання не відповідають вимогам соціального середовища – так відбувається в класичному варіанті розвитку. Коли ж у разі цього запускається програма подолання кризи ідентичності, то ідентичність переструктурується відповідно до

нових вимог соціуму. Ідентичність залишається в стані дифузії, якщо ж у структурі ідентичності домінують «механізми психологічного захисту» – індивід прагне не помічати соціальних змін, що сталися [2].

Відповідно до підходу Дж. Марсія [11]: статус ідентичності, характерний для тих суб'єктів самоідентифікації, що пройшли через кризу ідентичності, але водночас, не прийнявши на себе жодних соціальних зобов'язань, – дифузна ідентичність; статус ідентичності тих суб'єктів самоідентифікації, хто прийняв на себе певні соціальні обов'язки, не проходячи через кризу ідентичності – передвизначена ідентичність; статус ідентичності тих, хто перебуває в епіцентрі кризи ідентичності, характерний пошуком вірцевих стратегій, етичних цінностей, комунікативно-професійних ролей – мораторій; статус ідентичності тих суб'єктів самоідентифікації, хто пройшов через кризу ідентичності і взяв на себе певні обов'язки перед суспільством унаслідок самостійно ухвалених рішень щодо комунікативно-професійних ролей, обраних вірцевих стратегій, етичних цінностей – досягнута ідентичність [2].

А. Ватерман [3], орієнтуючись на підхід Дж. Марсія [11], пропонує наступну модель розвитку ідентичності де: ДФ – дифузна ідентичність; ПІ – передвизначена ідентичність; М – мораторій; ДІ – досягнута ідентичність. А. Ватерман власну модель розвитку ідентичності, відповідно до підходу американського психолога Е. Еріксона, чий погляд багато в чому визначили дослідження цього напрямку психології, які відіграють визначальну роль у тому, з якими саме моральними цінностями та нормами поведінки солідаризується індивід у головну структуру ідентичності поряд із природними задатками, головними потребами, ефективними «психологічними захистами», успішними сублімаціями, постійними ролями, входять так звані «значущі ідентифікації» [2].

Особистість як суб'єкт діяльності існує і взаємодіє зі світом як цілісність. Особистість характеризується системою ідентичностей, зміст яких визначається об'єктами, з якими ідентифікує себе суб'єкт. Як доводить Б. Поршнев, потреба у відособленості виникає тоді, коли існують «вони» [12].

Науковець Л. Б. Шнейдер розглядає ідентичність як синтез усіх характеристик людини в унікальну структуру, що може змінюватися та визначатися в результаті орієнтації в соціальному середовищі, яке постійно змінюється.

Отже, ідентичність – «інтегративний та багатовимірний психологічний феномен, що забезпечує індивіду тожність та визначеність, цілісність, спільно зі становленням процесів самовизначення, самоор-

ганізації та персоналізації які розвиваються в ході професійного навчання» [2].

Висновки. Кожна молода людина соціалізується через ідентифікацію зі спільнотою, яка дає їй можливості для засвоєння соціального досвіду. Прагнення індивіда до ідентифікації з групою пов'язане з його прагненням до відособлення, ідентичності. Потреба людини у спілкуванні невід'ємна від її потреби бути особистістю, тому що тільки в суспільстві, спілкуванні з подібними собі людина може відособлюватись. Отже, ідентифікація невід'ємно пов'язана з ідентичністю.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в розробці та проведенні тренінгової програми щодо глибшого пізнання власного «Я» та налагодження відносин із рідними й оточуючими.

1. Москаленко В. В. Соціалізація особистості: монографія / В. В. Москаленко. – К.: Фенікс, 2013. – 540 с.

2. Зливков В. Л. Ідентифікація та самоідентифікація як первинні та вторинні чинники саморозвитку особистості педагога / В. Л. Зливков [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.novyn.kpi.ua/2007-1/05_Zlivkov.pdf

3. Зливков В. Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В. Л. Зливков. – К.: Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.

4. Хайнц Абельс. Інтеракція, ідентичність, презентація / Хайнц Абельс. – СПб., 2000.

5. Максименко С. Д. Генеза розвитку особистості / С. Д. Максименко. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 240 с.

6. Белинская Е. П. Социальная психология личности: учебн. пособие для вузов / Е. П. Белинская, О. А. Тихомандрицкая. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 301 с.

7. Сайко Е. В. Ідентичність як умова соціального буття, «пошук себе» в соціальному світі, фактор самоорганізації соціуму / Е. В. Сайко // Світ психології. – 2012. – № 1 (69). – С. 5.

8. Еріксон Е. Ідентичність: юність і криза / Е. Еріксон. – М., 2006. – С. 33–34.

9. Ериксон Е. Ідентичність: юність и кризис / Е. Ериксон; пер. с англ., общ. ред. и предисловие А. В. Толстых. – М.: «Прогресс», 1996. – 344 с.

10. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – Л.: Из-во ЛГУ, 1968. – 339 с.

11. Гупаловська В. А. Професійна самореалізація як чинник становлення особистості жінки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук / В. А. Гупаловська. – К., 2005. – 24 с.

12. Поршнева Б. Ф. Социальная психология и история / Б. Ф. Поршнева. – М.: Наука, 1979. – 232 с.

13. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М., 1995.

Борисенко О. М. Особенности социальной идентификации молодежи в современных условиях общества

Исследуются особенности социальной идентификации молодежи в современных условиях Украины. Анализируется состояние освещенности исследуемой проблемы в психологической литературе. Теоретически рассматриваются основные концепции исследования идентичности как функции социализации. Толкуются идентичность молодого человека как результат идентификации в процессе его социализации и личностная и социальная идентичности как составляющие «Я» личности.

Ключевые слова: идентификация, идентичность, социализация, «Я» личность, молодежь, студенческий возраст, социальная идентификация.

Borysenko O. M. Peculiarities of social identification of youth in modern conditions

The article examines features of social identity of youth in modern social conditions. The state of the problem studying in modern psychological literature is analyzed. The theoretical analysis of the basic concepts of identity studies as a function of socialization is carried out. The identity of the young man as a result of the identification in the process of his socialization and personal and social identity as the components of «I» personality is revealed. Today the identification process is investigated in several areas: identification consideration as the basic phenomenon that promotes socialization and personalization of personality; clarification of his role in personality structuring. Studying the identity, along with the fact that it is considered in terms of two components: social and personal, there is a stronger detalization of identity structure relating to social identity: gender role, professional, ethnic, religious and so on. Socio cultural and group reality (social values, behavior models that are characteristic for the place, group norms, etc.) affect the human mind, creating the basis for self-identity, which resulted in forming different personal identities that make up his identity matrix.

Man is seeking harmony with himself and with others. Such harmony is possible only in case of conformity of the level of identification as a mechanism to ensure the identity and the very identity as a result of this mechanism's activity in the process of personality's socialization. The relationship between the identification and the identity is in their interplay: features of identity determine the direction of identification that determines the development of the individual.

Every young person is socialized through identification with the community, which gives him opportunities for learning social experience. The desire of the individual for the identification with the group is connected with his desire for isolation, and identity.

Key words: identification, identity, socialization, «I» personality, youth, student age, social identification.

Стаття надійшла 24 травня 2017 р.

ДО ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ПРАЦІВНИКІВ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ У СУЧАСНИХ УМОВАХ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД

Наведено узагальнення проблемних питань концептуальних засад покращення діяльності правоохоронних органів і якості підготовки поліцейських нової генерації. Зазначено, що цей процес може бути успішним лише тоді, коли наукова спільнота долучиться до осмислення усіх проблем, які є в системі МВС України, та напрацює рекомендації з їх усунення. Констатовано, що вивчення зарубіжного досвіду сприятиме вирішенню таких важливих питань, як організація підготовки поліцейських, зміна вектора державного управління у сфері забезпечення правопорядку та законності, захисту прав і свобод людини та громадянина.

Ключові слова: *концепція, реформування, професійна підготовка правоохоронців, кадрова політика в МВС України, професійний відбір і професіоналізація правоохоронців, міжнародний досвід підготовки поліцейських, реструктуризація та модернізація правоохоронної діяльності.*

Постановка проблеми. Проведення адміністративної реформи, формування на сучасних засадах механізму держави та державного апарату, розвиток державної служби органічно пов'язані з професійною підготовкою кадрів, якісним удосконаленням системи підготовки, перепідготовки та підвищенням кваліфікації державних службовців [1].

Стан дослідження. Різні аспекти проходження державної служби в правоохоронних органах, їх професійної підготовки свого часу були висвітлені в працях учених: В. Авер'янова, О. Андрійко, С. Алексеева, Г. Атаманчука, А. Альохіна, О. Бандурки, Д. Бахраха, Л. Білої, К. Бельського, І. Голосніченко, В. Горшенєва, І. Данильєва, Є. Додіна, С. Дубенко, М. Іншина, Д. Калаянова, Р. Калюжного, С. Ківалова, Л. Ковалюка, В. Коваленко, Ю. Козлова, В. Колпакова, В. Кравця, О. Крупчана, Б. Лазарева, В. Малиновського, В. Манохіна, Т. Мотренка, Н. Нижника, О. Оболенського, О. Петришина, В. Попова, О. Рябченко, О. Синявської, Ю. Старілова, С. Студенікін, М. Студенікіна, Ю. Шемшученко, Л. Явича, О. Якуби, М. Якимчука й ін.

Мета статті – розгляд домінуючих проблем процесу професійної підготовки працівників правоохоронних органів у сучасних умовах.

Виклад основних положень. Становлення державної служби в органах, структурах і підрозділах правоохоронних органів безпосе-

редньо залежить від удосконалення системи професійного навчання поліцейських. Водночас реальність така, що становлення державної служби в правоохоронних органах й удосконалення системи підготовки її персоналу відбувається в умовах зміни парадигми суспільного розвитку, типу культури, духовно-моральних орієнтирів. Відтак ефективне функціонування системи відповідного безперервного професійного навчання працівників правоохоронних органів є нагальною проблемою та важливим чинником зміцнення суспільного правопорядку, становлення демократичної, соціальної, правової держави з соціально-орієнтованою ринковою економікою. Заразом варто пам'ятати, що в розробці засад розвитку професійної підготовки поліцейських, структур і підрозділів правоохоронних органів неможливо обмежуватись тільки рішенням поточних завдань. «Стратегія професійного навчання кадрів – стратегія майбутнього держави. Визначення потреб у кадрах (кількісного та якісного – за спеціальностями та кваліфікацією) обумовлено передусім станом і прогнозом розвитку соціально-економічних і політичних процесів, рівнем розвитку виробничих сил, завданнями управління, тими пріоритетами, на які націлено суспільство» [2].

Все це потребує повсякденної кропіткої праці. Але очікуваний результат вартий того. Як зазначають І. В. Астапкін і А. В. Фатула: «Ускладнення завдань соціально-економічного розвитку суспільства, зростання злочинності, збільшення навантаження на особовий склад призводять до збільшення обсягу роботи по кадровому забезпеченню органів внутрішніх справ, зростанню її складності. Від того, наскільки кваліфіковано вона виконується, в значній мірі залежать кінцеві результати всієї оперативно-службової діяльності» [3].

Реформування українського суспільства, перехід до демократичних форм правління, поступова децентралізація державних функцій за умов політичної і соціально-економічної нестабільності, зростання кримінальної активності в країні та вияву в злочинності таких рис, як агресивність, цинізм і жорстокість, ставлять нагальне питання щодо високоякісної професійної підготовки кадрового корпусу правоохоронних органів. «Кадри – це обличчя влади, особливий інструмент ефективного і послідовного здійснення внутрішньої і зовнішньої політики держави. Від професійної компетентності та діловитості кадрів, їх прогресивних орієнтацій і моралі, активності, здорового прогнозування до самовдосконалення й службового зростання в значній мірі залежать динамізм та результати здійснюваних перетворень» [4]. На цьому необхідно наголосити нині, коли кадрова ситуація в органах, структурах і підрозділах правоохоронних органів характеризується як кризова, коли в роботі з персоналом відсутні системність і наукова обґрунтова-

ність, що є однією з причин професійної деформації правоохоронців. Нині все актуальнішою є потреба опанування сучасними технологіями професійного і посадового розвитку особового складу. «Падіння виробництва, розшарування суспільства на класи, збільшення кількості безробітних та інші фактори завели наше суспільство у глухий кут, внаслідок чого різко загострилась криміногенна обстановка. Населення залякане замовними і безмотивованими вбивствами, організованими злочинними угрупованнями, контролем кримінальних структур усіх сфер нашого життя, корумпованими зв'язками частини працівників правоохоронних органів з злочинними елементами. За такого стану більшість постраждалих віддають перевагу тому, щоб зовсім не звертатись до органів внутрішніх справ і правосуддя, бо не вірять в їх ефективність, а також у те, що справедливість візьме верх. Вони побоюються, що у випадку звернення у правоохоронні органи їм стане ще гірше. Саме тому актуальним є питання підготовки кадрів з новим мисленням для системи правоохоронних органів, які не були б виховані на негативних пережитках, володіли новим світоглядом і не уникали боротьби з організованою злочинністю» [5].

Потреба у професійно-посадовому розвитку персоналу правоохоронних органів має не абстрактний, а суто конкретний характер і обумовлена реальними чинниками. По-перше, професійно-посадовий розвиток особового складу детермінований ускладненням змісту праці і служби в правоохоронних органах. Вочевидь професіоналізація державної служби в органах, структурах і підрозділах поліції як соціально-організаційне явище обумовлена якісними і кількісними змінами у змісті та характері праці й характеризується виникненням нових професій та спеціальностей, професійної літератури, професійних спільностей, технологій включення людини в професійну діяльність, становлення й розвитку її як професіонала правоохоронної справи. У понятті «професіоналізація» відображаються якісні зміни, які зазнають об'єктивовані форми праці (посади, робочі місця, вимоги до людини, її здібності). «Воно розкриває міру зрілості різновидів суспільної практики як професійних видів праці, тобто таких, для виконання яких потрібні спеціально сформовані у людини якості – професійні здібності. У змісті поняття «професіоналізація» віддзеркалюються і зміни, що відбуваються у людини в процесі підготовки її до професійної діяльності, а також під час виконання нею спеціальних операцій (прийомів, дій, рухів), обов'язків, особливостей її поведінки в певних умовах праці» [6].

По-друге, професійно-посадовий розвиток персоналу обумовлений структурою мотивації правоохоронців. Наприклад, одні правоохо-

ронці прагнуть реалізувати себе у правоохоронній діяльності держави. Інші бачать у цій службі найбільш вдалий спосіб посісти гідне місце в суспільстві. Треті вбачають можливість вирішити свої матеріальні проблеми, встановити зв'язки з корисними для життя людьми. Означені мотиви виступають рушієм і в професійно-посадовому розвитку правоохоронців, на них не варто не зважати.

По-третє, професійно-посадовий розвиток персоналу правоохоронних органів обумовлений тимчасовими обмеженнями циклу активного професійного життя людини і постійною потребою органів, структур і підрозділів забезпечувати власний розвиток. Адже інтенсивність, ритмічність, темпи розвитку будь-якої організації і суспільства загалом залежать не лише від постійного притоку людей, здатних заміщати посади в організаційній структурі, але й від можливості зробити роботу ліпше, ніж виконували її попередники, збільшити особистий професійний досвід, а, відтак і досвід організації. Темпи зростання професійного досвіду персоналу органів, структур і підрозділів правоохоронних органів – це найважливіший чинник її стабільного та динамічного розвитку. Ігнорування цих обставин негативно відображається на результатах правоохоронної і правозабезпечувальної діяльності, правосвідомості громадян та й якості суспільного розвитку загалом.

Із прийняттям Закону України «Про Національну поліцію» розпочато якісно новий етап реформування МВС України. Результат запланованих реформ багато в чому залежить від якості професійного навчання поліцейських, готовності їх до несення служби в практичних підрозділах. Саме тому реформування системи Міністерства внутрішніх справ передбачає відповідні зміни в діяльності відомчих вищих навчальних закладів. На сучасному етапі розвитку Української держави постала об'єктивна необхідність перегляду значної кількості наявних уявлень про завдання, форми і методи національної освіти взагалі й системи професійного навчання поліцейських зокрема. У попередні періоди історії порівняно повільна еволюція становлення людини, суспільства, виробництва зумовили відносну постійність структури і змісту освіти. Домінувала концепція освіти, згідно з якою набуті людиною знання і вміння зберігали свою вартісну цінність упродовж усього її життя – «освіта на все життя». Нині неперервна освіта є відповіддю на виклик, який кидає нам світ, де зміни відбуваються надто швидко, що спонукає до необхідності змінити формулювання «освіта на все життя» на нове «освіта через усе життя».

Сучасна складність завдань, що вирішується Національною поліцією України (ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»), насамперед у протидії злочинності, яка дедалі стає все поширенішою

і небезпечнішою, забезпечення публічної безпеки і порядку, охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, надання послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги, винятково складні умови, в яких ведеться ця робота, вимагають постійного зростання професіоналізму кадрів поліцейських, високого рівня наукового забезпечення процесів їх підготовки та практичної діяльності.

Реалії сьогодення дають підстави стверджувати про те, що нині вкрай актуальним є вирішення питання пошуку способів покращення діяльності правоохоронних органів і якості підготовки поліцейських нової генерації. Очевидним є те, що цей процес може бути успішним лише тоді, коли уся наукова спільнота долучиться до осмислення усіх проблем, які є в системі МВС України та напрацюють рекомендації їх діяльності. Констатовано, що вивчення зарубіжного досвіду сприятиме вирішенню таких важливих питань, як організація підготовки поліцейських, зміна вектора державного управління у сфері забезпечення правопорядку та законності, захисту прав і свобод людини та громадянина.

Найважливішу роль у справі професійного навчання, професійно-посадового розвитку працівників правоохоронних органів «з метою підготовки персоналу до успішного виконання поставлених перед ними завдань» [7] відіграє відомча система освіти Міністерства внутрішніх справ України. Як слушно зазначено в одному з підручників у сфері управління: «Одержати високі результати в управлінні організацією можливо лише у випадку, якщо люди, якими ви керуєте, володіють знаннями, уміннями та відповідним настроєм, необхідним для того, щоб їх зусилля були ефективними й результативними. Коли такі люди прийняті на роботу, навчання стає основним чинником, який забезпечує розвиток їх умінь, навичок і установок, необхідних для найкращого виконання роботи. Навчання не уявляється чимось зовнішнім щодо основної функції організації, навпаки, воно відіграє інтегруючу роль у досягненні організацією основних стратегічних цілей. Адже практично кожна організація функціонує у мінливих умовах, уміння й знання людей, потрібні у діяльності, також змінюються. Освіта і навчання у наші дні повинні бути безперервними» [7].

По суті таку роль у правоохоронних органах покликана і має виконувати багаторівнева система відомчої освіти. Те, що ця система освіти складається з декількох рівнів, цілком узгоджується з принципами світової і національної освітньої парадигми, відповідає сучасній практиці підготовки працівників у різних галузях і сферах суспільного господарства. Наприклад, як гадає О. П. Єгоршина, профе-

сійна підготовка проводиться з метою одержання певної професії або спеціальності тим або іншим працівником і обов'язково передбачає різні рівні підготовки [8].

Своїм виникненням і розвитком концепція безперервної освіти завдячує міжнародному співробітництву в межах Організації Об'єднаних Націй, завдяки якому дослідники з різних країн змогли налагодити обмін ідеями і національним досвідом. Одна з основних цілей безперервної освіти – розширення й урізноманітнення освітніх послуг, які доповнюють шкільну або вузівську освіту. Заразом визнається недостатність або нездатність базової освітньої системи навчити людину всьому, що їй доведеться робити протягом життя. Безперервна освіта має ще декілька синонімів, наприклад, перманентна (*permanent*), прижиттєва (*lifelong*), освіта дорослих, оскільки йдеться про різні форми перепідготовки, підвищення кваліфікації і рівня осіб, які перевищили звичайний вік базового навчання [9; 10].

Реформа галузевої освіти у ВНЗ МВС України та функціонування національних поліцейських систем повинна, на наш погляд, відбиватися із врахуванням передового зарубіжного досвіду, позаяк, не зважаючи на відмінність у політичних, правових, культурних традиціях, менталітеті, діяльність поліції в європейських країнах і США вирішують ідентичні проблеми щодо надання поліцейських послуг у забезпеченні публічної безпеки і порядку; охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидії злочинності; сучасним викликам і загрозам, злочинам терористичного й транснаціонального характеру, нерідко об'єднуючи зусилля на міждержавному рівні. Варто наголосити на тому, що в провідних європейських країнах реформи поліцейської діяльності, зазвичай, проводилися в контексті реалізації адміністративної реформи державного управління. Тому дослідження, запозичення зарубіжного досвіду, застосування єдиних уніфікованих стандартів поліцейської підготовки є вкрай необхідним для імплементації його у вітчизняний досвід.

Враховуючи різні мікро- і макросоціальні детермінанти в Європі сформувалися різні моделі підготовки поліцейської освіти, а саме:

- німецька, яка передбачає обов'язкове проходження практики й підвищення кваліфікації перед призначенням вищої посади. Навчання поліцейського за німецькою моделлю підготовки на всіх трьох рівнях загалом триває – 7,5 років;
- французька, яка у власній концепції використовує централізований принцип управління освітою. Тривалість навчання – 4,5 років;
- британська, яка у власній концепції використовує децентралізований принцип управління освітою. Цій системі притаманне надання поліцейському лишень вузької спеціалізації.

Так, у країнах Євросоюзу підготовка поліцейських здійснюється на ґрунті відомчих навчальних закладах трьох рівнів. На першому рівні поліцейські отримують знання зі «загального, спеціалізованого та завершальних курсів», після чого складають іспити на заміщення вакантної посади молодшого складу поліції. Випускники першого рівня отримують атестат про середню поліцейську освіту. На другому рівні підготовка поліцейських провадиться у вищих школах поліції, після завершення якої випускники отримують диплом про вищу поліцейську освіту, яка надає їм право обіймати посади середнього складу поліції. На третьому рівні здійснюється підготовка старшого складу поліції в провідній поліцейській академії з видачою сертифіката про вищу поліцейську управлінську освіту.

Цікавим і слушним є досвід країн учасниць ЄС, а саме те, що в 11 з 27 країн випускники поліцейських закладів освіти першого і другого рівнів отримують освіту, що еквівалентна до відповідної освіти цивільних вищів. Позаяк, поліцейські заклади освіти усіх трьох рівнів держав ЄС інтегровані до Болонського процесу, тому всі випускники мають можливість обіймати посаду поліцейського не лише на батьківщині, але і, в будь-якій країні Євросоюзу, а також займати посади в цивільних структурах своєї країни або іншої держави ЄС.

Високий професіоналізм працівників поліції країн ЄС досягається не лише завдяки якійсь, професійній підготовці у фахових навчальних спеціалізованих закладах освіти. Так, поліцейський у Великобританії, Франції, Бельгії, Німеччині та інших країнах повинен покращувати свій професійний рівень протягом усієї діяльності, позаяк, від того залежить його просування по ієрархічній «драбині», присвоєння офіцерського чину, грошове утримання, пакет соціальних пільг і ін. Навчання у поліцейських закладах надають їм не лише специфічні знання та навички, а формують у поліцейського позитивну мотивацію до постійного самовдосконалення, зокрема способом самоосвіти.

Взагалі проблемам підвищення кваліфікації і перепідготовки поліцейських і поліцейських менеджерів в усьому світі приділяється значна увага, в США, наприклад, щорічно виділяють чималі кошти з держбюджету [11]. Оцінюючи вплив нових технологій управління, американські дослідники дають такий прогноз зміни вимог до управлінців поліції: «Їм знадобиться професійна компетентність для розуміння процесів, якими вони повинні управляти. Вони мусять бути здатними оцінити діяльність технічного персоналу, повинні оволодіти комп'ютерною грамотою, тобто вміти користуватись комп'ютером як інформаційною базою, засобом зв'язку і вирішення проблем» [12].

Поліцейський управлінець високого рівня, зазначають американські вчені, – це поєднання розуму, енергії, знань, старанності, сміливості й працездатності.

Варто зазначити, що для всіх проаналізованих нами освітніх систем підготовки поліцейських притаманно: *по-перше*, високий професійний рівень викладачів, інструкторів; *по-друге*, якісне методичне забезпечення прикладного спрямування; *по-третє*, раціональний підхід до вивчення дисциплін практичного спрямування, що унеможливорює викладання курсантам предметів, які в нашій системі освітнього процесу відносять до нормативного блоку; *по-четверте*, створюються усі необхідні умови для засвоєння курсантами в стислі терміни знань й умінь (*accomplishments and skills*); *по-п'яте*, застосування широкого спектра практичних (позааудиторних) форм (*experiential learning*); *по-шосте*, жорсткий контроль за рівнем засвоєння курсантами матеріалу; *по-сьоме*, підвищені вимоги до науково-педагогічних працівників, які обираються лише на конкурсній основі, з обов'язковим урахуванням наявності досвіду практичної діяльності та його освітньо-кваліфікованого рівня [13].

Поліціювання на початку третього тисячоліття висуває нові вимоги до якісного потенціалу правоохоронних органів. Сучасний поліцейський повинен не просто мати високий рівень знань й інтелектуальні здібності, а й бути готовим до постійного поповнення інформаційного багажу і власного розвитку. Ефективне лідерство, командна робота, вплив на працівників поліцейського підрозділу можливий лише за умови перманентного приросту професійних знань і умінь, збагачення культурного і загальноосвітнього рівня керівника, розвитку загальних, пізнавальних, емоційно-вольових, характерологічних якостей [14; 15].

Багаторівнева відомча система підготовки до продуктивної праці працівників правоохоронних органів, служб і підрозділів поліції органічно, як підсистема, входить до єдиної державної безперервної освіти. «Відомча освіта, – наголошує А. О. Савченко, – має бути органічною складовою частиною єдиної державної безперервної освітньої системи України, однак на відміну від орієнтації на підготовку фахівців широкого профілю, вона спрямована, передусім, на якісне кадрове забезпечення конкретних напрямів діяльності органів внутрішніх справ. Відомчі заклади освіти Міністерства внутрішніх справ України в сучасних умовах готують широкий діапазон фахівців для своєї системи: слідчих, оперативних працівників, працівників кадрових апаратів, військових юристів, практичних психологів і соціологів, економістів, управлінців тощо» [16]. Такого погляду дотримується і відомий

вчений, доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України В. С. Венедиктов, зазначаючи: «Науку і навчальний процес в таких вузах треба інтегрувати відповідно до єдиної концепції розвитку національної та відомчої освіти, до створення науково-навчальних комплексів на базі тих вузів, де є такі можливості. У сучасних умовах у сфері відомчої освіти науково-навчальними комплексами могли б стати Національний університет внутрішніх справ і Національна академія внутрішніх справ, як найбільш потенційні в усіх напрямках діяльності вузи МВС». Вирішенню завдання професійної підготовки працівників правоохоронних органів, продовжує В. С. Венедиктов, сприятиме «запровадження безперервної ступеневої та рівневої професійної підготовки, здатної до саморозвитку, такої, що синтезує прогресивний вітчизняний і зарубіжний досвід та новітні наукові досягнення. Ступенева підготовка кадрів Міністерства внутрішніх справ України забезпечує широкі можливості освіти в задоволенні професійних потреб особи та суспільства, підвищенні соціальної значущості, престижу фундаментальних знань у своїй галузі діяльності з урахуванням взаємозв'язку усіх видів навчання. Вона повинна базуватися на інтегрованих навчальних планах, типових учбових програмах. Це дасть змогу мобільно використовувати власні резерви освітніх закладів системи МВС, створити умови для кадрового самозабезпечення. Зміст освіти у відомчих навчальних закладах, має, в першу чергу, забезпечувати виконання єдиних вимог щодо оволодіння фундаментальними знаннями фахівцями відповідних кваліфікаційних рівнів. Вони мають право формувати і свої науково-педагогічні концепції, моделювати навчально-виховний процес, але це не повинно призводити до зниження якості підготовки спеціалістів» [17].

Отже, відомча система підготовки працівників правоохоронних органів має свою цільову спрямованість, зміст і характерні риси. Вона виступає як єдина система освітньої діяльності з єдиними вимогами щодо формування змісту навчання, з мережею навчальних закладів, визначених у встановленому порядку та з власною системою управління. Сьогодні становлення цієї системи одночасно проходить у двох напрямках. По-перше, становлення системи професійної підготовки Міністерства внутрішніх справ відбувається завдяки впровадженню системності в професійно-освітній процес на ґрунті реалізації єдиної державної політики у сфері правоохоронної державної служби через визначення структури та змісту професійної діяльності правоохоронців, професійно-кваліфікаційних характеристик посад органів, служб і підрозділів внутрішніх справ, цілей, пріоритетів і принципів відповідного професійного навчання, введення єдиних державних стандар-

тів професійного розвитку та критеріїв оцінки їх досягнення з урахуванням різноманітності термінів, форм і методів навчання.

Саме це має надати системі відомчого професійного навчання визначеності, цілісності, забезпечить безперервність і послідовність освітньо-виховного процесу. По-друге, становлення системи професійної підготовки Міністерства внутрішніх справ України йде також по лінії зміцнення керованості діяльності системи, інтеграції, взаємозв'язку та координованості дій всіх навчальних закладів, що провадять освітню діяльність у сфері професійного розвитку особового складу органів, структур і підрозділів правоохоронних органів.

Висновки. Отже, аналіз вітчизняного і зарубіжного досвіду підготовки поліцейських дає нам можливість запропонувати актуальні напрями діяльності, спрямовані на реформування освітньої діяльності у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, а саме:

1) науково обґрунтувати концепцію і стратегію модернізації системи професійного навчання поліцейських, а саме: первинної професійної підготовки; підготовки у вищих навчальних закладах зі специфічними умовами навчання, післядипломної освіти, службової підготовки та законодавчо визначити суб'єктів цього реформування, внести зміни до чинного законодавства;

2) із метою формування, підготовки висококваліфікованих поліцейських, формування правоохоронної еліти згодом прийняття Закону України «Про реформування системи освіти МВС України та підвищення якості підготовки поліцейських»;

3) розробити і затвердити Концепцію формування та розвитку цілісної системи неперервної освіти поліцейських;

4) прийняття Закону України «Про відомчу систему професійного навчання поліцейських у ВНЗ МВС України» сприятиме застосуванню компетентнісного підходу в освітньому процесі у ВНЗ МВС України та удосконаленню системи управління освітньою та науковою діяльністю на галузевому й вузівському рівнях системи навчальних закладів МВС України;

5) сприяти розвитку ВНЗ МВС України щодо надання освітніх послуг із підготовки (базова освіта), перепідготовки (післядипломна освіта) та підвищення кваліфікації поліцейських;

6) розширити мережу інноваційно-технологічних центрів на основі науково-дослідних інститутів МВС України, які б безпосередньо займалися розробкою новітніх технологій підготовки поліцейських;

7) визначити загальнонаціональні стандарти якості освітнього та кадрового забезпечення системи професійної підготовки поліцейських, що мають встановити чіткий порядок ліцензування, атестації, акреди-

тації усіх установ і закладів, які займаються професійним навчанням поліцейських;

8) МВС України здійснити низку наукових досліджень щодо розробки і впровадження «портретів якості» поліцейських залежно від виду діяльності, структурного підрозділу, низки службових обов'язків із метою вдосконалення кваліфікаційних вимог до посад поліцейських;

9) активізувати процеси сертифікації Національної поліції України щодо надання освітянських послуг відповідно до вимог системи ISQ 9000;

10) сприяти розвитку наукових шкіл у відомчих навчальних закладах системи МВС України;

11) не допускати скорочення державного фінансування навчальних закладів різних рівнів навіть в умовах кризи, зокрема, наукових досліджень.

1. Авер'янов В. Б. Державна служба в Україні: організаційно-правові основи і шляхи розвитку / В. Б. Авер'янов. – К.: Ін-Юре, 1999. – 272 с.

2. Авер'янов В. Б. Державне управління в Україні / В. Б. Авер'янов; за заг. ред. проф. В. Б. Авер'янова. – К.: ПАН України, Інститут держави і права ім. В. Корецького, 1999. – 265 с.

3. Астапкин И. В. Кадровое обеспечение органов внутренних дел / И. В. Астапкин, А. В. Фатула. – М.: Академия МВД России, 1994. – 22 с.

4. Охотский Е. В. Служебная карьера / Е. В. Охотский, под общ. ред. Е. В. Охотского. – М.: «Экономика», 1998. – 303 с.

5. Проблемы подготовки и переподготовки кадров для системы МВД / В. М. Исаков // Актуальные проблемы совершенствования профессиональной подготовки и переподготовки кадров: сб. материалов Межвузовской научно-практической конференции. – Ч. 1. – Домодедово, 1998. – С. 58–61.

6. Шексиня С. В. Управление персоналом современной организации / С. В. Шексиня. – М.: ЗАО «Бизнес-школа Интел-Синтез», 1998. – 352 с.

7. Кабанова А. Я. Управление персоналом организации: учебник / А. Я. Кабанова. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 512 с.

8. Егориан А. П. Управление персоналом / А. П. Егориан. – Н. Новгород: НИМБ, 1999. – 624 с.

9. Негодченко О. В. Виховуємо правоохоронців нової генерації (Болонський процес і реформування відомчої освіти МВС) / О. В. Негодченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kyiv.pro.ua.com.

10. Мельніченко В. Освіта як соціальне явище / В. Мельніченко // Вересень. – К., 2003. – № 1 (23). – С. 14–18.

11. Moderner staat – moderne verwaltung // Deutschland. – 2002. – № 4. – P. 23.

12. Poppe S. Grundrechte, Verwaltung, Verwaltungsrecht / S. Poppe // Staat u. Recht. – В., 1988. – Jg. 37, Н. 11. – S. 897–904.

13. Кісіль З. Р. Юридико-психологічні засади запобігання професійній деформації працівників правоохоронних органів / З. Р. Кісіль, В. В. Серета. – Львів: ЛьвДУВС, 2016. – 848 с.

14. Барко В. І. Професійний відбір кадрів до органів внутрішніх справ (психологічний аспект): монографія / В. І. Барко. – К.: Ніка-Центр, 2002. – 296 с.

15. Лефтеров В. О. Психологічні детермінанти загибелі та поранень працівників органів внутрішніх справ: монографія / В. О. Лефтеров, О. В. Тімченко. – Донецьк: ДІВС МВС України, 2002. – 324 с.

16. Савченко А. О. Місце і роль відомчої освіти в системі національної освіти України / А. О. Савченко // Вісник Університету внутрішніх справ. – 1999. – № 9. – С. 34–38.

17. Венедиктов В. С. Деякі напрямки методичного забезпечення навчально-виховного процесу в вузах МВС України / В. С. Венедиктов // Вісник університету внутрішніх справ. – 1998. – № 1. – С. 138–141.

Кисиль З. Р. К вопросу профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов в современных условиях: международный опыт

Приводится обобщение проблемных вопросов концептуальных основ улучшения деятельности правоохранительных органов и качества подготовки полицейской нового поколения. Подчеркивается, что этот процесс может быть успешным только тогда, когда всё научное сообщество присоединится к осмыслению проблем, существующих в системе МВД Украины, и выработает рекомендации по их устранению. Констатируется, что изучение зарубежного опыта будет способствовать решению таких важных вопросов, как организация подготовки полицейских, смена вектора государственного управления в сфере обеспечения правопорядка и законности, защиты прав и свобод человека и гражданина.

Ключевые слова: *концепция, реформирование, профессиональная подготовка правоохранителей, кадровая политика в МВД Украины, профессиональный отбор и профессионализация правоохранителей, международный опыт подготовки полицейских, реструктуризация и модернизация правоохранительной деятельности.*

Kisil Z. R. Concerning the issue of professional training of law enforcement officers in modern conditions: international experience

The article is devoted to the generalization of the problematic issues of conceptual basis of improvement the work of law enforcement forces and the quality of police training as a new generation. It is indicated that this process can be successful only when the entire scientific community will join the understanding of all the problems that exist in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and will work on the recommendations of their activities.

A priori, that the learning of foreign experience will help to address important issues such as the organization of police training, change the direction of state governance in the field of law enforcement and rule of law, rights protection and freedoms of human and citizen.

It has been investigated that the problem of improving the professional and psychological training of the National Police Staff of Ukraine is extremely actual; is considered as socially significant; focuses on ensuring law and order and dangerous and extreme nature of their activity and constantly increases level of complexity of the conditions and factors that accompany social changes. The high requirements to the level of professionalism of these professionals require purposeful development of personal and professional skills, excellent managing of the system of theoretical and applied knowledge, ability to apply them in practice under any conditions, regardless of the specifics of their activity.

Today's realities give grounds to say that nowadays there is a very important issue of finding ways to improve law enforcement activity and the quality of police training as a new generation. It is obvious that this process can be successful only when all entire scientific community will join the understanding of all the problems that exist in the System of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine and will work on the recommendations of their activity.

Key words: *concept, reforming, law enforcement training, staff policy in the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, professional selection and professionalization of law enforcement officers, international experience of police training, restructuring and modernization of law enforcement activity.*

Стаття надійшла 24 травня 2017 р.

УДК 159.922

З. Я. Ковальчук

ВПЛИВ СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИН НА ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДИТИНИ

Проаналізовано вплив складних життєвих обставин на психічний розвиток дитини. Охарактеризовано поняття «складні життєві обставини». З'ясовано, що психічний розвиток дитини у складних життєвих обставинах залежить від впливу середовища, де виховується дитина-сирота; недоліків в організації педагогічних процесів у закладах державної опіки тощо.

Ключові слова: *психічний розвиток, складні життєві обставини, сирітство, дитина, суспільство.*

Постановка проблеми. Українське суспільство перебуває у де-стабілізаційній фазі свого розвитку, що виявляється не лише у соціально-політичній кризі, а й у кризі сімейних відносин, вихованні та становленні нового покоління українців.

Занепокоєння викликають особливості соціалізації дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах. Нормативно-правова база та система соціального захисту дітей потребує суттєвого вдосконален-

ня та підвищення свого рівня ефективності на практиці, що сприятиме врахуванню психологічних особливостей розвитку дітей у несприятливих обставинах життя. Оскільки без цього не можливо розробити надійний та ефективний комплекс заходів щодо соціально-психологічного супроводу таких дітей.

Стан дослідження. Аналіз класичних концепцій психічного розвитку особистості дає змогу визначити його як лінійний, стадійний, поступальний, спіралеподібний, синхронний, або як гетерохронний, гетерогенний процеси (В. Штерн, Ж. Піаже, Д. Локк). Натомість українські науковці В. Давидов, Г. Костюк, С. Максименко зазначають, що важливим моментом психічного розвитку індивіда є його індивідуальність і перебудова процесу навчання. У дослідженнях Є. Черепанової, Є. Ейдемільлера, Л. Орбан-Лембрик акцентовано на виявленні дисфункціональності в дитячо-батьківських взаєминах, що негативно впливає на психічний розвиток дитини. Д. Віннікот, В. Ослон, Дж. Боулбі, досліджуючи особливості психічного розвитку особистості, виявили, що депривація як психологічний феномен негативно впливає на нього і може призвести до особистісних розладів.

Проблемі психічного розвитку дітей в складних життєвих обставинах присвячено чимало психологічних досліджень у контексті: 1) психолого-педагогічних умов розвитку дитини (А. Прихожан, В. Слюсаренко, В. Яковенко та ін.); 2) сімейного виховання як оптимальної умови гармонійного розвитку дитини (Г. Гмайнер, П. Лесгафт, О. Макаренко, Й. Песталоцці, В. Сухомлинський, К. Ушинський); 3) диференціальної психології, оскільки діти інтернатних закладів помітно відрізняються від тих, які виховуються в сім'ї, психофізіологічними характеристиками розвитку, формуванням міжособистісних стосунків, становленням емоційно-вольової та інтелектуальної сфер особистості (І. Дубровіна, Н. Краснова, М. Буянов, А. Кравченко, А. Андреєва, А. Шахматова, А. Прихожан, Н. Толстих, С. Мещерякова, М. Лисіна, О. Бодальова, І. Єжова, Дж. Боулбі, А. Адлер, А. Фройд, Р. Шпица й ін.). Проте маловивченим залишається явище соціального сирітства при живих батьках, які через складні соціальні та матеріальні проблеми перекладають відповідальність виховання власних дітей на державу.

Метою статті є соціально-психологічний аналіз психічного розвитку дитини в складних життєвих обставинах.

Виклад основних положень. Психологічний підхід до трактування психічного розвитку дитини засвідчує, що на особистість впливають і біологічні, і соціальні чинники, які діють не паралельно та незалежно один від одного, а впливають на людину одночасно та ком-

плексно, причому інтенсивність та якість їх впливів буває різною та залежить від багатьох обставин [1].

Л. Виготський зазначав, що на розвиток дитини негативно впливають умови її соціалізації, а сенситивним віковим етапом у цьому плані є молодший шкільний вік. Це безпосередньо пов'язано з актуалізацією кризи семи років, що виявляється в підвищеній чутливості до оцінок дорослих і вступом до школи [2].

Натомість Дж. Боулбі вважав, що для психічного розвитку дитини найбільш вирішальним є грудний вік (від 6 до 12 місяців). Оскільки саме на цьому етапі простежується взаємозв'язок між дитиною та мамою.

Беззаперечним залишається те, що сім'я є фундаментальною основою у психічному розвитку особистості дитини, позаяк у ній формуються важливі особистісні цінності, світоглядна позиція, духовно-моральний компонент, нормативність поведінки, особистісні якості тощо [3].

Відсутність сім'ї у дитини призводить до збільшення кількості державних сиротинців, будинків сімейного типу тощо, тоді дитина потрапляє у складні життєві обставини [4]. Звичайно це негативно відображається на психічному розвитку дитини, призводить до недовірливих стосунків із дорослими, дезадаптації, емоційної нестабільності тощо.

Нормативне забезпечення соціально-правового захисту дітей передбачається низкою нормативних документів, зокрема, Конвенцією ООН про права дитини, Сімейним кодексом України, Законом України «Про охорону дитинства», «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про дошкільну освіту», «Про попередження насильства в сім'ї», «Про соціальну роботу», Порядком розгляду звернень та повідомлень з приводу жорстокого поводження з дітьми або реальної загрози його вчинення, Інструкцією щодо порядку взаємодії управлінь (відділів) у справах сім'ї, молоді та спорту, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї, Порядком взаємодії суб'єктів соціальної роботи із сім'ями, які опинилися у складних життєвих обставинах, Порядком здійснення соціального супроводу центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді сімей та осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах [5].

Проте немає жодного нормативного регулювання щодо фінансової відповідальності батьків, які передають дитину на виховання державі, попередньо отримавши усі виплати при її народженні. А це

загалом 41 тисяча 280 грн., з яких перша частина – найбільша виплата – проводиться після народження дитини як перший внесок і становить 10 тисяч 320 грн. Уся інша сума допомоги виплачується кожного місяця окремо протягом трьох років і становить 30 тисяч 960 грн, тобто, по 860 грн щомісячно. Особливо «винахідливі» батьки отримують ці кошти, а дитина в цей час за заявою батьків про складні життєві обставини знаходиться під опікою держави.

Теоретико-психологічний аналіз проблеми засвідчує, що складні обставини в житті дитини негативно впливають на її психічний розвиток. Водночас від визначення таких обставин залежить диференціація методів роботи з дітьми в процесі надання їм соціально-психологічної допомоги.

Як зазначається у щорічному звіті Служби у справах дітей Львівської обласної державної адміністрації, відповідно до порядку виявлення та здійснення заходів щодо підтримки дітей, які опинились у складних життєвих обставинах до переліку таких обставин відносять:

- 1) жорстоке поводження з дитиною;
- 2) залишення дитини без батьківського піклування внаслідок розладу здоров'я батьків, осіб, які їх замінюють;
- 3) проживання сім'ї у неналежних для життя умовах, тривалий конфлікт у родині;
- 4) вияви девіантної поведінки дитини (асоціальної, кримінальної, аморальної, аутодеструктивної, суїцидальної, віктимної, адиктивної тощо);
- 5) перебування дитини в екстремальній життєвій ситуації.

У разі вивчення ситуації, визначенні потреб дитини та її сім'ї, ухваленні необхідних рішень потрібно врахувати:

- 1) історію перебування дитини в закладі освіти;
- 2) інформацію щодо самої дитини (вік дитини, характеристика поведінки, стосунки з іншими дітьми та фахівцями закладу освіти, виявлені чинники чи ознаки, які можуть вказувати на складні життєві обставини або ризики щодо їх виникнення);
- 3) інформацію щодо сім'ї дитини (наявність у дитини батьків або осіб, які їх замінюють, братів, сестер, інших родичів, їхнє місце проживання (перебування), стиль життя тощо);
- 4) відомості про житлово-побутові умови сім'ї;
- 5) відомості про потребу дитини у правовому захисті (наприклад, відсутність у дитини свідоцтва про народження);
- 6) іншу релевантну інформацію, яка може бути важливою для ухвалення рішення.

Отож складними визначаються такі життєві обставини, що об'єктивно порушують нормальну життєдіяльність особистості, наслідки яких вона не може подолати самостійно (інвалідність, часткова втрата рухової активності, з огляду на стан здоров'я, самотність, сирітство, безпритульність, відсутність житла або роботи, насильство, зневажливе ставлення та негативні стосунки в сім'ї, малозабезпеченість, психологічний чи психічний розлад, стихійне лихо, катастрофа тощо).

Саме тому низка державних установ змушена проводити цілеспрямовану роботу з такими дітьми щодо їх психічного розвитку, адаптації до несприятливих умов навколишньої дійсності. Профілактична робота в цьому напрямі діяльності містить наступні компоненти:

1) первинна профілактика (загальна просвіта суб'єктів навчально-виховного процесу щодо жорстокого поводження, насильства, захисту прав). Проводиться з педагогічними працівниками, медичним і господарським персоналом закладом освіти, учнями та їхніми батьками;

2) вторинна профілактика проводиться з дітьми та їхніми сім'ями, у яких виявлено ознаки ризику потрапляння в складні життєві обставини. Це цілеспрямована діяльність з окремими групами дорослих і дітей з метою зміни ставлення до поводження з дітьми, формування гуманного ставлення дорослих до дітей, життєвих умінь, навичок дорослих і дітей, роз'яснення сутності й відповідальності за жорстоке поводження з дітьми;

3) третинна профілактика проводиться з тими, хто постраждав від жорстокого поводження, з метою навчання самозахисту; з тими, хто здійснює таке поводження, – соціальне навчання і контроль.

Проаналізуємо виявлені компоненти профілактичної та просвітницької роботи з окремими категоріями осіб детальніше. Зокрема *профілактична робота з педагогічними працівниками закладу освіти передбачає:*

1) просвітницьку роботу щодо знання прав і потреб дітей, особливостей взаємодії з сім'єю учня, неприпустимість жорстокого поводження з дітьми;

2) формування навичок виявлення ознак перебування дитини в складних життєвих обставинах і відповідного реагування;

3) формування толерантного ставлення до дітей з різних сімей;

4) попередження феномену професійного вигорання (навчання та організація правильного режиму роботи, відпочинку, консультації психолога, наявність кімнати емоційного розвантаження).

Щодо просвітницької роботи з батьками, то вона передбачає:

1) інформування про права та потреби дітей, права й обов'язки батьків щодо дітей, особливості розвитку дітей, родинного виховання;

2) неприпустимість жорстокого поводження з дітьми і насильства у сім'ї (сутність, наслідки, відповідальність);

3) формування толерантності, комунікативних умінь, навичок ухвалення рішень, прогнозування, управління собою.

Отже, головною метою соціальної сфери діяльності – реалізації на території країни державної політики з питань соціального захисту дітей, запобігання дитячій бездоглядності та безпритульності. Зокрема у Львівській області проживає 483 631 дітей, з них: 2 411 – діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування (0,49%); 1 007 дітей, які опинились у складних життєвих обставинах (0,20%).

Водночас ведення статистики Служби у справах дітей Львівської обласної державної адміністрації дозволило виявити загальну кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування від 2010 до 2016 років. Зокрема станом на 31 грудня 2010 року таких дітей було 2 821, 2011 році їхня кількість зросла до 2 860, а 2012, 2013, 2014 роках зменшилося до 2 801, 2 790 та 2 690 відповідно. Схожа ситуація спостерігалась 2015 році – 2 543, а станом на 30 вересня 2016 року кількість сиріт становила 2 411. Отже, проведення комплексних заходів соціально-психологічного характеру, відкриття будинків сімейного типу призводить до зменшення кількості сиріт.

Аналізуючи дані про дітей, які перебувають у складних життєвих ситуаціях, встановлено наступне: станом на 31 грудня 2010 року таких дітей було 1 425, у 2011 році збільшилося до 1 475, а 2012 – фактично стало 1 423. Починаючи з 2013 року, кількість дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, почала зменшуватися, а саме з 1 227 2013 році, 1 005 2014 році, 984 2015 році. Станом на 31 вересня 2016 року їхня кількість становила 1 007.

В Україні ведеться статистика у Єдиному електронному банку даних про дітей, які опинились у складних життєвих обставинах, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. В розділі «Діти» внесено інформацію щодо 11 787 осіб. Забезпечується раннє виявлення дітей, які опинились у складних життєвих обставинах. Протягом 9 місяців 2016 року у Львівській області поставлено на облік 289 таких дітей.

Кількість дітей, які поставлено на облік, з огляду на складні життєві обставини, станом на 2012 рік – 506; 2013 році – 322; 2014 – 351; 2015 – 395; 2016 – 289. Своєчасне виявлення дітей, які залишились без батьківського піклування, дає змогу вчасно надати їм статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування і поставити їх на облік. Зокрема у Львівській області протягом 9 місяців 2016 року статус дитини-сироти, дитини позбавленої батьківського

підклування надано 242 дітям. У попередні роки ситуація була такою: 2010 році – 552; 2011 році – 518; 2012 році – 410; 2013 році – 408; 2014 році – 365; 2015 році – 335.

Важливо зауважити, що протягом 9 місяців 2016 року виявлено два випадки порушень житлових і майнових прав дітей; направлено три позови до суду; в одному випадку відновлено право на житло; попереджено 22 випадки порушень житлових і майнових прав дітей. Аби запобігти поширенню соціального сирітства, безпритульності та бездоглядності протягом 9 місяців 2016 року в Львівській області проведено 704 профілактичних заходів та надано соціального захисту притулком для дітей СуСД ЛОДА – 134 дітям.

Позитивним є той факт, що державою створюються умови для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї. Так, протягом 9 місяців 2016 року збудовано один дитячий будинок сімейного типу, куди влаштовано трьох дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також одну прийомну сім'ю, в яку влаштовано трьох дітей зазначеної категорії. У функціонуючі прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу влаштовано 16 дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування. У Львівській області функціонує 34 дитячі будинки сімейного типу та 99 патронажних сімей, в яких виховується 387 осіб зазначеної категорії. Нині під опікою/підклуванням громадян перебуває 1 838 дітей.

Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у прийомних сім'ях і дитячих будинках сімейного типу від 2010 року по 30 вересня 2016 року лише збільшувалося, зокрема: 2010 рік – 241; 2011 рік – 256; 2012 рік – 282; 2013 рік – 327; 2014 рік – 369; 2015 рік – 380; станом на 30 вересня 2016 року – 387. Кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у сім'ї, загалом на 2013 рік – 85,20%; станом на 2014 рік – 87,50%; станом на 2015 – 89,40%; станом на 30 вересня 2016 – 90,10%.

Отже інтеграція дитини-сироти у заклади опіки чи будинок сімейного типу з кожним роком збільшується, що дає підстави планувати надалі зведення до мінімуму, а в майбутньому – повне розформування державних дитячих будинків.

Висновки. Проблема сирітства не є новою для України і перебуває на державному рівні вирішення, реалізується через участь у створенні та забезпеченні функціонування сімейних форм виховання для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Отже, діти, які потрапляють у дитячі будинки, прийомні сім'ї, зазнають впливу складних обставин життя і, відповідно, це відобра-

жається на психічному розвитку дитини. Чинники, які визначають психічний розвиток дитини у складних обставинах життя, зводяться до анатомо-фізіологічних порушень центральної нервової системи (спадковість: алкоголізм, наркоманія тощо); впливу середовища, де виховується дитина-сирота; недоліків в організації педагогічних процесів у закладах державної опіки.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в психологічному аналізі фостерних сімей за кордоном і в Україні та виявленні різних видів депривацій у дітей-сиріт.

1. Ігнатенко К. В. Соціально-психологічні особливості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування / К. В. Ігнатенко // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка. – 2011. – № 4 (215). – С. 54–62.

2. Алексєєнко Т. Ф. Соціальна педагогіка: Теорія і технології: підручник для студ. вузів / Т. Ф. Алексєєнко, Т. П. Басюк, О. В. Безпалько та ін.; за заг. ред. І. Д. Зверева; Луганський держ. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – К.: Центр навчальної літ., 2006. – 314 с.

3. Прихожан А. М. Психология сиротства / А. М. Прихожан, Н. Н. Толстых. – 3-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 416 с.

4. Чистяк О. В. Особливості психічного розвитку дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки, які виховуються у дитячих будинках сімейного типу / О. В. Чистяк // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. – 2014. – Вип. 2. – С. 266–272.

5. Дитячі будинки сімейного типу в системі захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування // Соціальна педагогіка: підручник для студ. ВНЗ; за ред. А. Й. Капської. – К., 2009. – С. 259–277.

Ковальчук З. Я. Влияние сложных жизненных обстоятельств на психическое развитие ребенка

Проанализировано влияние сложных жизненных обстоятельств на психическое развитие ребенка. Охарактеризовано понятие «сложные жизненные обстоятельства». Уяснено, что психическое развитие ребенка в сложных жизненных обстоятельствах зависит от влияния среды, где воспитывается ребенок-сирота; недостатков в организации педагогических процессов в учреждениях государственной опеки и т. д.

Ключевые слова: *психическое развитие, сложные жизненные обстоятельства, сиротство, ребенок, общество.*

Kovalchuk Z. Ya. Influence of difficult circumstances on the mental development of the child

The article is devoted to the impact of complex life circumstances on the child's mental development. A characteristic of understanding complex life circumstances is given, which is explained as the impossibility of the person to live

and work normally, which leads to its lack of autonomy. The peculiarities of the mental development of the personality of the orphaned child are considered, which are brought up in the conditions of guardianship institutions. The statistical data on the number of orphans and children deprived of parental care in the Lviv region of Ukraine are indicated. It is established that each year their number increases, which negatively affects the mental development of such children. The bases of preventive work with orphaned children and their environment are analyzed. It is established that the preventive work contains 3 components: primary (general enlightenment), secondary (working with children and their families) and tertiary prevention (working with affected children). The author came to the conclusion that the factors that determine the child's mental development in difficult circumstances of life are reduced to the impact of the environment where the orphans are raised, as well as the shortcomings in the organization of pedagogical processes in guardianship institutions and the like. Children get in children's homes, foster families affected by difficult life circumstances and, therefore, it affects the mental development of the child. Factors that determine the mental development of children in difficult circumstances of life, reduced to anatomical and physiological disorders of the central nervous system (heredity, alcoholism, drug addiction, etc.); the impact of environment where the child is brought up orphan; shortcomings in the organization of educational process in institutions of care.

Key words: mental development, difficult life circumstances, orphan hood, a child, society.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

УДК 159.321

М. П. Козирєв

ПСИХОЛОГІЯ ПОЛІТИЧНОЇ ВЛАДИ

Розкрито поняття, концептуальні підходи, психологічні особливості, форми вияву, психолого-політичні чинники індивідуального сприйняття політичної влади. Проаналізовано психологію відносин «панування-підпорядкування» як сутність політичної влади, класифікацію її джерел, психологію мотивів і дій політичної влади, психологічні ресурси влади, мотиви досягнення влади тощо. Розглянуто, як у психології політичної влади враховують її основні форми вияву: силу, переконування або переконання, повноваження, примус, маніпуляцію, авторитет тощо.

Ключові слова: політична влада, владні відносини, психологічні особливості і форми вияву, психологія мотивів і дій.

Постановка проблеми. Політична влада охоплює своїм впливом усі рівні й виміри функціонування та суспільства загалом, і кож-

ного індивіда зокрема, причому від неї залежать і сьогодення, і майбутнє. До того ж, політична влада є тією цариною, яка найсуттєвіше торкається такої суб'єктивно-психологічної сфери, як відносини володарювання-підпорядкування, психології політичного лідерства, мотивація влади тощо. Адже феномен владарювання (зокрема політичного та державного) може розглядатись і як мета соціально значущої діяльності особистості, і як засіб досягнення нею цілей такої діяльності. Отож, аналіз політичної влади є неможливим без з'ясування її психологічної складової.

Стан дослідження. Проблематика дослідження політичної влади є давньою, проте наукове її усвідомлення відбулося в останні десятиліття і відобразилось і в розвитку сучасної психологічної, політичної, соціологічної, юридичної та інших наук, і в прагненні до задоволення актуальних потреб суспільства щодо якісного підвищення ролі суб'єктивного, а саме психологічного чинника політичної влади, його реалізації у різних сферах суспільно-політичного життя.

Висвітлення проблематики влади відображено у працях, із огляду на її різні виміри: філософських (К. Гаджієв, і Кравченко), класових (К. Маркс, Ф. Енгельс), психологічних (А. Адлер, К. Юнг), соціологічних (М. Вебер, П. Сайман), гуманістичних (С. Алексєєв, Л. Демідова), загальнополітичних (С. Гелей, М. Гетьманчук, В. Журавський) та ін.

Різні аспекти психології політичної влади з позицій сучасної науки відобразились у працях, присвячених: психологічній природі власних відносин (С. Бульбенюк, Г. Бірюкова), психологічним концепціям влади (С. Каверін, В. Ледаєв), мотивам політичної діяльності (М. Льїн, Ю. Ірхін), інтеракційній психології влади (В. Васютинський, А. Ручка), психології політичного лобізму (А. Любімов, М. Недюха), психології політичної діяльності (М. Головатий, М. Пірен), психології політичної опозиції (О. Кукуруза, М. Михальченко), психологічним аспектам латентності політичної влади (В. Курілл, С. Куришко), психологічним аспектам легітимності політичної влади (М. Юрій, В. Павлюк) тощо.

Водночас недостатньо досліджені психологічні особливості політичної влади та форми її вияву, психологія індивідуального сприйняття влади, психологічних ресурсів влади тощо. Тому соціальна, політико-психологічна значущість визначеної проблеми та її недостатнє вивчення зумовили **мету** статті, яка полягає у теоретичному аналізі психологічних складових політичної влади.

Виклад основних положень. Загалом розуміння влада – це здатність підкоряти своїй волі когось, право і можливість управляти та розпоряджатися діями інших людей, впливати на їх поведінку,

домагатися від них виконання певних рішень і наказів за допомогою авторитету, волі, закону, примусу і сили.

Є декілька напрямів наукової думки, що представляють різні методологічні підходи до вивчення влади, її сутності, природи тощо. Основні з них [1, с. 156]: телеологічний, що характеризує владу як стійку здатність досягнення поставлених цілей, одержання зазначених результатів за допомогою інших людей; біхевіористський, що розглядає владу як особливий тип поведінки, при якому одні люди керують, а інші – підкоряються, цей підхід індивідуалізує розуміння влади, зводячи його до взаємодії реальних особистостей; інструменталістський, що трактує владу як можливість використання певних засобів впливу, зокрема насильства; структурно-функціоналістський, що розглядає владу як властивість соціальної організації, як спосіб самоорганізації людської спільності, заснований на доцільності поділу функцій управління й виконання; реляціоністський, що розглядає владу як взаємодію індивідів, коли один індивід змінює поведінку іншого. Крім зазначених, є й інші підходи до проникнення в сутність влади.

Поняття «політична влада» означає «здатність і можливість здійснювати визначальний вплив на політичну діяльність і політичну поведінку людей та їх об'єднань за допомогою будь-яких засобів – волі, авторитету, права, насильства; центральні, організаційні й регулятивні засади політики» [2, с. 143].

До психологічних особливостей політичної влади відноситься: здатність і готовність суб'єкта влади виявити свою політичну волю; верховенство влади, обов'язковість виконання її рішень; охоплення владною дією всього політичного простору; наявність політичних структур, через які суб'єкт влади поводить політичну діяльність; осмислення політичного інтересу й політичних потреб; моноцентричність влади (наявність єдиного центру ухвалених рішень); володіння і використання комплексу необхідних ресурсів [3, с. 182].

У дослідженнях психології політичної влади важливо враховувати її основні форми вияву [4, с. 77–78]:

- сила, застосування сили або загроза її застосування здавна були найпоширенішими засадами функціонування влади;

- переконування або переконання, як форма влади ґрунтується на принципі висування певних ідей, які створюють своєрідну психологічну залежність для здійснення маніпуляцій суспільною свідомістю і громадською думкою;

- повноваження як можливість і права влади командувати, віддавати накази, а обов'язок підвладних об'єктів коритися керівним указівкам;

– примус, який ґрунтується на контролі над людьми за допомогою погроз (відвертих або невисловлених, але таких, що сприймаються у цій якості громадянами);

– маніпуляція, яка здійснюється і забезпечується без погроз, використовуючи ресурси інформації, ідей, символів, міфів, політичного впливу;

– авторитет пов'язаний з легітимністю влади. Є зосередженням (локусом) влади, з одного боку та феноменом, що означає самопородження влади, з іншого. Авторитет є приналежністю, властивістю, характеристикою політичних владних суб'єктів або центрів влади.

Можна виділити такі політико-психологічні чинники, що впливають на індивідуальне сприйняття політичної влади [5, с. 137–138].

По-перше, це політична система та її характер, адже тип тієї чи іншої політичної системи зумовлює формування типових уявлень, стереотипів про владу, її суб'єктів і носіїв. Так, для «чистого» тоталітарного режиму властиві такі соціопсихологічні характеристики сприйняття влади громадянами, як любов або ненависть.

Демократична влада, своєю чергою, ґрунтується зазвичай на раціональних мотивах (типологія легітимності влади М. Вебера: харизматична влада – тоталітарний режим, раціонально-легальна влада – демократія).

По-друге, це комунікативні чинники, пов'язані з персональними характеристиками суб'єктів і носіїв влади – образ влади сприймається людьми через оцінку індивідуальних властивостей і рис представників влади. Тому дослідники пропонують розглядати політичну комунікацію як чинник сприйняття влади з погляду розгляду владних образів, які інтегрують інші ціннісні змісти в комунікативних процесах.

Третя група – це ситуативні чинники сприйняття й оцінки влади – вони є різними за умов політичної стабільності і системної кризи. Політична ситуація визначається розстановкою і взаємодією політичних сил, вона є невід'ємною складовою політичного процесу.

Четверта група чинників – соціальні й психологічні характеристики суб'єктів, які сприймають владу. Аналізуючи зазначені характеристики, можна стверджувати, що саме від типу особистості залежить й образ влади, який формується у неї.

З погляду політичної психології, політико-владні відносини можна визначити як взаємодію мотивацій суб'єкта й об'єкта влади. Тоді психологічним механізмом провадження влади є різноманітний вплив на мотиви підвладних, стимулювання у них наявних спонукань або, навпаки, перешкоджання їхньому вияву.

Відносини «панування-підпорядкування» як сутність політичної влади володіють певними можливостями впливу на поведінку людей, а саме [6, с. 25–26]:

– її вмінням змусити людей відповідно поводитися, діяти стосовно інтересів і цілей пануючого суб'єкта. Так, правлячий політичний клас, через свої партії, які постійно змінюються на вершині піраміди влади, контролює державні інститути і з їх допомогою спонукає громадян дотримуватися вироблених ним законів і правил, спрямовуючи їх зусилля та активність насамперед на досягнення цілей пануючої верхівки. В разі цього латентними можуть бути цілі (зокрема такі, що абсолютно не відповідають інтересам народу), механізм контролю держави істинними її господарями ховається за поперемінною зміною «рульових», а закони і правила в завуальованій формі приховують волю насамперед можновладців;

– її можливостями запобігати і нейтралізувати небажану політичну активність. Так, правлячі партії, залучаючи законодавчі й інші ресурси, можуть, окрім заборони на діяльність екстремістських організацій, ускладнити діяльність опозиційних партій, придушити політичних супротивників за допомогою цензури і заборон, а деліцензуванням – обмежити свободу слова, поширення невігідної інформації, обговорення небажаних тем у ЗМІ. Істинне підґрунтя цих дій, зазвичай, приховується;

– її здатністю зберігати панування певних сил за відсутності видимого зв'язку пануючих і підлеглих. Такий дистанційний вплив і спонукування до дії може, наприклад, чинити харизма лідера, що перебуває в місці позбавлення волі, або померлого/загиблого. Прихований вплив влади реалізується також через маніпулювання суспільною думкою чи залучення громадян до участі в ініційованих правлячими колами політичних кампаніях, референдумах й інших, істинний смисл і мета яких для учасників залишаються прихованими.

Політична влада має відповідні джерела. У психологічній літературі найрозповсюдженіша є така класифікація джерел влади [7, с. 734–744]:

– влада винагороди – визначається задоволеністю суб'єкта влади поведінкою і діяльністю об'єкта влади через відповідну винагороду, позитивне закріплення його дій. Влада винагороди в політиці є одним із найефективніших в управлінні поведінкою людини;

– влада примусу обумовлена тим, що порушення об'єктом владного впливу встановлених правил, норм, мотивації діяльності, що не відповідає владній волі, спричинює різні санкції. В основі цього джерела влади є страх. Заразом страх обмежує ініціативу,

творчість, може привести до згортання або уникнення відповідної діяльності;

– влада еталону, ґрунтується на ідентифікації об'єкта з суб'єктом і бажанні об'єкта бути подібним на суб'єкт влади та відповідати йому за різними параметрами та характеристиками (особистісними та психологічними, професійними і моральними й ін.);

– експертна влада, що ґрунтується на переконанні об'єкта у важливості знань суб'єкта влади для здійснення певних цілей. Це психологічне джерело влади реалізується суб'єктом владного впливу через демонстрацію власних досягнень, здібностей, спеціальних знань й ін.;

– влада інформаційна, володіння необхідною і важливою інформацією, уміння використовувати її щодо об'єкта влади, дає змогу суб'єкту ухвалювати оптимальні рішення та здійснювати владні повноваження. Координація інформаційних потоків і контроль за інформаційною мережею роблять людину владною;

– нормативна влада (переконаність у праві на здійснення влади). Суб'єкт влади має право контролювати дотримання певних правил поведінки і в разі необхідності наполягати на них. Знаходження в ієрархії владних відносин передбачає обов'язкове підпорядкування встановленим правилам і нормам об'єкта влади;

– влада зв'язків, що ґрунтується на здатності особи впливати на інших людей через її відносини з впливовими особами. В разі цього йдеться не про реальні зв'язки, а лише про віру в реальність їх існування у тих, на кого здійснюється вплив. Нерідко окремі особи, які хочуть такої влади, звертаються до створення легенд і чуток про себе.

Важливою категорією політичної психології є поняття мотиву влади. Мотив влади – це психологічна потреба, що визначає прагнення до влади. Мотив влади зводиться до потреби в домінуванні, впливі, відчутті власної переваги. Як найважливіше джерело мотивації до влади виділяють її інструментальну функцію тобто владу як засіб. За допомогою влади полегшується досягнення безпеки (у різних виявах – від можливості використовувати силу для впливу на інші до депутатської недоторканності). Мотив влади має два вектори: «влада для» (щоб панувати над іншими), «влада від» (забезпечити власну волю).

Дослідження мотивації владних відносин є актуальним, оскільки дає можливість вивчити питання про джерела влади та можливості їх використання. Суб'єкту влади необхідно визначити силу своїх джерел для того, щоб вибрати правильну і найефективнішу стратегію їх використання.

Психологія мотивів і дій суб'єктів політичної влади [8, с. 343–345].

По-перше: оволодіння джерелами влади. Між людьми є відмінності щодо прагнення до збільшення своїх джерел влади. Володіння джерелами і відчуття влади може бути кінцевою метою, досягнення якої приносить задоволення. Бажаними джерелами влади можуть стати престиж, матеріальне становище, статус, керівна посада, можливість контролю над інформацією.

По-друге: здібності. У людей по-різному розвинені здібності до швидкого і безпомилкового визначення мотиваційної сфери іншої людини і співвідношення її зі своїми джерелами влади для вибору найефективніших методів досягнення поставлених цілей та отримання необхідних результатів. Саме цей параметр відображає можливість маніпулювання поведінкою об'єкта.

По-третє: дії влади. Є індивідуальні особливості в схильності до здійснення дій влади задля впливу на поведінку іншої людини і відмінності у виборі засобів дії – від примусу та покарання, до домовленостей й переконання.

Четвертим параметром є моральність мети. Індивідуальні відмінності виявляються у цілях заради яких людина прагне до влади. І тут виникають питання і оцінки, пов'язані з моральними цінностями, з тим, як людина використовуватиме всі владні методи. Межі використання влади, відповідність цілей та засобів визначають поняття моральності.

По-п'яте: страх перед наслідками дій влади. Владні відносини, зазвичай, є взаємними. Об'єкт влади діє у відповідь, може чинити опір, використовувати власні джерела влади.

Шостий параметр: перевага певних сфер використання влади. Діяльність спрямована на отримання і утримання влади може відповідати різноманітним мотивам. Вона може здійснюватися заради власного чи чужого блага або ж заради якоїсь вищої мети; вона може допомогти, а може і зашкодити.

Можна стверджувати, що в основі мотиваційного рушія є проблема компенсації реальних і уявних дефектів особи. Тобто, прагненням до досконалості та влади суб'єкт намагається компенсувати недостатність власних здібностей і комплекс неповноцінності. В разі цього незадоволення головних потреб може компенсуватися по-різному: відчуття моральної неповноцінності витісняється відчуттям переваги; відчуття слабкості (потреба в безпеці і самоповазі) компенсується відчуттям володіння вищою силою; відчуття інтелектуальної неадекватності нівелюється відчуттям інтелектуальної переваги і компетентності.

Політиків, які втілюють компенсаторну мотивацію в «чистому» виді, зазвичай легко розпізнати. Такі діячі вирізняються певними

рисами поведінки: цинізмом, віроломством, нерозбірливістю в засобах, жорстокістю. Їх відносять до «макіавелістського» типу лідерів.

Мотив влади може бути пов'язаний з прагненням використовувати владу заради неї самої. В цьому разі мотивуючим є не так відчуття влади, як бажання зробити її відчутною для іншого, вплинути на його поведінку. Просте володіння джерелами влади і відчуття влади може бути кінцевою метою, досягнення якої приносить задоволення. З погляду отримання задоволення від влади відчуття володіння нею більш значуще, ніж вплив на інших людей.

Потреба у владі може бути не лише компенсаторною, але й інструментальною, тобто влада може бути бажана для задоволення й інших особистих потреб, таких, як потреба в досягненні цілей, потреба в приналежності до групи і отриманні схвалення, потреба в контролі над подіями і людьми. Іноді людина не сприймає власну діяльність як пряме і явне прагнення до влади, а просто хоче чогось досягти – зробити кар'єру, ухвалити рішення, але за всім цим є прагнення до влади. Йдеться про кількісний розвиток головних потреб і володіння владою, які дають змогу задовольнити ці збільшені потреби. Люди, які присвятили себе політиці, чудово знають, що лише меншість досягне «верхніх поверхів політичної будівлі», де політик є носієм реальної влади; навіть члени найвищих законодавчих органів володіють лише владою колективною, навряд чи здатною задовольнити сильне особисте владолубство. Це підтверджує різноманітність і складність мотивації політиків взагалі та політичних лідерів зокрема. Зазначимо, що як би не класифікувати мотиви прагнення до влади, всі вони можуть поєднуватися в психіці однієї людини [6, с. 342–343].

Одна з досліджуваних проблем мотивації політичної влади – роль світоглядного або ідеологічного чинника. Співвідношення особистих і суспільно-політичних мотивів у психіці та діяльності політиків має чітко виражений індивідуальний характер. У політичній сфері діють і послідовники Макіавеллі, і люди інших психологічних типів.

Дотримуючись розгляду психолого-політичних понять через зв'язок категорій «мета – засіб – результат», можна систематизувати модель дії влади так. Мета в указаній схемі – задоволення потреби. Потреба може усвідомлюватися і ставати мотивом, задоволення якого все-таки стає (або є) метою здобуття влади, а може залишатися неусвідомленою. В цьому разі влада може бути або самоціллю (влада заради влади), або слугувати для компенсації іншої потреби. Для досягнення мети застосовуються різні засоби. Як засоби можуть виступати всілякі механізми впливу на людину, починаючи від фізичного впливу і знищення, до переконання, домовленостей і використання інформації.

Результатом є реакція об'єкта влади і системи відносин (збройного опору до повної згоди з суб'єктом).

На реалізацію політичної ролі також впливають такі індивідуальні якості, як темперамент, інтроверсія чи екстраверсія: «екстраверти скоріше погоджуються на політику співробітництва, ніж інтроверти». Владний, авторитарний екстраверт зазвичай схильний до активної політичної діяльності.

Отже, елементи мотиваційного механізму особистості (потреби, особистісні диспозиції, зовнішні стимули, мотиви), їх сукупність і взаємодія впливають на обрання політичним суб'єктом засобів досягнення влади, а також на стиль її реалізації.

Ресурси влади в широкому розумінні – це засоби, які використовуються для того, щоб впливати на інших, щоб, власне, мати владу.

Ресурси влади у вузькому розумінні – це засоби, внаслідок яких суб'єкт впливає на об'єкт влади.

Відповідно до характеру і сфери впливу ресурси влади поділяють на нормативні, примусові, утилітарні. Крім зазначених ресурсів політичної влади необхідно виділити такі, що переважно мають психологічну природу [9; 10]. Так, С. Бекерек і Е. Лолер додають такий ресурс влади, як знання. Х. Лассуелл і Е. Кеплен виділяють вісім основних ресурсів («основних цінностей») влади: влада (яка може виступати основою для іншої (більшої) влади), повага, моральний обов'язок, любов, добробут, багатство, уміння і освіченість. Американський політолог Р. Даль запропонував детальніший перелік ресурсів політичної влади, що охоплює вільний час політичного актора, гроші та багатство, контроль за робочими місцями, контроль за інформацією, соціальний стан, харизматичність, популярність і легітимність, посадові права, солідарність, здатність отримати підтримку інших людей і груп тощо.

Уважається, що саме в тоталітарному суспільстві стосовно особистості всі зазначені ресурси влади використовуються сповна і результативно щодо позбавлення її можливості й права на вільне та демократичне життя.

Висновок. Отже, політична влада у власному соціально-психологічному вимірі пов'язана з феноменом панування. Влада у будь-якому суспільстві ґрунтується на встановленому порядку та необхідності організації соціальних і політичних дій. Соціальне, політичне, економічне та культурне вдосконалення того чи іншого суспільства робить неминучим зростання впливу влади всередині нього або навіть поза його межами (останнє чітко виявляється у процесах глобалізації). Це означає, що влада як соціальний феномен ніби «розпорошена», «розчинена» в суспільстві, а та сама влада як феномен політичний –

зосереджена в руках невеликої групи осіб, і через таку концентрацію вона постає як психологічне явище (оскільки її суб'єкти та носії – конкретні люди).

Перспективи подальших досліджень убачаємо в детальнішому вивченні психології політичної влади у кризовому стані суспільства, проведенні політики протидії гібридної війни, боротьби з корупцією, демократичному оновленні та розвитку всіх сфер суспільного життя.

1. Пірен М. І. Основи політичної психології: навч. посібник / М. І. Пірен. – К.: Міленіум, 2003. – 418 с.

2. Політологічний енциклопедичний словник / упор. В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемчуненко, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенко. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генезе, 2004. – 736 с.

3. Головатий М. Ф. Політична психологія: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / М. Ф. Головатий. – К.: МАУП, 2006. – 400 с. – Бібліогр.: с. 386–397.

4. Бульбенюк С. С. Психологічний вияв атрибутивних властивостей (форм) політичної влади / С. С. Бульбенюк // Політичний менеджмент. – 2012. – № 2. – С. 74–78.

5. Преснякова Л. А. Структура личностного восприятия политической власти / Л. А. Преснякова // Полис. – 2000. – № 4. – С. 135–140.

6. Бірюкова Г. Психологічна природа владних відносин / Г. Бірюков // Людина і політика. – 1999. – № 1. – С. 24–28.

7. Ирхин Ю. В. Мотивы политические / Ю. В. Ирхин // Полит. энцикл.: в 2 т. – Т. 1 / Ю. В. Ирхин. – М.: Мысль, 2000. – С. 743–744.

8. Брехарь С. Г. Мотивация власти как чинник политической діяльності / С. Г. Брехарь // Наукові записки: збірник. – Вип. 11. – К.: ІПіЕНД, 2000. – С. 340–347.

9. Даль Р. Демократия и ее критики / Р. Даль; под. ред. М. В. Ильина. – М.: «РОССПЭН», 2003. – 576 с.

10. Ледаев В. Г. Власть: концептуальный анализ / В. Г. Ледаев. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2001. – 384 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://grachev62.narod.ru/led/chart09.htm>

11. Ильин М. В. Власть / М. В. Ильин, А. Ю. Мельвиль // Полис. – 1997. – № 6. – С. 146–163.

12. Курілло В. Є. Латентність у природі та сутності політичної влади / В. Є. Курілло, С. С. Курішко // Наукові праці: наук.-метод. журнал. – Вип. 192. – Т. 20. Політологія. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2012. – С. 32–35.

13. Макклелланд Д. Мотивация человека / Д. Макклелланд. – СПб.: Питер, 2007. – 672 с.

Козырев Н. П. Психология политической власти

Раскрываются понятие, концептуальные подходы, психологические особенности, формы выявления, психолого-политические факторы индивидуального восприятия политической власти. Толкуются психология отношений «властвование–подчинение» как сущности политической власти, классификация ее источников, психология мотивов и действий политической власти, психологические ресурсы власти, мотивы достижения власти и т. д. Рассматривается, как в психологии политической власти учитывают ее основные формы проявления: силу, убеждения, полномочия, принуждение, манипуляцию, авторитет и т. д.

Ключевые слова: *политическая власть, властные отношения, психологические особенности и формы проявления, психология мотивов и действий.*

Kozyrev M. P. Psychology of political authority

The concept of authority, methodological approaches to its studying are revealed in the article. Political authority is defined as the ability and opportunity to exercise decisive influence on the political activities and political behavior of people and their associations by using any means – freedom, authority, rights, violence, central, organizational and regulatory policy principles.

Psychological characteristics of political authority include: the ability and willingness of the authority subject to show his political will; the rule of authorities, obligatory implementation of its decisions; active authority coverage of the whole political space; the presence of political structures through which an authority subject carries out political activity; understanding of political interest and political needs; authority monocentrism (the presence of a single center of decision-making); possession and use of a complex of necessary resources. In psychology of political authority the main forms of its expression are considered: the power, persuasion or belief, authority, compulsion, manipulation, authority, etc.

The author singles out political and psychological factors that influence the perception of political authority: political system and its character, communicative factors, situational factors of perception and assessment of authorities, social and psychological characteristics of the subjects of government-citizen interaction.

The opportunities for relations «domination-subordination» as for the influence on the behavior of people are analyzed. Political authority sources, such as authority of reward, the authority of compulsion, the authority of standard, expert authority, information authority, regulatory authority, authority of relations are disclosed.

The characteristic The concept of motive authority as a psychological need that determines the desire for power, dominance, influence, feeling of his superiority is characterized. The political authority resources, wich have socio-political nature, and purely psychological nature are examined.

Key words: *political authority, authority relations, psychological characteristics and forms of expression, psychology of motives and actions.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ОСОБИСТОСТІ В КРИЗОВІ ПЕРІОДИ СУСПІЛЬСТВА

Досліджено питання впливу психологічних чинників кризи суспільства на професійну ідентичність особистості. Комплексно застосовано методи дослідження особистісних якостей, кар'єрні орієнтації, що відображають можливі оптимальні варіанти побудови кар'єри, мотивацію як наслідок досвіду, схильності до певного професійного середовища з метою визначення їх впливу на професійну ідентичність в умовах кризи суспільства. Під час факторного аналізу отриманих результатів визначено, що працівники, які покладаються на зміст діяльності, здатні ліпше протистояти кризам суспільства.

Ключові слова: професійна ідентичність, криза суспільства, професійна мотивація, професійна діяльність, професійна реалізація.

Постановка проблеми. Наукові представники психології присвятили вивченню професійної ідентичності особистості чимало досліджень. Зацікавленість цим явищем пов'язана з актуальністю проблематики професіонального становлення особистості та розумінням того, що ця наукова категорія є одним із чинників самореалізації особистості через професійну активність. Активне впровадження здобутків психології в різні сфери життєдіяльності соціуму, зростання попиту на її послуги та збільшення значущості прогнозу щодо професійної успішності сприяють підвищенню зосередженості дослідників до процесу професійної ідентичності на різних етапах освоєння професії.

Актуальність дослідження зумовлена ще й практичною значущістю питання в контексті необхідності удосконалення практики управління розвитком персоналу, а також потребою поглибленого вивчення психологічних особливостей формування структурних компонентів професійної ідентичності професіоналів.

Стан дослідження. Наукові дослідження, які присвячені питанню професійної ідентичності особистості (Г. Абрамова, І. Андрійчук, М. Бадалова, Г. Балл, О. Бондаренко, Т. Віложаніна, Ж. Вірна, Т. Данилова, Х. Дмитерко-Карабин, Л. Долинська, Ю. Долінська, І. Дубровіна, Н. Завініченко, І. Зязюн, Б. Іваненко, Н. Коломінський, Н. Литовченко, С. Максименко, І. Мартинюк, О. Міненко, Л. Мова, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, А. Самойлова, О. Саннікова, В. Семиченко, Л. Терлецька, І. Тимошук, Л. Уманець, Н. Чепелева, Ю. Шапошникова,

Ю. Швалб, Н. Шевченко, Т. Яценко й інші), вказують на важливість наукового підходу, що орієнтований на особистісне зростання, розглядають професійний потенціал особистості, акцентують на мотиваційній готовності до професійної діяльності, на особливостях розвитку професійної спрямованості, позитивної Я-концепції, професійної свідомості, мислення, рефлексії та загалом професійно важливих якостей.

Аналізували теоретико-емпіричні підходи такі автори, як: А. Адлер, М. Берзонскі, Г. Брейкуелл, А. Ватерман, Е. Гоффман, Р. Дженкінс, У. Дойс, Е. Еріксон, Д. Кемпбелл, Дж. Марсія, Дж. Мід, А. Мінделл, С. Московічі, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Фогельсон, З. Фрейд, Ю. Хабермас, М. Шеріф, Б. Шефер, Б. Шледер, М. Яромовіч й ін. Різномічне дослідження ідентичності та її кризи зроблене у працях учених країн СНД: В. Агєєва, Н. Антонової, Т. Буякас, О. Винославської, П. Гнатенка, О. Донченко, О. Єрмолаєвої, М. Заковоротної, В. Зливкова, Н. Іванової, О. Ічанської, Л. Клочек, Д. Колесова, І. Кона, К. Коростеліної, Г. Ложкіна, В. Малахова, В. Москаленко, Ю. Овчинікової, В. Павленко, Н. Пилат, Л. Путілової, О. Солдатової, Т. Стефаненко, Т. Титаренко, Е. Чорного, Л. Шнейдер, Т. Яблонської, В. Ядова засвідчує важливість продовження досліджень щодо професійної ідентичності постійно та систематично через складність і важливість цього питання.

Заразом для сучасного етапу розвитку українського суспільства характерним є трансформація соціокультурної та професійної сфер. Це суттєво впливає на кожного представника української нації, а особливо у сфері професійної самореалізації та ідентифікації з працею. Зміни суспільства мають ознаки кризи у багатьох сферах, зокрема в професійній.

Зміни відбуваються не лише в масштабі України, а й у глобальному вимірі. Як ніколи, важливою та найбільш характерною ознакою змін є вимога конкурентоздатності спеціалістів у швидкоплинному світі. Однак не всі особистості адекватно здатні оцінити кризи та відповідно адаптуватися, змінюватися до нових вимог й умов. Багато в чому це забезпечується якістю професійної підготовки, високим рівнем розвитку професійно важливих якостей, що є неможливим без успішного перебігу процесу професійної ідентифікації.

Мета статті: дослідити психологічні аспекти становлення професійної ідентичності особистості в кризові періоди суспільства: трансформування та адаптування в змінних соціальних умовах шляхом емпіричного дослідження.

Виклад основних положень. У цьому дослідженні щодо формування вибірки використано наступні підходи:

– вибірковий метод, який скорочує і час, і витрати праці й дає змогу отримувати інформацію як повне обстеження. Його сутність полягає в тому, щоб обрати способом попереднього нескладного дослідження певну категорію осіб, які відображають популяцію;

– реальні групи. Це може призвести до змішування незалежної змінної та індивідуальних відмінностей, у зв'язку з чим вимагає квазі-експериментального плану дослідження. Заразом це є елементом природного типу експерименту, що дає змогу наблизитись до умов, які є характерними для повсякденної діяльності [5, с. 29–30].

В емпіричному дослідженні брало участь 79 працівників соціальної сфери за віком від 22 до 26 років. Сфера зайнятості вибірки перебуває у сфері надання освітніх послуг, освіти школярів, комунікації та надання допомоги і різним, і малозахищеним верствам населення.

Отож вибірка дослідження є достатньою за кількістю, що є підставою для проведення математичних обчислень отриманих емпіричних даних. Заразом звуження вікового критерію суттєво впливає на можливість розповсюдження отриманих результатів на всю генеральну сукупність. Однак ситуація дослідження свідчить про доцільність проведення дослідження, оскільки вибірка є найперспективнішою частиною працездатного населення, а дослідження може дати вагомі та корисні результати для цієї частини суспільства.

У разі вибору методик дослідження враховано такі особливості, як необхідність обліку саме професійних індивідуально-типологічних якостей, що впливають на успішність у професії, мотиваційного відношення до отримання професійного досвіду, вимог і потреб особистості до професійного середовища та уявлення про кризи, які переживає українське суспільство. Внаслідок цього для проведення емпіричного дослідження обрано такі методики та методи:

1. Першою є методика Е. Шейна «Якір кар'єри», що в американській науці ще називають «Кар'єрні орієнтації». Методика має 41 питання й визначає домінуючий тип кар'єрного якоря. Особливістю інтерпретації результатів є вірогідність отримання декількох домінуючих кар'єрних орієнтацій, що створює можливість для вироблення ширших рекомендацій. Методика може зорієнтувати людину щодо оптимальної побудови кар'єри. Кар'єрні орієнтації відображають можливі оптимальні варіанти побудови кар'єри.

2. Наступною є «Методика діагностики професійної мотивації» (В. Осьодло) досліджує мотивацію як наслідок досвіду (шкали: оцінка результатів праці, професійні домагання, інтернальність у сфері професійних досягнень, професійні інтереси і цінності, життєві цілі,

загальна активність). Опитувальник містить 90 тверджень і структурно охоплює сім шкал.

3. Методика Голланда, модернізована А. А. Сукамягі та М. С. Янцуром й інформує про схильності до певного професійного середовища (реалістичний, інтелектуальний, соціальний, артистичний, підприємницький, конвенціональний) [1].

4. MBTI, що є соціонічною методикою та розроблена на основі уявлень про типологію людей. В основу тесту покладена типологія особистостей К. Юнга, на переконання якого, всі схильності, симпатії й антипатії людини кореняться в розбіжності базисних способів отримання (сприйняття), розуміння (переробки) і використання інформації різними людьми.

Методика дає змогу виявити в кожного чотири основні переваги; варіанти їх поєднань складають 16 різних типів особистості і кожній людині відповідає один із них.

MBTI вигідно відрізняється від багатьох психологічних тестів тим, що в його основі є теоретична база та має низку інших «плюсів», серед яких такі: є цілісною системою; містить практичний досвід, що дає змогу робити описи; зручний у роботі; технологічний; зрозумілий і професіоналу, і тим, хто цікавиться; забезпечує розуміння особистості стосовно широкого кола завдань.

Тип особистості виявляється на підставі отримання показників суми балів. Унаслідок отримуємо чотирилітерне позначення, наприклад: ESTJ, INFP. Ці шкали дають змогу оцінити індивідуальну враженість чотирьох основних аспектів (функцій) взаємодії шкал методики: на чому зосереджує увагу, зовні або всередину себе: екстраверсія–інтроверсія (E-I); яку інформацію сприймає найлегше: сенсорика (відчуття) – інтуїція (S-N); яким чином керується: мислення–почуття (T-F); який стиль життя до вподоби: судження–сприйняття (J-P).

О. Удалова [2] та інші [3; 4] розробили доволі повний методологічний інструментарій для інтерпретації отриманих результатів тесту.

5. Далі використано анкету, що призначена для визначення уявлення та ставлення до кризи в суспільстві за її ознаками. Анкета сформована за результатами теоретичного аналізу та відображає здебільшого уявлення про ознаки кризового суспільства. Отож досліджуванам пропонується визначити за інтервальною шкалою в межах від 1 до 10 балів певну ознаку кризи, що є в українському суспільстві.

Окрім указаних методів і методик до емпіричного дослідження включено окремі додаткові змінні, що можуть надати інформацію та розширити можливості та розуміння предмета дослідження. Цими змінними є стаття, що є найбільш розширеною категорією для дифе-

ренціації представників суспільства. Ця категорія є популярною у наукових дослідженнях. Іншою змінною є бажання кар'єрного зростання, що розуміється у дослідженні як показник бажання реалізуватися у професії. Це, хоча й не безпосередньо, але може свідчити про переживання особистістю кризи в професії або успішній реалізації.

Попередній аналіз отриманих результатів указує, що факторний аналіз визначив типи особистостей, що на основі власних індивідуально-психологічних особливостей та уявлень про професійну діяльність певною мірою ставляться до ознак кризового суспільства.

Далі вказано зміст факторів, їх інтерпретацію і назву, яка ґрунтується на власному розумінні отриманого результату:

Фактор № 1 (понад 18% дисперсії) сформований через вплив таких шкал:

- за методикою визначення факторів, що визначають задоволеність працею: соцпакет (0,85), атмосфера у колективі (0,768), безпека (0,725), умови праці (0,689), імідж компанії (0,677), рівень доходу (0,665), зміст праці (0,64), можливість професійного та кар'єрного зросту (0,604), стосунки з керівництвом (0,536);

- за методикою Е. Шейна: стабільність місця проживання (0,812), виклик (0,664), стабільність роботи (0,62), підприємництво (0,616), професійна компетентність (0,584) та інтеграція стилів життя (0,501);

- за методикою Голланда: підприємницький (0,686), соціальний (0,665), реалістичний (0,55), артистичний (-0,531);

- за методикою МВТІ: J – вирішальний тип (0,651), P – сприймаючий тип (-0,593), S – сенсорний тип (0,516);

- за анкетною щодо задоволеності навчанням: задоволеність процесом навчання (0,641), задоволеність вільним часом (0,585), задоволеність перспективою професії (0,543);

- за анкетною за ознаками суспільної кризи: фінансова (0,641), відсутність рівноваги (0,648), демографічна (0,643), моральна (0,61), криза довіри (0,614), соціальна (0,594), економічна (0,526), політична (0,516).

Указані шкали, поєднуючись, можуть характеризувати особистість, яка є рішучою, конкретною та активною. Очевидно, що така людина намагається отримати максимум від своєї професійної діяльності. Однак аналіз поєднання кар'єрних якорів із ознаками суспільної кризи такої особистості може свідчити про те, що переважання потреби в стабільності спричиняє велику стурбованість щодо переживання суспільством кризи. Тому, такий тип професійної ідентифікації може відображати особистість, яка внаслідок надмірної орієнтації на резуль-

тативну складову професії стає надто стурбованою щодо негараздів у різних сферах суспільства.

Фактор № 2 (13,69%) є більш орієнтованим на суспільну кризу, оскільки такий тип особистості насамперед формується ознаками суспільної кризи, а саме: криза влади (0,864), криза мотивації (0,857), соціальна (0,844), економічна (0,862), політична (0,802), криза нації (0,792), криза довіри (0,788), відсутність рівноваги (0,729), криза перспектив (0,725), професіоналізму (0,719), демографічна (0,674), фінансова (0,635), моральна (0,633), екологічна (0,568). В разі цього фактор формують низькі показники щодо задоволеності перспективою професії, яку здобували під час навчання (-0,572), життєві цілі (-0,567), а також соцпакет (-0,541), умови праці (-0,511), бажання кар'єрного зросту (-0,502) та рівень доходу (-0,505). Такий тип професійного самоусвідомлення (ідентичності) може свідчити про те, що ця особистість не є орієнтованою на професію, а переймається суспільними проблемами.

Фактор № 3 (10,68%) характеризується високою інтуїцією (0,94), життєвими цілями (0,699), небажанням мати стабільну роботу (-0,682), чутливістю до стосунків F (0,583), P (0,632) та екстравертованістю (0,536), не орієнтовані на сенсорну інформацію (-0,614), не особливо стурбовані визначеністю та ухваленням рішень J (-0,672). Такий тип особистості задоволений під час навчання навчальним закладом (0,674), вільним часом (0,62), процесом навчання (0,569), перспективою професії (0,574) та кваліфікації (0,562). Вони стурбовані можливістю професійного та кар'єрного зросту (0,63), що здатні оцінювати результати своєї праці. Також характерним є артистичний тип професійного середовища, який не бажає працювати у конвенціональному типі. Жодної з ознак криз суспільства цей фактор не відображає, що свідчить про не стурбованість стосовно них.

За фактором № 4 (8,4%) зазначено, що цьому типу найхарактернішими є гармонійність і чутливість F (0,755) й низькі показники щодо логічності T (-0,743), які є екстравертами E (0,581), а доказом є I (-0,538), що здатні шукати причини у професійних досягненнях у собі за рахунок інтернальності (0,598) та професійних інтересів, цінностей й це, доволі ймовірно, викликає бажання кар'єрного зростання (0,595), але бажують стабільності роботи (0,504). Найбільш придатним для них є артистичний тип професійного середовища, а непридатним конвенціональний та підприємницький. Такому типу особистості не властиво бути стурбованим про будь-яку кризу суспільства.

Фактор № 5 (7,56%) є активним і цілеспрямованим, що орієнтований на управління (менеджмент 0,688) і адекватну оцінку результа-

тів праці (0,731). Окрім цього, такий тип професійної ідентичності пов'язаний з автономією (0,685), професійними інтересами та цінностями (0,663), підприємництвом (0,608) та підприємницьким, конвенціональним типами середовища (0,528), логікою Т (0,584) та нездатністю до співчуття F (-0,575) й праці в інтелектуальному середовищі. Вони також не сконцентровані на проблемах і кризах, які переживає суспільство через те, що намагаються логічно та наполегливо, активно та всебічно не бути залежним від умов.

Фактор № 6 (6,8%) стурбований політичною кризою суспільства (0,534), який намагається бути професійно компетентним (0,717), підприємливим (0,615), автономним (0,608), що слугує певним цілям (0,601). Така професійна ідентичність сформована під впливом навчання, в разі якого особа була задоволена перспективою професії (0,569), вільним часом (0,558). Для них не є важливим рівень доходу (-0,578) й імідж компанії (-0,557). Така сукупність характеристик свідчить про незалежність цього типу, що не може подолати залежність лише від політичних негараздів.

Фактор № 7 (6,1%) характеризується тим, що найбільше схильний розуміти життя, ніж контролювати його Р (0,709), цінує можливість інтегрувати різні сторони життя в одне цілісне й несуперечливе (0,633). Він екстравертований (Е -0,6 та І -0,603), не схильний адекватно оцінювати результати праці (-0,567), професійні інтереси та цінності (-0,601), з низьким рівнем інтернальності щодо професійних досягнень (-0,605), який не полюбляє визначеність J (-0,695), але бажає працювати в інтелектуальному професійному середовищі.

Фактор № 8 (5,5%) вважає, що в суспільстві найбільшими кризами є відсутність перспектив (0,6), мотивації (0,51), професіоналізму (0,504), які не важають, що присутня фінансова криза (-0,512). Ці особи можуть оцінювати та формувати професійні домагання (0,749), умови праці (0,548), але не зважають на стосунки з керівниками (-0,58), незадоволені навчальним закладом, в якому навчалися (-0,542), та процесом навчання (-0,528).

Фактор № 9 (5,1%) стурбований питаннями безпеки (0,693), орієнтується на менеджмент (0,638) і прагне кар'єрного зростання (0,53). Заразом не є орієнтованим на імідж компанії (-0,619) та на зміст праці у професійній діяльності (-0,562). Він, як і багато інших, не бачить криз у суспільстві. Такий тип професійної ідентичності можна назвати орієнтованим на зростання без ризиків та заглиблення у професійну сферу.

Висновки. Отож внаслідок проведеного дослідження, метою якого було визначити особливості формування професійної іден-

тичності працівників в умовах кризи суспільства, вдалося встановити наступне:

1. Результати дослідження щодо уявлень про наявність ознак кризи в суспільстві засвідчили, що найбільше представлена у фінансовій та економічній сферах кризи щодо влади. Загалом аналіз даних засвідчує наявність високих та вищих за середній рівнів у показниках щодо уявлень про кризу суспільства. Отже, досліджувані вважають становище українського суспільства таким, що має суттєві ознаки кризи.

2. Кореляційний аналіз дав змогу встановити те, що особи, які зайняті власною професійною компетентністю схильні оцінювати політичні процеси та намагаються їх відслідковувати; особи з автономною кар'єрною орієнтацією бажають перебувати у більш моральному суспільстві; люди з більшою орієнтацією, які бажають стабільності, жити спокійно та передбачливо; характерним є бажання уникнути низького професіоналізму в колег; працівники з якорем «Менеджмент» орієнтовані на перспективи та владу, що стимулює їх до зусиль з подолання перешкод для досягнення результатів у перспективах, які вони бачать; що більше особистість покладається на себе, то більше здатна формувати професійні мотиви, які пов'язує з життєвими цілями, а професійна ідентичність, через розвиток професійних інтересів і цінностей може виявитися запорукою протидії впливам кризового суспільства. Крім цього, встановлено, що фінансова залежність знижується за наявності цілей у професійній діяльності, а періодична оцінка досягнень здобутків із відповідними й адекватними висновками веде до меншої стурбованості від динамічності суспільних процесів. Підприємницький запал створює підстави для протидії кризі влади, а здатність розуміти життя, імпровізувати, відсутність поспіху є основою для адекватного сприйняття політичного життя суспільства. Отож особистість, яка орієнтована на «пошук» проблем і криз у суспільстві знайде їх. Такі особи менше придатні до адекватних дій на вирішення наявних проблем через надмірну зосередженість на всіх проблемах.

3. Результати факторного аналізу засвідчили та підтвердили результати кореляційного, а саме про те, що найбільше стурбованими працівниками стосовно кризи суспільства є ті, які намагалися реалізувати себе в професії та сформували великі сподівання на зворотній результат. Очікування від професійної діяльності ґрунтувалися на тому, що це мало відобразитися в певних пільгах і матеріальних здобутках. Заразом професійна ідентичність працівників, які роблять спроби реалізуватися у професії через зміст праці, розширення професійної мотивації, пошук найсприятливішого для індивідуально-

типологічних якостей особистості способів професійної реалізації здатні ліпше протистояти кризам суспільства.

1. Шморгун Л. Г. Менеджмент організацій: навч. посібник / Л. Г. Шморгун. – К., 2010. – 452 с.
2. Удалова Е. А. Соционика в работе с персоналом или что показывает МВТИ / Е. А. Удалова. – М., 2007. – 154 с.
3. Аугустинавичюте А. Соционика: Психотипы. Тесты / А. Аугустинавичюте; сост. Л. Филиппов. – М.: ООО «Фирма «Издательство АСТ»; СПб.: Terra Fantastica, 1998. – 127 с.
4. Креггер О. Типы людей. 16 типов личности, определяющих, как мы живем, работаем и любим / О. Креггер, Дж. М. Тьюсон. – М.: Персей; Вече; АСТ, 2005.
5. Єндальцев Є. А. Вибір професії. Соціальні, економічні та педагогічні фактори / Є. А. Єндальцев. – К.: Вища школа, 2012. – 149 с.
6. Жизненный путь и профессиональная карьера специалиста / под ред. В. Ю. Иконникова, В. И. Подшивалкиной. – Кишинев: «ИПФ «Центральная типография», 2007. – 192 с.
7. Никандров В. В. Экспериментальная психология: учеб. пособие / В. В. Никандров. – СПб.: Изд-во «Речь», 2003. – 480 с.
8. Франкл В. Человек в поисках смысла / В. Франкл. – М.: Прогресс, 1990. – 196 с.

Колосович А. С. Психологические аспекты формирования профессиональной идентичности личности в кризисные периоды общества

Освещаются вопросы влияния психологических факторов кризиса общества на профессиональную идентичность личности. Комплексно применяются методы исследования личностных качеств, карьерные ориентации, отражающие возможные оптимальные варианты построения карьеры, мотивации как результат опыта, склонности к определенной профессиональной среде с целью определения их влияния на профессиональную идентичность в условиях кризиса общества. Вследствие факторного анализа полученных результатов констатируется, что работники, полагающиеся на содержание деятельности, способны лучше противостоять кризисам общества.

Ключевые слова: профессиональная идентичность, кризис общества, профессиональная мотивация, профессиональная деятельность, профессиональная реализация.

Kolosovych O.S. Psychological aspects of personal professional identity formation in times of social crisis

The paper examines the impact of psychological factors of social crisis on the professional identity of personality. The article deals with the importance of the phenomena that is associated with the topicality of the issues of personality professional formation and understanding that this scientific category is one of the

factors of personal self-realization through professional activity. The author also signifies practical significance in the issue in the context of the need for improvement practice of staff management development and the need for profound studying psychological features of formation of structural components of professionals' professional identity.

The author applies in complex methods of personal qualities research, career orientations, reflecting the best possible variants of career modeling, motivation as a result of experience, predisposition to certain professional environment to determine their impact on professional identity in social crisis conditions. Based on the research results high availability and a higher than average level in the indicators of the understanding of social crisis is defined. Factor analysis of the obtained results determines that workers who rely on the content of their activity better withstand the crisis of society, and the most concerned regarding the crisis of society workers are those, who have tried to realize themselves in the profession and formed great expectations on the result, which had to be reflected in certain material benefits and achievements. The more the person relies on himself, the more he is capable of forming professional motives that are connected with life purposes, and professional identity through the development of professional interests and values may be the key to counteracting the effects of the crisis society.

Key words: professional identity crisis of society, professional motivation professional work, professional implementation.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

УДК 159.922

Т. В. Прокопюк

СТРЕС У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОНЦІВ: ДО ТЕОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ

Розглянуто теорію дослідження професійного стресу працівників екстремальних професій, розкрито сучасні підходи до прогнозування можливих наслідків діяльності людини за умов впливу стрес-чинників підвищеної інтенсивності.

Досліджено наукові підходи до вивчення проблеми стресу в контексті пошуку способів зниження рівня професійного стресу в працівників Національної поліції України. Проаналізовано фізіологічні, психологічні та поведінкові категорії виміру причин і ефектів професійного стресу.

Ключові слова: професійний стрес, психологічний стрес (еустрес, дистрес), працівники в правоохоронній системі, стресогенність професійної діяльності.

Постановка проблеми. У період здійснення професійної діяльності в особливих умовах, під постійним впливом значної кількості стресогенних чинників висуваються підвищені вимоги до психологічних якостей особистості правоохоронця. Значною мірою це стосується і співробітників кримінальної поліції. Робота у правоохоронній системі посідає друге місце за стресогенністю. Такі умови праці спонукають до пошуку нових способів подолання негативного психологічного впливу особливостей діяльності на особистість співробітників кримінальної поліції.

Стан дослідження. Проблеми різних психологічних аспектів професійної підготовки і діяльності персоналу поліції в умовах професійного стресу розглядаються у працях: В. П. Андрущенко, І. А. Зязюна, В. Г. Кременя, С. Д. Максименка, Н. Г. Ничкало, В. Г. Андрюсюка, Я. Ю. Кондратьєва, Л. І. Казміренко, Г. О. Юхновця, Д. О. Александрова.

Основоположником концепції стресу став видатний французький фізіолог К. Бернар, який розробив принципи підтримки незмінності внутрішнього середовища організму, що є в основі теорії гомеостазу. Теорію гомеостазу у своїх працях розвивав видатний американський психофізіолог У. Кеннон, який показав вирішальну роль вегетативної нервової системи та гормональної регуляції в формуванні пристосувальної поведінки. Логічним розвитком вивчення природи адаптаційних процесів стало створення концепції стресу. Дослідженням професійного стресу працівників органів внутрішніх справ України присвячено значну кількість психологічних праць, проте, відносно працівників кримінальної поліції вказана проблема залишається малодослідженою.

Метою статті є аналіз наукових підходів до вивчення проблеми стресу в контексті пошуку способів зниження рівня професійного стресу в працівників поліції. Для досягнення зазначеної мети проаналізовано основні підходи до розуміння поняття «стрес», уточнено особливості професійного стресу поліцейських, узагальнено концепції подолання професійного стресу.

Виклад основних положень. Термін «стрес» у фізіологію та психологію вперше ввів 1932 року Уолтер Бредфорд Кеннон у своїх класичних працях з універсальної реакції «боротись чи втікати» (англ. *fight-or-flight response*). Він визначав стрес (англ. – *stress* – напруження, тиск) як емоційний стан і фізіологічні зміни в організмі, які виникають у напружених обставинах, як відповідь на незвичні для людини подразники [1]. У 1972 році Всесвітня організація охорони здоров'я прийняла таке визначення: стрес – це неспецифічна (тобто

ідентична на різні подразники) реакція організму на будь-яку висунуту до нього вимогу.

Вагомий внесок у дослідження стресу зробив один із найвідоміших фізіологів ХХ століття канадський учений Г. Сельє. В опублікованій 4 липня 1936 року в англійському журналі «Nature» науковій статті «Синдром, що викликається різними агентами, що заподіюють шкоду» він навів дані про стандартні реакції організму на вплив різних хвороботворних агентів. Г. Сельє відкрив загальний адаптаційний синдром, що описує характерну захисну реакцію організму на будь-яке ускладнення або екстраординарну дію [2]. За своєю суттю ця реакція, яку і назвали стресом, відображає екстренну мобілізацію внутрішнього запасу сил організму для того, щоб подолати перешкоду або захиститися від шкідливого впливу. Відповідно до цієї теорії механізм виникнення стресу виявляється у певний спосіб. Усі біологічні організми мають життєво важливий вроджений механізм підтримки внутрішньої рівноваги. Сильні зовнішні подразники (переживання, негативні емоції), викликані психологічним стресом, є дуже небезпечними для нервової системи. Вони можуть порушити рівновагу, призвести до утворення осередків застійного збудження головного мозку, а це, своєю чергою, сприяє розвитку психосоматичних, нервово-психічних й інших захворювань. Відповідно, організм реагує захисно-приспосовальною реакцією, за допомогою якої намагається пристосуватися до подразника. Це неспецифічне для організму порушення і є станом стресу. Якщо подразник не зникає, стрес підсилюється, розвивається, викликаючи в організмі низку особливих змін – організм намагається захиститися від стресу, попередити його або придушити. Однак можливості організму не безмежні й в разі сильного стресового впливу швидко виснажуються, що може спричинити захворювання і навіть смерть людини. Екстремальні ситуації впливають на людину щоразу. З огляду на це, стреси потрібні людині, адже вони підвищують тонус. Однак, якщо вони сягають певного критичного рівня, то не тільки впливають на активність, але й завдають шкоди організму.

Водночас «стрес – це неспецифічна реакція організму у відповідь на несподівану та напружену ситуацію; це фізіологічна реакція, що мобілізує резерви організму і готує його до фізичної активності» [2, с. 12].

Під час стресу виділяються гормони, змінюється режим роботи багатьох органів і систем (ритм серця, частота пульсу тощо). З огляду на це, на певних стадіях свого розвитку стрес стає небезпечним для здоров'я і життєдіяльності: іноді на початку, коли сила екстремальної дії явно перевищує індивідуальні ресурси, і головню на останній фазі,

тобто на стадії виснаження, коли, не зважаючи на тривалу мобілізацію внутрішніх сил, усунути вплив стрес-чинника не вдається. Тому науковці наголошують на двох формах стресу. Перша – це *продуктивний або еустрес (eustress)*, що дає змогу не тільки подолати труднощі, але і здобути потрібний досвід щодо вирішення схожих складних ситуацій. Завдяки його дії людина здатна досягати вершин, рухатись вперед, здобувати щось нове для себе. Він не тривалий в часі, але користі від нього багато. «Відмінно» на екзамені; освідчення коханій людині; новий автомобіль, про який давно мріяв, усе це обов'язково супроводжується позитивними емоціями.

Стрес стає для нас проблемою, коли його надто багато, і в нас недостатньо сил, щоб впоратися з ним. Друга його форма – це *деструктивний або дистрес (distress)*, негативний тип стресу, який негативно впливає на здоров'я людини: фізичне та психічне. Від такого стресу страждає імунна система, і, як наслідок, організм загалом. Кожній людині властиві індивідуальні риси характеру, здібності, психофізіологічні особливості, що відрізняють її від інших. Відповідно кожний сприймає обставини життя, труднощі по-різному. Дистрес руйнує поведінку, є причиною низки неприємних переживань і хвороб. Боротися з його виявами не тільки безперспективно, але й шкідливо. Потрібно намагатися запобігти виникненню дистресу, а якщо людина в такому стані, її необхідно лікувати.

Унаслідок більш ніж 30-річного періоду існування теорії стресу до кінця 70-х років XX століття в її межах застосовувалися цілком протилежні дослідження (реакція на холодний подразник, на критику щодо себе, радість успіху, гіркота втрати, втома, приниження й ін.). На початку 80-х років XX століття деякі вчені розглядали стрес як певну космологічну систему, здатну бути провідним стимулом життєствердження та розвитку.

Поняття «стрес» використовували не тільки у фізіології і медицині. Найбільше його застосовували в психології. По-перше, реакції на стресогенні події не обмежуються суто фізіологічними змінами в організмі. Емоційне ставлення до ситуації, її осмислення і необхідність змінити власну поведінку не тільки доповнюють, але найчастіше є пусковим механізмом для екстренної мобілізації. По-друге, порівняно з екстремальними діями середовища (шум, вібрація, холод, спека, радіація й інше), не менш важливими для людини є такі чинники, як новизна ситуації, складність вирішувати завдання, підвищена особиста відповідальність, різні соціальні конфлікти. Це дало підстави відомому американському психологу Р. Лазарусу ввести поняття психологічного стресу і запропонувати загальну модель його розвитку. Вчений зазна-

чає, що доволі часто людина не помічає небезпеки, яка відбувається перед нею або ж, навпаки, надає важливого значення дрібницям і побічним обставинам.

Якщо ситуація суб'єктивно оцінюється як потенційно небезпечна – у фізичному або моральному сенсах (наприклад, острах не вирішити завдання, зробити помилку, позбутися визнаного статусу, опинитися в смішному становищі й багато іншого) або ж як перешкода для досягнення важливої мети, то виникають первинні вияви стресу. Інакше стрес взагалі не розвивається, навіть якщо наявна проблема може серйозно зашкодити людині [3].

Р. Лазарус і С. Фолькман почали розробляти концепцію психологічного стресу, який на відміну від фізіологічної високостереотипізованої стресової реакції на шкідливість (загрозливий, екстремальний чинник), розглядається як реакція опосередкованої оцінки загрози внутрішнім психологічним процесам. Із огляду на це Р. Лазарус зазначав, що не будь-яка вимога середовища спричинює стрес, а лише та, яка оцінюється як загрозна.

Серед психологів була тенденція, яку можна назвати як «відмова неспецифічності ситуацій тих, що породжують стрес». Отож у психології вирішено суперечність між «неспецифічністю стресу, як реакції на будь-яку дію» (Г. Сельє) і «залежністю реакції від психологічної оцінки загрози» (Р. Лазарус) на користь останнього вислову. Обсяг поняття «стрес», завдяки працям психологів, був різко зменшений у бік екстремальності і більш особистісно зорієнтований. Власне з метою вирішення суперечності між фізіологічною неспецифічністю і психологічною вибірковістю Р. Лазарус увів поняття «копінг», як засіб для подолання стресу. Також багато науковців визнають стрес як реакцію та особливості взаємодії особистості з навколишнім світом [3]. Джерелами стресу є не тільки об'єктивні характеристики саме ситуації, а й особливості сприйняття індивідом ситуації та його характерний спосіб реагування.

Звідси, причинами стресового напруження можуть бути ірраціональні уявлення або переконання, засновані на глибинних потребах, задоволення яких є необхідною умовою психологічної рівноваги; порушення мислення, внаслідок якого відбувається зосередження швидше на негативних наслідках, ніж на успіху; активація «негативних вузлів» пам'яті, що відбуваються способом асоціального зв'язку, відсутність навичок для оцінки ситуації, підбору адекватних засобів вирішення складної ситуації, пошуку альтернативних.

Традиційно причини стресу підрозділяють на фізіологічні (біологічний стрес) і психологічні (психоемоціональний) [4]. До фізіоло-

гічних відносять безпосередні травмуючі впливи і несприятливі умови навколишнього середовища. Це можуть бути спека або холод, травми, дефіцит води і їжі, загроза життю й інші чинники, що безпосередньо впливають на стан здоров'я. У сучасних умовах набагато частіше зустрічаються психологічні причини стресу.

Виділяють інформаційну та емоційну форми психологічного стресу. Їх об'єднує відсутність загрози здоров'ю, велика тривалість впливу стресорів і неможливість природної реакції на стрес. Конфлікти, непомірне робоче навантаження, необхідність постійно генерувати ідеї або навпаки, занадто одноманітна праця, значна відповідальність приводять до постійного напруження резервів організму. Психосоматичні захворювання здебільшого розвиваються саме як результат психологічного стресу.

О. В. Тімченко запропонував концептуальний підхід до професійного стресу, його прогнозування, психодіагностики та психокорекції у працівників поліції [5]. Він уважає, головним джерелом розвитку професійного стресу можуть виступати чинники соціального середовища, які в сукупності з цілями правоохоронної діяльності характеризують мотиваційні установки й емоційне тло діяльності, потужним початковим фактором професійного стресу та професійної деформації працівника поліції слугує неоднозначне визначення мети праці. «Професійний стрес працівників ОВС є багатомірним феноменом, що детермінований інтраорганізаційними факторами трьох рівнів (індивідуальним, груповим і організаційним) і екстраорганізаційними стрес-факторами, що залежать від особистісних характеристик. Професійний стрес виражається у фізіологічних і психологічних реакціях працівника правоохоронних органів на конкретну оперативну-службову ситуацію» [5, с. 6].

Науковець зробив висновок, що однією з матеріально-побутових, соціально-психологічних і медико-психологічних причин аутоагресії працівників ОВС є стресогенність професійної діяльності.

Професія поліцейського передбачає величезну відповідальність і постійний стрес, тому професійна деформація – це своєрідний захисний механізм. Вагомий внесок у розуміння проблеми професійної деформації правоохоронців внесли положення наукових праць відомих учених у галузі юридичної психології серед яких: С. П. Безносів, А. В. Буданов, Л. М. Васильєв, І. В. Ващенко З. Р. Кісіль В. С. Медведєв. Ученими встановлено, що професійна деформація є комплексом специфічних взаємообумовлених змін в особистісній структурі та міжособистісних відносинах професіонала, що виникають унаслідок взаємного впливу професійної діяльності й індивідуальних особливос-

тей його особистості [6]. Основною сутністю професійної деформації є формування специфічного психологічного захисту від травматичних умов професії, що дозволяє вважати професійну деформацію різновидом психологічної адаптації [7].

Однак за своїми негативними наслідками професійна деформація є у сфері професійних деструкцій особистості, спотворюючи усі три простори життєдіяльності професіонала: особистість, діяльність, відносини.

Найбільша ймовірність розвитку професійної деформації є в комунікативних професіях типу «людина–людина», що обумовлює її активне вивчення у різних галузях прикладної психології (юридична, військова, екстремальна й інші).

Професійна деформація правоохоронців розвивається інтенсивно та масштабно, і суттєво відрізняється від деформації представників інших професійних груп.

Наслідком професійної деформації особистості працівника поліції є соціально-психологічні зміни сформованої структури діяльності й особистості, що порушують цілісність особистості, знижують її адаптивність, спричинюють професійно небажані якості, що змінюють поведінку поліцейського і негативно позначаються на продуктивності праці і взаємодії з оточуючими.

Під впливом професійної деформації відбувається руйнування сформованих професійно важливих якостей, порушення засвоєних способів професійної діяльності і спілкування, виникнення небажаних стереотипів професійної поведінки, мислення і психологічних перешкод у разі освоєння нових професійних технологій. В наукових джерелах окреслені основні підходи до розуміння психологічної сутності професійної деформації правоохоронців, рівнів її вияву, причин і передумов.

Однак реформи та перетворення, які протягом останніх років відбулися в Національній поліції, вимагають ревізії та оновлення концепції професійної деформації особистості правоохоронців, її уточнення. Спостерігається постійне збільшення кількості жінок у складі органів і підрозділів, що обумовлює необхідність дослідження особливостей їх реакції на стрес і професійної деформації.

Висновки. Робота працівника правоохоронних органів дуже різна і складна, має низку рис, що відрізняють її від інших професій, разом і ризиконебезпечних. Виконання оперативно-службових обов'язків, на відміну від цивільних умов, обов'язково передбачає наявність об'єктивних труднощів і необхідність серйозних обмежень: можливості для улюблених занять, спілкування, ускладнення або

припинення зв'язків із рідними і близькими, відмова від деяких звичок заради інтересів служби і виконання вимог колективу. Умови виконання будь-якого виду професійної діяльності працівників поліції залежать від особливостей соціально-психологічного середовища, в якому правоохоронець провадить власну діяльність. На розвиток професійного стресу значно впливає система суспільних цінностей, суспільна оцінка значущості правоохоронної діяльності, її привабливість.

Отож під професійним стресом поліцейських ми розуміємо адаптаційний механізм, що дає змогу організму професіонала, який потрапив у складну екстремальну ситуацію, сконцентруватися, мобілізувати власні сили та знайти оптимальний вихід.

Перспективи дослідження професійного стресу пов'язані зі збільшенням інтересу науковців щодо вивчення різних аспектів цього феномену – причинності, регуляції, детермінації, вияву, подолання цього стану.

1. Cannon W. B. Bodily changes in pain, hunger, fear and rage: An account of recent researches into the function of emotional excitement / W. B. Cannon. – 1915. – 112 p.
2. Селье Г. Стресс без дистресса / Г. Селье. – М.: Прогресс, 1982. – 124 с.
3. Няньчур М. Когнитивная терапия депрессии / М. Няньчур. – М., 2003. – 298 с.
4. Мильман В. Е. Стресс и личностные факторы регуляции деятельности / В. Е. Мильман. – М., 1983. – С. 125–135.
5. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): дис. д-ра психол. наук: 19.00.06 / О. В. Тімченко; Національний ун-т внутрішніх справ. – Х., 2003. – 35 с.
6. Кісіль З. Р. Проблеми професійної деформації працівників органів внутрішніх справ: монографія / З. Р. Кісіль. – Львів: ЛьвДУВС, 2008. – 607 с.
7. Медведєв В. С. Проблеми професійної деформації співробітників органів внутрішніх справ (теоретичні та прикладні аспекти): монографія / В. С. Медведєв. – К.: Нац. акад. внутр справ України, 1996. – 192 с.
8. Лазарус Р. Теория стресса и психофизиологические исследования / Р. Лазарус. – Л.: Медицина, 1970. – 208 с.
9. Тімченко О. В. Професійний стрес працівників органів внутрішніх справ України (концептуалізація, прогнозування, діагностика та корекція): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра психол. наук: спец. 19.00.06 «Юридична психологія» / О. В. Тімченко. – Х., 2003. – 33 с.

Прокопюк Т. В. Стресс в профессиональной деятельности правоохранителей: к теории исследования

Рассмотрена теория исследования профессионального стресса работников экстремальных профессий, раскрыты современные подходы к прогнозированию возможных последствий деятельности человека в условиях воздействия стресс-факторов повышенной интенсивности. Исследованы научные подходы к изучению проблемы стресса в контексте поиска методов снижения уровня профессионального стресса у сотрудников Национальной полиции Украины. Проанализированы физиологические, психологические и поведенческие категории измерения причин и эффектов профессионального стресса.

Ключевые слова: профессиональный стресс, психологический стресс (эустресс, дистресс), работники правоохранительной системы, стрессогенность в профессиональной деятельности.

Prokopyuk T. V. Stress in the professional activity of law enforcement officers: theory of study

Research theory of occupational stress of law enforcement officers is analyzed. Modern approaches to predicting the possible consequences of human activity under conditions of stress factors increased intensity are revealed. Scientific approaches to the problem of stress in the context of finding ways to reduce the level of occupational stress of criminal police officers are examined. It is singled out that a person responds not only to the real danger, but also to the threats and signs of danger, that are connected with the past experience. This is what allows a person to be in a certain state of readiness, to indulge protective mechanisms in a short period of time that separates the exposure of stress from the manifestation of its aspects. This readiness is not only the result of many socio-economic impacts and emotional conflicts, but also is a necessary condition for survival. The physiological, psychological and behavioral categories of measuring the causes and effects of occupational stress are analyzed.

It is proved that the implementation of operative and official duties, unlike civil conditions, necessarily involves the existence of objective difficulties and the need for serious limitations: reduced opportunity for hobbies, limited social circle, difficult or suspended ties with family, the inevitable rejection of some habits for the sake of service interests and the fulfillment of the requirements of the staff. Conditions of any kind of professional activity of police officers depend on the characteristics of social and psychological environment in which law enforcement officer operates. The growth of the occupational stress is strongly influenced by the system of social values, social evaluation of the importance of law enforcement activity and its attractiveness. Occupational stress of the police officers is an adaptive mechanism that allows the body of a professional who appears in an extremely difficult situation to concentrate and mobilize his strength and find the best way out.

Key words: professional stress, psychological stress, eustress, distress, law enforcement employees, stressfulness of profession activity.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СТИЛІВ КОНФЛІКТНОЇ ПОВЕДІНКИ З ЦІННІСНИМИ ОРІЄНТАЦІЯМИ Й МОТИВАМИ ПРАЦІВНИКІВ ОРГАНІЗАЦІЇ

Описано загальні теоретичні погляди на суть конфлікту. Охарактеризовано стратегії поведінки в конфліктних ситуаціях, ціннісні орієнтації та мотиви працівників організації. Проаналізовано взаємозв'язок зі стилями поведінки в конфліктних ситуаціях і ціннісними орієнтаціями й мотивами людей в організації.

Встановлено, що для людей, які застосовують стратегію компромісу, домінуючим є мотив соціальних контактів, тоді як цілком не притаманними для них є такі мотиви й цінності, як цікава робота, взаємостосунки, традиція, конформізм і безпека.

Ключові слова: організація, працівники, конфліктна поведінка, ціннісні орієнтації, мотиви.

Постановка проблеми. Конфлікти в організації нині є доволі поширеним явищем, яке вимагає ґрунтовного дослідження задля попередження та врегулювання їх у робочому колективі. Вченими досліджено безліч чинників, які можуть впливати на виникнення конфліктів у колективі. Виділяють чотири групи: об'єктивні, організаційно-управлінські, соціально-психологічні та особистісні.

Перші дві групи чинників є об'єктивними, третя й четверта – суб'єктивними. Об'єктивними причинами конфліктної взаємодії вважаються ті обставини соціальної взаємодії людей, що призводять до зіткнення їхніх думок, інтересів, цінностей і ін. Тоді як суб'єктивні причини обумовлені індивідуально-психологічними особливостями й безпосередньою взаємодією людей під час їх об'єднання у соціальні групи [1; 2].

Особливої уваги заслуговують власне ті суб'єктивні чинники, які виявляються у взаємодії колективу і які можуть вплинути на вибір тої чи іншої стратегії поведінки у конфліктній ситуації, зокрема, ціннісні орієнтації й мотиви, що домінують у працівників. Це і зумовило актуальність нашого емпіричного дослідження взаємозв'язку між ціннісними орієнтаціями, мотивами та стратегіями поведінки в конфліктних ситуаціях.

Стан дослідження. Дослідженням причин виникнення та розвитку конфліктів займалися такі вчені, як Г. Зіммель, М. Робер,

Ф. Тільман, К. Левін, Б. Хасан, А. Анцупов, У. Мак-Дугалл, С. Сігеле, К. Лоренц, Д. Мід, Д. Морено, А. Басе, Н. Міллер й ін. Проблемою власне організаційних конфліктів займалися С. Фролов, В. Курбатов, Л. Козер, М. Міриманова й ін.

В історії розвитку суспільної й наукової думки, особливо починаючи з кінця XIX – середини XX ст. (У. Самнер, Л. Гумплович, Р. Зіммель, Е. Берджес, Р. Парк, А. Смол й інші) конфлікти займали одне з головних місць серед типів соціальної взаємодії, які потребують трансформації й перетворення як найважливіше джерело соціальних змін [3].

У першій половині XX ст. сформувався цілий напрям, що у своїх теоретичних побудовах акцентував на проблемах стабільності та консенсусу (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Н. Смелсер).

У другій половині XX – початку XXI ст. почався бурхливий розвиток науково-практичного осмислення конфліктів. Так, 1956 р. Л. Козер у книзі «Функції соціального конфлікту» розкрив низку важливих тверджень:

- 1) не існує соціальних груп без конфліктних відносин;
- 2) конфлікти мають негативне й позитивне значення для функціонування суспільних систем і їх змін;
- 3) що більше незалежних один від одного конфліктів, то ліпше для суспільства [4].

Перші вітчизняні дослідження, присвячені проблемі конфліктів, з'явилися на початку 20-х років XX ст. Першу працю опубліковано 1924 р. (П. Гриффін і М. Могилевський), яка мала більшою мірою соціологічний характер і була присвячена трудовим конфліктам та їх вирішення [5]. Слово «конфлікт» (від лат. *conflictus*) в перекладі означає «зіткнення».

Аналіз наукової літератури доводить, що в ній не тільки відсутнє єдине розуміння терміна «конфлікт», але й налічує різні рівні його розуміння:

1. На рівні буденного усвідомлення конфлікт трактують як суперечку.
2. На семантичному рівні – як зіткнення розбіжностей, колізій.
3. На конвенційному рівні термін визначається відповідно до предмета дослідження [3].

Наведемо кілька означень цього поняття. Так, як уважають учені, конфлікт варто розглядати як ситуацію, в якій кожна зі сторін прагне зайняти позицію, несумісну і протилежну стосовно інтересів іншої сторони. Це особлива взаємодія індивідів, груп, об'єднань, яка виникає в разі їх несумісних поглядів, позицій й інтересів [6].

Також конфлікт можна трактувати як зіткнення різнонаправлених сил (цінностей, інтересів, поглядів, цілей, позицій) суб'єктів – сторін взаємодії [3].

К. Томас виділив п'ять стратегій поведінки, які найчастіше обирають люди в конфліктних ситуаціях:

- суперництво як намагання задовольнити власні інтереси за рахунок інших;
- співпраця як пошук альтернативи, прагнення максимально врахувати й власні інтереси, й інтереси партнера;
- компроміс як прагнення частково задовольнити і власні домагання, і прагнення опонента;
- уникнення як відмова від власних інтересів і від захисту інтересів іншої людини;
- пристосування як жертвування власними інтересами на користь іншого [7].

Вважаємо за необхідне розглянути детальніше ті чинники, які можуть відігравати значну роль у виникненні конфліктів у колективі організації. А саме розбіжності між ціннісними орієнтаціями та мотивами працівників.

Розбіжності між ціннісними орієнтаціями членів колективу можуть слугувати причиною виникнення і міжособистісних, внутрішньогрупових, і внутрішньоособистісних конфліктів. Це зумовлює розвиток так званих конфліктів цінностей і норм поведінки, тобто зіткнення цінностей, норм поведінки, життєвого досвіду людей (груп) у процесі спілкування та соціальної взаємодії [7].

Система цінностей людини відображає те, що є для неї найбільш значущим, наповненим особистісним змістом, що утворює зміст буття. Нарешті, в систему основних цінностей людини можуть входити її світоглядні, релігійні, моральні й інші значущі для неї уявлення. «Зазіхання» на ці цінності викликає обурення в особи і вона прагне відстояти їх за будь-яку ціну [8].

До основних цінностей особистості (за Ш. Шварцом) відносять владу, досягнення, гедонізм, стимуляцію, самостійність, універсалізм, доброту, традиції, конформізм і безпеку.

Розбіжності в мотивації працівників зумовлюють виникнення конфлікту мотивів, що описує конфлікт потреб і намірів, найчастіше психологічних потреб. Ці конфлікти можуть не мати чітко вираженої ділової або виробничої основи. В них відбувається взаємна симпатія між людьми чи взаємне відштовхування, приналежність до відповідного референтного кола (значущої особи або групи осіб), відчуття прес-тижу, власної гідності, статусу тощо [9].

Мета статті – проаналізувати взаємозв’язок між стратегіями конфліктної поведінки та ціннісними орієнтаціями й мотивами працівників організації.

Виклад основних положень. Для реалізації поставленої мети нами проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 45 осіб, які працюють в мережі аптек «D.S.» віком від 19 до 54 років.

Для проведення емпіричного дослідження використано такий методичний інструментарій: 1) методика на дослідження типового реагування на конфліктні ситуації К. Томаса; 2) методика Ш. Шварца PVQ «Портрет цінностей» (адаптація І. Семків); 3) методика вивчення мотиваційного профілю особистості (Ш. Річі і П. Мартін).

Результати описової статистики дають змогу нам говорити про середнє значення вибору стратегій поведінки в конфліктах і тих психологічних особливостей, які відіграють значну роль у цьому виборі. Відтак можна зазначити те, що досліджені працівники організації найчастіше обирають компромісний стиль поведінки у конфліктних ситуаціях. На другому місці – співпрацю, а найменше схильність до суперництва та пристосування (рис. 1).

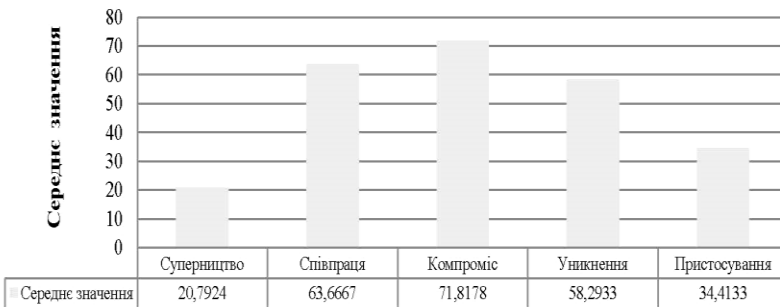

Рис. 1. Діаграма «Стили поведінки в конфліктних ситуаціях»

Це можна пояснити тим, що люди в цій організації є більш зацікавленими в тому, щоб частково задовольнити й власні інтереси, й інтереси партнерів, заразом взаємно пожертвувавши чимось, для досягнення бажаного результату і продовження нормальної спільної діяльності.

Що стосується ціннісних орієнтацій, то середні значення за результатами описової статистики дають нам можливість зазначити про найсуттєвіші цінності для досліджуваних осіб (рис. 2).

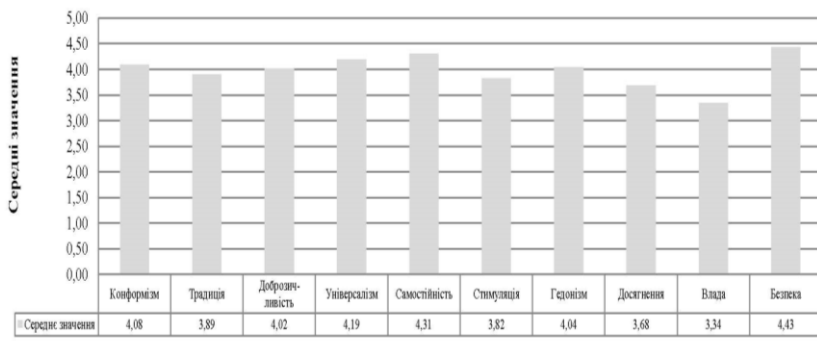

Рис. 2. Діаграма «Ціннісні орієнтації»

Можна наголосити на тому, що для працівників організації найважливішими є такі цінності, як безпека та самостійність. А найменш важливою цінністю для респондентів є влада. Це можна пояснити тим, що для працівників мережі аптек важливіше значення має їхня особиста безпека та можливість виявляти самостійність в ухваленні рішень, застосовуючи креативність і дослідницький потенціал, а найменше вони прагнуть до досягнення авторитету чи престижу, а також до контролю або домінування над іншими.

Також встановлені мотиви досліджених працівників. Середні значення результатів описової статистики дають нам можливість зазначити найсуттєвіші з них (рис. 3).

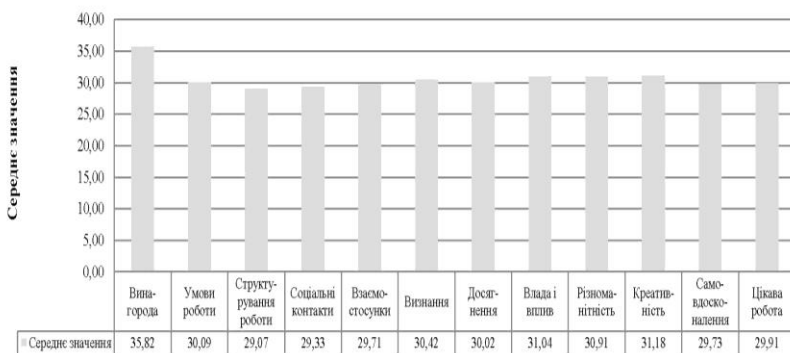

Рис. 3. Діаграма «Мотиваційний профіль»

Так, для досліджуваних працівників найхарактернішими є мотиви, пов'язані з винагородою та креативністю. Люди мають велику мотивацію до матеріальної винагороди за свою роботу, а також прагнуть мати можливість виявляти свій нестандартний підхід до вирішення різних завдань способом творчого пошуку й аналізу ситуацій, що виникають.

Проведений кореляційний аналіз (лінійна кореляція Пірсона) вказує на безпосередні та обернені зв'язки між стилем поведінки в конфлікті та цінностей і мотивів.

Отримані результати свідчать про те, що чим більше людина застосовує в конфліктній ситуації компроміс, то більше є схильною до соціальних контактів ($r = 0,30$ при $p < 0,05$).

Заразом вони менше орієнтуються на взаємостосунки ($r = -0,31$ при $p < 0,05$) та цікаву роботу ($r = -0,45$ при $p < 0,05$), не є важливими такі цінності як конформізм ($r = -0,59$ при $p < 0,05$), слідування традицій ($r = -0,43$ при $p < 0,05$) та безпека ($r = -0,30$ при $p < 0,05$) (рис. 4).

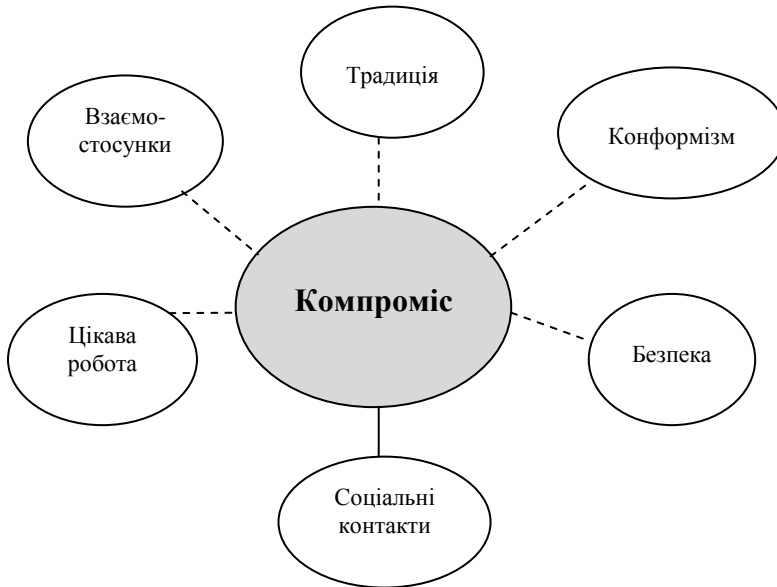

Рис. 4. Кореляційна плеяда за показником «Компроміс»

Так, працівники, що виявляють компроміс у конфліктній ситуації прагнуть до широкого кола спілкування в колективі. Проте вони не мають бажання бути задіяними в цікавій та корисній діяльності, слідувати традиціям, не прагнуть формувати близькі та довірливі стосунки в колективі, не відчують стабільності. Хоча з огляду на описову статистику, для більшості працівників саме відчуття стабільності, безпеки є однією з головних цінностей.

Також виявлено, що важливішими для людей є потреби в цікавій роботі ($r = 0,31$ при $p < 0,05$) та різноманітності ($r = 0,30$ при $p < 0,05$), а також якщо вони мають серед домінуючих цінностей конформізм ($r = 0,44$ при $p < 0,05$), то більше такі особи будуть схильними до пристосування в конфліктних ситуаціях (рис. 5).

Рис. 5. Кореляційна плеяда за показником «Пристосування»

Відтак працівники, які найчастіше використовують у конфліктних ситуаціях пристосування, мають бажання бути задіяними в цікавій та корисній для них діяльності, прагнуть уникати рутинної роботи, очікують певної стимуляції з боку інших і мають бажання стримувати і запобігати діям, які не відповідають соціальним очікуванням.

Висновки. На основі емпіричного дослідження встановлено взаємозв'язок зі стратегіями виходу з конфлікту, ціннісними орієнтаціями й мотивами працівників організації. Виявлено, що працівники, для яких важливими є такі цінності та мотиви, як конформізм, традиція, безпека, взаємостосунки та цікава робота, менш схильні до компромісного стилю поведінки. Проте, що важливіші для працівників со-

ціальні контакти, то більше вони обиратимуть цю стратегію поведінки в конфлікті. Для осіб, що схильні до пристосування у конфліктній ситуації важливим є такі цінності та мотиви як конформізм, цікава робота та різноманітність.

Отже, ціннісні орієнтації та мотивація відіграють роль на те, яку з наявних стратегій поведінки обиратиме працівник у конфліктних ситуаціях. Відтак можна спрогнозувати те, як поводитиметься конкретний представник із колективу і чого саме від нього можна очікувати в конфлікті.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у виявленні інших психологічних чинників, які впливатимуть на конфлікти в колективі організації.

1. Анцупов А. Я. Конфликтология: учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шпилов. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 551 с.
2. Ишмуратов А. Г. Конфликт і згода / А. Г. Ишмуратов. – К.: Наукова думка, 1996. – С. 13–115.
3. Ложкін Г. В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика: навч. посібник / Г. В. Ложкін, Н. І. Пов'якель. – К.: ВД «Професіонал», 2006. – 416 с.
4. Козер Л. Функции социального конфликта / Л. Козер; пер. с англ. О. Назаровой; под ред. Л. Г. Ионина. – М.: «Идея-Пресс», 2000. – 205 с.
5. Гриффин П. О. Трудовые конфликты и порядок их разрешения / П. О. Гриффин, М. И. Могилевский. – СПб., 1924. – 24 с.
6. Гришина Н. В. Психология конфликта / Н. В. Гришина. – 2-е изд. – СПб.: Питер, 2008. – 544 с. – (Серия «Мастера психологии»).
7. Технології роботи організаційних психологів: навч. посібник для студентів вищ. навч. закл. та слухачів ін-тів після диплом. освіти / за наук. ред. Л. М. Карамушки. – К.: Фірма «ІНКОС», 2005. – 366 с.
8. Жаворонкова Г. В. Управління конфліктами: навч. посібник / Г. В. Жаворонкова, О. М. Скібіцький, Т. В. Сівашенко, О. І. Туз. – К.: «Кондор», 2010. – 172 с.
9. Баклицький І. О. Психологія праці: підручник / І. О. Баклицький. – 2-е вид., переробл. і допов. – К.: Знання, 2008. – 655 с.

Угрин О. Г., Черевко М. Ю. Взаимосвязь стилей конфликтного поведения с ценностными ориентациями и мотивами работников организации

Приведены общие теоретические взгляды на природу конфликта. Охарактеризованы стратегии поведения в конфликтных ситуациях, ценностные ориентации и мотивы работников организации. Проанализирована взаимосвязь между стилями поведения в конфликтных ситуациях и ценностными ориентациями и мотивами людей в организации.

Установлено, что у людей, которые применяют стратегию компромисса, доминирующим является мотив социальных контактов, им не присущи такие мотивы и ценности, как интересная работа, взаимоотношения, традиция, конформизм и безопасность.

Ключевые слова: *организация, работники, конфликтное поведение, ценностные ориентации, мотивы.*

Uhryn O. G., Cherevko M. Yu. Correlation between conflict behavior styles and value orientations and motives of the organization employees

General theoretical views on the nature of conflicts, strategies of behavior in conflict situations are described. Value orientations and motives of the organization employees that could play a significant role in causing conflicts in the team are examined in the article.

Thus, the difference between the value orientations of staff members can serve as a cause of interpersonal, intragroup and interpersonal conflicts. This causes the development of so-called conflicts of values and norms of behavior. Differences in employees' motivation lead to the conflict of motives. These conflicts may not have clearly defined business or industrial base. The matter is in mutual people's sympathy or mutual repulsion, relation to the appropriate reference range, sense of prestige, self esteem, status, etc.

As a result of empirical research organization employees most often choose a compromise in conflict situations. In second place they prefer cooperation and they are the least likely to compete and adapt.

As for the value orientations, the most important for them are such values as safety and independence. Power is the least important value for the respondents.

The relationship between behavior styles in conflict situations and value orientations and motives of people in the organization are analyzed.

It was established that people who use the strategy of compromise prefer the motif of social contacts, while such motives and values as interesting work, relationships, tradition, conformity and security are not inherent to them. In contrast, employees who choose the strategy of adaptation prefer such values and motives as conformity, interesting work and diversity.

Key words: *organization, employees, conflict behavior, value orientations, motives.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

Розділ 2
**ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ
ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ
ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 159.922:316.48

Н. А. Буняк

**СТУДЕНТСЬКИЙ ВІК ЯК ПЕРІОД
ПІДВИЩЕННЯ КОНФЛІКТНОСТІ:
ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ**

Проведено теоретичний аналіз вітчизняних і зарубіжних наукових досліджень, що стосуються підвищення конфліктності у студентському віці. З'ясовано, що вияви конфліктності є доволі характерними для студентського віку, однак вони є ситуативними й мінливими. Констатовано, що обов'язок кожної ланки суспільної системи, зокрема вищої школи, – активно боротися з виявами конфліктності, ґрунтуючись насамперед на даних досліджень психологічної науки.

Ключові слова: *студентство, конфліктність, психологічні особливості.*

Постановка проблеми. В сучасних наукових дослідженнях конфлікт розглядають як домінуючий осередок суспільних відносин. Конфлікт постійно присутній і в явних, і в латентних формах у повсякденному житті, пронизує усі міжособистісні відносини в суспільстві. Він є і там, де є співпраця та згода. Головне питання психології конфлікту та конфліктології загалом полягає не в поверненні до безконфліктного стану, а в тому, щоб навчитися жити з конфліктом, використовуючи його стимулюючу дію у тих випадках, коли він розвивається в певних межах, і усвідомлюючи його руйнівний характер, коли він виходить за ці межі [1, с. 249–250].

Усвідомлений аналіз конфліктів і пошуки способів їх вирішення за допомогою узгодження позицій конфліктуючих сторін суттєво підіймає людину на шляху самопізнання і допомагає вирішити багато нюансів внутрішнього життя. Зазвичай люди поверхнево ставляться до великих, а тим більше до малих сутичок повсякденності, тому не часто

досягають розуміння справжніх причин, властивостей, особливостей та ролі конфліктів у житті та розвитку особистості.

Студент вишу нині є як одна з найважливіших постатей майбутнього суспільства, його прогресивного розвитку та демократичних перетворень. Сучасні дослідження, що проводяться психологами в Україні, зумовлені необхідністю вивчення особливостей у поведінці особистості в перехідний період розвитку суспільства. У складних умовах нашого сьогодення студенти часто невпевнені у власному майбутньому, нерідко переживають негативні емоційні стани та внутрішньоособистісні суперечності.

Багаточисленні конфлікти, в яких суб'єкти реалізують домінуючі вікові потреби в досягненні, самореалізації, самовираженні, суперництві, відстоюванні власних цінностей, позицій та пристрастей, характеризують юнацьку молодь сучасності. Це зумовлює необхідність дослідження конфліктності на нинішньому етапі розвитку суспільства і загалом, і особливо тих психологічних особливостей, які її детермінують.

Зростаючі потреби соціальної і психологічної практики в роботі з конфліктними особистостями та конфліктністю власне студентської молоді, а також недостатня розробленість цієї проблематики, що має фрагментарний та несистемний характер зумовили необхідність нашого дослідження.

Стан дослідження. Одним із домінуючих до цих пір за кількістю досліджень є віковий аспект проблеми. Адже кожний віковий етап розвитку має свої особливості, які, своєю чергою, відображаються на всіх життєвих сферах особистості, і виявляються у її поведінці.

У віковому аспекті проблему конфліктів вивчали: Я. Л. Коломінський, Б. П. Жизневський, М. І. Коцко, В. М. Комісарик, М. І. Тютюник (конфлікти дітей дошкільного віку), Л. І. Божович, Т. В. Драгунова, В. І. Глійчук, О. В. Первишева (конфлікти в підлітковому віці). Конфлікти у ранньому юнацькому віці стали предметом досліджень: А. І. Бузніка, І. С. Кона та В. Г. Ласькової.

Студентство, за визначенням А. В. Петровського – мобільна соціальна група, метою діяльності якої є організована за певною програмою підготовка до виконання високих професійних і соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві [2]. З огляду на дослідження, виникає питання вікових меж цієї групи.

Б. Г. Ананьєв виділив два періоди студентського віку – стандартний (17–22 роки) та нестандартний (від 23 років і далі) [3, с. 96]. Через те, що віднедавна спостерігається тенденція до «омолодження» слухачів вищої школи, ми орієнтувалися переважно на особливості цієї

вікової групи. За різними періодизаціями цей етап у житті особистості називають по-різному:

1) за віковою періодизацією, прийнятою Міжнародним симпозиумом із вікової періодизації в Москві 1965 р., це юнацький вік – 17–21 рік для хлопців (чоловіків), 16–20 для дівчат (жінок);

2) за періодизацією Дж. Біррена (1964) – рання зрілість 17–25 років;

3) за віковою періодизацією Д. Б. Бромлея (1966) – це третій цикл – юність (11–13–21 рік), друга стадія – пізня юність 15–21 рік;

4) за періодизацією індивідуального розвитку В. Бунака (1965) – це юнацький період 18–21 рік для хлопців, 17–20 років для дівчат [4, с. 221–223].

У працях вітчизняних психологів: Г. М. Андреевої, Л. І. Божович, М. Й. Боришевського, Л. С. Виготського, Є. І. Головахи, Д. Б. Ельконіна, І. С. Кона, О. М. Леонтьєва, С. Д. Максименка, В. С. Мерліна, А. А. Реана і зарубіжних науковців Е. Еріксона, К. Левіна, Ж. Піаже юність визначається як період самовизначення, розвитку часової перспективи, теоретичного мислення, рефлексії. З огляду на це, як уважають науковці, вимагає детальнішого дослідження етап пізньої юності, характерологічні ознаки якого у вітчизняній психологічній науці визначаються з позицій реалізації провідної діяльності юнаком (І. С. Кон), у зарубіжних дослідженнях виокремлюється специфіка завершення «кризи ідентичності» й набутті соціальної ідентичності (Г. Крайг, Е. Еріксон). І зарубіжні, і вітчизняні вчені схильні визначати пізню юність як період переходу і становлення особистості в дорослому житті [5].

Тому, проаналізувавши згадані періодизації, ми стверджуємо, що студенти знаходяться у пізньому юнацькому віці. В разі цього, розділяючи позицію О. В. Толстих, вважаємо, що молодість людини починається в пізній юності – від 18 до 25 років. Тобто студенти також є молоддю, хоча, як зазначає І. В. Бестужев-Лада: «... «молодь» – не тільки і не стільки вікове поняття, скільки соціальне і історичне» [6, с. 15].

Мега статті – теоретичний аналіз пізнього юнацького віку (студентства) як періоду підвищення конфліктності.

Виклад основних положень. Юнацький період – це період чіткого вияву характерологічних рис особистості, прагнення визначити своє майбутнє місце в житті. Криза юнацького віку пов'язана з переоцінкою життєвих цінностей. У цьому віці зосереджуються на розвитку мотиваційної сфери особистості: визначенні свого місця у житті, формуванні світогляду та його впливові на пізнавальну діяльність, само-

свідомість і моральну свідомість. Вирішального значення набуває динаміка «внутрішньої позиції» особистості, яка формується у цей час [7, с. 20–21].

Психологічні особливості студентства, звісно, пов'язані з попередніми періодами життя, і ними безпосередньо обумовлені. Водночас студентський вік становить новий і відмінний етап життя, який має власне неповторне значення для всього життєвого шляху.

Якщо говорити про психофізіологію, то, як зазначає Б. Г. Аманьєв, саме у віці близько 20 років спостерігається оптимальна чутливість до зовнішніх впливів. У цьому ж віці спостерігається максимальна слухова чутливість і чутливість рухових центрів. Студенти мають найвищу швидкість оперативної пам'яті, розвинуту мимовільну пам'ять. У цьому віці найвища пластичність утворення психомоторних й інших навичок [3, с. 117–119].

Пізня юність – це також важливий етап розвитку розумових здібностей. З особливостями процесів мислення, розвитком операцій мислення пов'язані і сприймання навчальної інформації. Тому важливо враховувати значення логічної побудови та продуманої структури навчальних дисциплін. Як гадає Перрі, в процесі навчання студентське мислення виходить на рівень власної позиції в судженнях [8, с. 55]. Спочатку юнак опирається на прості альтернативи, потім формується здатність виявляти толерантність до поглядів, які суперечать одна одній, і, нарешті, формується здатність брати на себе відповідальність за вибір власних цінностей, поглядів і власного способу життя. На основі формування інтелектуальних здібностей формується новий тип ставлення до світу, нова система цінностей, нове ставлення до себе.

Молодості властивий оптимізм і жадоба до життя: людина переповнена задумами та сподіваннями, вона приступає до реалізації своїх ідеалів і життєвих цілей, працює над втіленням власного покликання. Труднощі не здаються нездоланними, особистість сповнена планів і сподівань. Хвилини відчаю, сумнівів, невпевненості короткотривалі й зникають через вплив життєвих подій, зустрічей, оволодінні новими можливостями. Низка психологів провідну роль на певній фазі дорослості надають розвитку самосвідомості, самопізнання, рефлексії.

Молода людина постає перед необхідністю пристосування до того, що дано минулим, до можливостей та вимог прийдешнього, завдяки чому набуває здатності успішно вирішувати життєві, сімейні та професійні суперечності. Якщо ж виникають перешкоди та пристосуватися неможливо, то саме це стає передумовою формування конфліктності особистості.

За останні десятиліття змінилося становлення самосвідомості з віку 17–19 на 23–25 років. Становлення самосвідомості актуалізує вияв найважливіших і часто суперечливих потреб юнацького віку – в спілкуванні, самоті, досягненнях й ін. [9, с. 143]. Як стверджує Д. І. Фельдштейн, на початку цього етапу самосвідомість набуває якісно-специфічного характеру. Вона пов'язана з необхідністю оцінити якості своєї особистості з урахуванням конкретних життєвих прагнень. На основі самосвідомості розвивається потреба в самовихованні, спрямованому не лише на подолання тих чи інших недоліків і розвиток окремих позитивних якостей, але і на формування особистості загалом відповідно до ідеалів, що виникають.

Характерна риса морального розвитку в цьому віці – посилення свідомих мотивів поведінки. Заразом спеціалісти в галузі вікової психології та фізіології зазначають, що здатність людини до свідомої регуляції власної поведінки у 17–19 років розвинута не повною мірою. Нерідко трапляються невмотивований ризик, невміння передбачити наслідки власних учинків, в основі яких не завжди найкращі мотиви. У юнацькому віці бажання і прагнення розвиваються раніше, ніж воля та характер. Через нестачу життєвого досвіду студентська молодь інколи плутає ідеали з ілюзіями, романтику з екзотикою тощо.

Також юність – пора самоаналізу та самооцінок. Самооцінка здійснюється способом зіставлення ідеального «Я» з реальним. Тут є одна зі суперечностей розвитку особистості, бо ідеальне «Я» ще не перевірене, і може бути випадковим, а реальне «Я» ще всебічно не оцінене особистістю. Ця суперечність, згідно з твердженням А. В. Петровського, може викликати внутрішню невпевненість у собі, супроводжується іноді зовнішньою агресивністю, конфліктністю, розв'язністю чи відчуттям власної неповноцінності [10, с. 76]. Часто спостерігаються порушення у настрої – від захвату в перші місяці навчання до скептичного в разі оцінки вузівського режиму, викладання та ін.

Характерна для молодості також умотивованість майбутнім, причому що зріліша у соціальному плані молода людина, то більше в неї прагнень, спрямованих на майбутнє.

Однією з домінуючих потреб є потреба в досягненнях. Вона виражається як прагнення до успіху, змагання зі самим собою за успіх, прагнення до покращення результатів у будь-якій справі. Потребу в досягненнях стимулює пошук людиною таких ситуацій, у яких вона може відчувати задоволення від досягнення успіху. Продовжує активно розвиватися потреба в домінуванні, яка виявляється у прагненні людини впливати на інших людей, бути авторитетним, переконувати. Важливим мотивом учіння та професійного й особистісного вдоскона-

лення є пізнавальна потреба. Вона виявляється у тому, що людина прагне розширити досвід, знання, впорядкувати те та інше, прагне бути компетентною, розвиває здібність до вільного оперування знаннями, фактами, прагне розуміти сутність проблеми, створити несуперечливу та обґрунтовану картину світу. У поєднанні з мотивом досягнення ця потреба суттєво відображається на навчальній успішності, створює глибоку задоволеність учінням, підвищенням професійної кваліфікації тощо [11, с. 62–63].

Якщо аналізувати цей віковий період з погляду епігенетичної моделі Е. Еріксона, то автор характеризує цей період як стадію «близкість проти ізоляції». Ця стадія настає на початку зрілого періоду життя, це час завоювання незалежності від батьків і встановлення дружби і близьких стосунків, саме на цій стадії розвивається відчуття зрілої відповідальності. І, як наголошує Е. Еріксон, тільки після того як в індивіда формується відчуття ідентичності, можуть розвиватися близькі і серйозні стосунки з іншою людиною. Крім того, це стадія розвитку нової здатності – кохання, яке є головною силою розвитку [12, с. 226–238]. Тобто, значне місце в емоціональному житті саме в юнацькому віці займають почуття, пов'язані з інтимною сферою відносин.

Студентський вік – це період, коли людина досягає піку у власному фізичному розвитку, вона знаходиться у розквіті сил, енергії, здоров'я, здатності до відтворення потомства та витривалості. На цей час особистість оволодіває стійкою статевою ідентичністю, сформованими формами статевої активності. У цей період розвитку активно збагачується психологічний досвід, відбувається включення людини у всі види соціальної активності та оволодіння багатьма соціальними ролями.

Як зазначає О. П. Щотка, розвиток особистості молодшої людини визначається насамперед особливостями сімейного та професійного контексту. Одночасно з налагодженням близьких стосунків й утворенням сім'ї, молодь розбудовує образ власної професійної кар'єри та активно спрямовується на досягнення професійного успіху [13, с. 46].

Як уважає Д. Левінсон, щоб повністю стати дорослою, молода людина, юнак або дівчина, повинні вирішити чотири завдання, що виникають у процесі розвитку: пов'язати мрії з реальністю; знайти наставника; забезпечити собі кар'єру; налагодити інтимні стосунки [13, с. 546–550]. Часто труднощі, які виникають у разі вирішення цих завдань, обумовлюють підвищення конфліктності особистості.

Активна взаємодія з різними соціальними утвореннями, а також сама специфіка навчання у виші сприяють формуванню у студентів

активної життєвої позиції, зміцненню зв'язків із іншими соціальними групами суспільства. На студентський вік припадає процес активного формування соціальної зрілості. Видимими рисами цього процесу є завершення освіти, трудова активність, суспільна робота, відповідальність перед законом, можливість створити сім'ю та виховувати дітей. Соціальна зрілість передбачає здатність кожної молодої людини оволодіти необхідною для суспільства сукупністю соціальних ролей.

Багато в чому формування особистості майбутнього спеціаліста залежить від соціально-психологічних особливостей студентських колективів. Одне з провідних місць у молодому віці посідає проблема формування особистості. Саме у цей період людина перебуває у психологічно складному процесі активної соціалізації – включення в самостійну суспільно-трудова діяльність. Молода людина активно вибирає майбутню професію, долучається до «створення власного середовища розвитку» (за виразом Б. Г. Ананьєва). Вагому роль у цьому процесі відіграє характер студентського колективу, який впливає на формування у студентів ставлення до майбутньої професії, товаришів, педагогів.

Вищий навчальний заклад для студента є не лише навчальною організацією. Це також і певна соціальна практика. Колектив студентів як елемент суспільної структури – те конкретне соціальне середовище, де майбутній спеціаліст формується як особистість, де він вступає у взаємодію з іншими студентами. Мікросередовище, тобто коло найближчого спілкування кожного члена групи, має велике значення. Від громадської думки залежать деякі соціально-психологічні установки членів групи, а спільність інтересів є одним із мотивів утворення малих груп у колективі.

Заразом протягом навчання, особливо на II–III курсах часто виникає питання про вірність вибору вищу, спеціальності, професії. О. П. Щотка зазначає, що випадки розчарування в обраній професії, несвоєчасно зроблений вибір і діяльнісний мораторій спричинюють у студентів у другий період навчання до кризових переживань – кризи ревізії професійного вибору, яка зумовлена низьким престижем фахівців, віддаленістю професійного навчання від реального життя і виявляється у невдоволеності змістом навчання, зростанні невпевненості у майбутньому, розгубленістю, пошуками нових можливостей самореалізації та ін. [14, с. 48]. І власне такі кризові переживання також виявляються у підвищенні рівня конфліктності особистості.

У разі цього важливо зазначити, що наявні також певні проблемні моменти, які супроводжують сучасне студентство. Однією з таких проблем є рівень правосвідомості молоді. Оскільки студентський вік

відзначається доволі високим рівнем конфліктності, то відхилення від норм і правил поведінки, прийнятих у суспільстві, широко поширене у середовищі студентів. Згідно з даними опитування слухачів вищих шкіл, 47% респондентів вказували як риси повсякденного побуту студентів пияцтво, 31% – проституцію, 14,3% – наркоманію та токсикоманію.

Гострішою стала проблема правопорушень в останні роки. Статистика фіксує зростання їх кількості й серед осіб із вищою освітою. С. Г. Шебанова пов'язує цей факт, зокрема, з негативними тенденціями у спілкуванні молоді на рівні концентрованої конфліктно-негативістської субкультури [14, с. 31].

Так, використавши метод вільних описів і проаналізувавши твори студентів, вона виявила, що в багатьох молодих людей відбувається злам ідеалів і втрата їх особистісного сенсу. У низці випадків це призводить до глибокої перебудови всієї сукупності особистісних смислів, які драматично виявляються в явищах втрати себе, сенсу існування, зміні напряму пошукової активності.

Проаналізувавши «образ Я», як інтегральне утворення в структурі самосвідомості, дослідниця встановила дві негативні тенденції: з одного боку – поширену позицію відкидання норм і правил поведінки, вираження егоцентричної спрямованості, яка виявляється у прагненні до лідируючої позиції на основі демонстрації фізичної сили. А з іншого – позицію людей, що не звикли брати на себе відповідальність, які чекають турботи про себе від інших, тобто пасивно-споживацька, яка виявляється у втраті особистісного сенсу існування, зниженні уваги до особистісної сфери спілкування [14, с. 34].

С. Г. Шебанова водночас зазначає, що усі досліджені студенти бажають неконфліктного спілкування у всіх сферах, і тому ті, кому складно себе виявити і зрозуміти інших, вважають це недоліком. Але через низку причин (орієнтація на пошук винних у конфлікті, відсутність відповідальності за власні вчинки і життя, низький рівень саморегуляції емоційно-вольових процесів тощо) в проблемно-конфліктних ситуаціях високий рівень ворожнечі немов викликає гетеро- і аутоагресивні способи захисту. Дослідниця пояснює таку ситуацію ідеологічним вакуумом, який панує в нашому суспільстві, як наслідок руйнування традиційної системи моралі й цінностей.

Висновки. Вияви конфліктності є доволі характерними для студентського віку, однак мають ситуативний і мінливий характер. Проте за несприятливих умов, відсутності своєчасної психологічної допомоги можуть стати стійкими особистісними утвореннями. Тому важливо звернути увагу на проблему підвищення конфліктності та прагнути

вирішити її з урахуванням психологічних особливостей студентства. В разі цього потрібно враховувати, що вирішення залежить також від загальної ситуації, що виникає в суспільстві, і не варто забувати про обов'язок кожної ланки суспільної системи, зокрема вищої школи, активно боротися з негативними явищами, ґрунтуючись насамперед на даних досліджень психологічної науки.

1. Няньчур М. Конфлікт як проблема сьогодення / М. Няньчур // Студентський науковий вісник. – 2002. – № 5. – С. 249–251.
2. Боднар Є. Б. Соціально-психологічні особливості студентської молоді / Є. Б. Боднар [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://naub.org.ua>
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания / Б. Г. Ананьев. – СПб.: Питер, 2001. – 288 с.
4. Гамезо М. В. Возрастная и педагогическая психология: учеб. пособие для студентов всех специальностей педагогических вузов / М. В. Гамезо, Е. А. Петрова, Л. М. Орлова. – М.: Педагогическое общество России, 2003. – 512 с.
5. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг, Д. Бокум. – СПб.: Питер, 2005 – 940 с.
6. Бестужев-Лада И. В. Молодость и зрелость: размышления о некоторых социальных проблемах молодежи / И. В. Бестужев-Лада. – М.: Политиздат, 1984. – 207 с.
7. Середницька І. Стресостійкість як спосіб попередження конфліктів у студентської молоді / І. Середницька // Педагогічна думка. – 2005. – № 4. – С. 20–24.
8. Основы педагогики и психологии высшей школы / под ред. А. В. Петровского. – М., 1986. – 303 с.
9. Смирнов С. Д. Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности: учеб. пособие для студ. высш. пед. учебн. заведений / С. Д. Смирнов. – М.: Академия, 2001. – 304 с.
10. Петровский А. В. Психология: учебник для студ. высш. пед. учеб. заведений / А. В. Петровский, М. Г. Ярошевский. – 2-е изд., стереотип. – М.: «Академия»; Высшая школа, 2001. – 225 с.
11. Абрамова Г. С. Возрастная психология / Г. С. Абрамова. – М.: Академический Проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 704 с.
12. Фрейджер Р. Личность: Теории, эксперименты, упражнения / Р. Фрейджер, Д. Фейдимен. – СПб.: Пройм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 864 с.
13. Щотка О. П. Вікова психологія дорослої людини / О. П. Щотка. – Ніжин, 2001. – 194 с.
14. Шебанова С. Г. Анализ образа «Я» в исследовании феномена агрессии у студентов / С. Г. Шебанова // Практична психологія та соціальна робота. – 1999. – № 1. – С. 31–34.

Буняк Н. А. Студенческий возраст как период повышения конфликтности: теоретический анализ

Произведен теоретический анализ отечественных и зарубежных научных исследований, касающихся повышения конфликтности в студенческом возрасте. Установлено, что проявления конфликтности являются довольно характерными для студенческого возраста, однако они носят ситуативный и изменчивый характер.

Констатируется, что долг каждого звена общественной системы, в частности высшей школы, – активно бороться с проявлениями конфликтности, опираясь прежде всего на данные исследований психологической науки.

Ключевые слова: *студенчество, конфликтность, психологические особенности.*

Bunyak N. A. College age as a period of conflict growth: theoretical analysis

The theoretical analysis of the national and foreign scientific research on the growth of conflicts in the student's age was carried out.

The conflict is always present in both – over and latent forms in everyday life, permeating all interpersonal relationships in society. The main question of psychology of conflict is to learn to live with the conflict using its stimulating effect.

Student of higher educational institution appears today as one of the most important figures in the future society, its progressive development and democratic reforms.

Recent researches conducted by psychologists in Ukraine caused by the need to study the behavior of individuals in the transition period of society. In difficult conditions our of our time students are often uncertain about their future, often experiencing negative emotional states and intrapersonal conflicts.

Numerous conflicts in which individuals realize the dominant age needs in their achievements, self-expression, competition, defending their own values, attitudes and passions characterize the contemporary youth. This determines the necessity to study conflict at the current stage of society development as a whole, and especially the psychological characteristics that determine it.

The emerge of conflicts was revealed to be common in the college age, but they are of the situational and changeable nature. Therefore it is important to pay attention to the problem of the conflicts growth and to be eager to solve it taking into account the psychological characteristics of students.

It should be stressed, that its solution also depends on the general situation prevailing in the society.

The task of each part of the social system higher school in particular, is stated to struggle against the conflicts emerge, basing, foremost, on the investigations of the science of psychology.

Key words: *student, conflicts, psychological characteristics.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ З МЕНЕДЖМЕНТУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Акцентовано на тому, що формування професійної компетентності майбутніх фахівців із менеджменту економічної безпеки має передбачати ґрунтовний аналіз професійних проблем щодо безпеки економічної діяльності підприємств і організацій, готовність майбутніх фахівців до ефективного співпраці.

Окреслено реалізацію компетентнісного підходу, яка охоплює застосування у професійній підготовці реальних професійних завдань із орієнтацією майбутніх фахівців на аналіз результатів власних професійних дій і рішень.

Ключові слова: фахівці з менеджменту економічної безпеки, професійна підготовка, професійне завдання, професійна компетентність, компетентність, компетенція, компетентнісний підхід, професійна співпраця.

Постановка проблеми. У сучасних умовах підготовка компетентних фахівців становить одну з найбільш значущих проблем для успішного соціально-економічного розвитку нашої країни. Модернізація професійної освіти на основі компетентнісного підходу, який передбачає формування нових інституційних механізмів управління в сфері освіти, розвиток фундаментальності та практичної спрямованості освітніх процесів є одним із пріоритетів державної політики в галузі освіти.

Динамічні зміни, пов'язані з впровадженням ринкових важелів виробництва, зумовили активізацію негативних виявів у виді фінансово-економічної кризи, потребу безпечного економічного розвитку, необхідність підготовки компетентних кадрів. Суттєво це стосується підготовки фахівців із менеджменту безпеки економічної діяльності. Знання, вміння та навички у сфері менеджменту є однією з головних умов успішної професійної діяльності з управління підприємствами.

Стан дослідження. Важливу роль у становленні теоретичних засад економічної безпеки відіграли праці вітчизняних і зарубіжних учених, таких, як Л. І. Абалкіна, О. В. Ареф'єва, О. І. Барановського, І. Ф. Бінька, К. С. Горячева, М. П. Денисенка, Ф. І. Євдокімова,

М. М. Єрмошенка, Я. А. Жаліла, В. І. Мунтіяна, А. І. Сухорукова, Л. Г. Шемаєва, В. Т. Шлемка й ін.

Праці, в яких охарактеризовано концептуальні засади професійної освіти (Р. Гуревич, Н. Ничкало, В. Радкевич й ін.); компетентнісного підходу в професійній освіті (Е. Зеєр, І. Зимня, В. Лозовецька, О. Савченко, А. Хуторський й інші) та управлінській підготовці фахівців економічного профілю (В. Берека, Г. Дутко, В. Манько).

Серед вітчизняних науковців помітний внесок у вирішення значених питань, окрім указаних учених, зробили: І. Д. Бех, О. В. Вознюк, В. М. Гаращук, П. Т. Гета, І. М. Козловська, М. І. Камлик, В. А. Клименко, В. П. Корж, М. Й. Коржанський, О. М. Литвак, П. С. Матишевський, Г. О. Омельченко, С. О. Омельченко, В. Л. Ортинський, В. А. Петрук, О. В. Попова, А. І. Редька, О. Я. Светлов, В. В. Сташис, І. К. Туркевич, А. В. Хуторський, Л. Г. Шемаєва.

Метою статті є визначення співвідношення теоретичних і практичних аспектів формування професійної компетентності майбутніх фахівців із менеджменту економічної безпеки.

Виклад основних положень. Поняття компетентності широко використовується на початку ХХ століття в побуті та літературі. Так, «Повний словник іншомовних слів, що ввійшли у вживання в російській мові» 1907 року, визначає компетенцію як достатню обізнаність, необхідну для того, щоб виконувати ті чи інші професійні завдання у певній галузі діяльності, робити висновки з певного того чи іншого кола явищ [1]. В освітньому середовищі поняття «компетентність» і «компетенція» почали поширюватися лише в 60–70-х роках ХХ століття. У 1965 році Н. Хомський ввів поняття компетентності в теорію мови.

У 70-ті роки минулого століття в Америці здійснюється перехід до компетентісно-орієнтованої освіти. У 1984 році з'являється робота Дж. Равена «Компетентність у сучасному суспільстві». Автор не тільки наводить розгорнуте визначення компетентності, а й викладає власні уявлення про суть компетентності, розрізняє види компетентностей і класифікує їх. Компетентність трактується Дж. Равеном, як життєвий успіх у соціально значущій галузі [2, с. 253]. Він виділяє 39 видів компетентностей, які ототожнює з «мотивованими здібностями». Серед виділених Дж. Равеном видів компетентностей: здатність до самоосвіти, самоконтроль, критичне мислення, готовність до вирішення складних проблем, впевненість у собі, наполегливість, здатність до спільної роботи, персональна відповідальність й ін.

У 1990 році з'являються праці Н. В. Кузьміної і Л. А. Петровської, в яких компетентність розглядається, як «властивість особистос-

ті». Розробкою проблеми компетентності в цей час займаються Л. П. Алексеева, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна. Поняття компетентності в роботах учених нерозривно переплітається з поняттям професіоналізму. І. А. Зімня розуміє під компетенцією деякі внутрішні, потенційні, приховані знання, уявлення, системи цінностей, які потім виявляються в компетентності людини [3; 4].

А. В. Хуторський під компетенцією розуміє «соціальну вимогу (норму) до освітньої підготовки учня, необхідну для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері». Компетентність із його погляду – це «володіння відповідною компетенцією, сукупність особистих якостей учня, обумовлених досвідом його діяльності в певній соціально та особистісно-значущій сфері [5, с. 110].

Отож автор розглядає компетентність як сукупність взаємопов'язаних особистісних якостей (знання, вміння, навички, здібності, ціннісно-сміслові орієнтації) і готовність їх застосування в певній діяльності. А. В. Хуторський акцентує на діяльній основі компетентності.

Варто наголосити, що в разі такого підходу навчальна діяльність набуває дослідний і практико-орієнтований характер, і сама стає предметом засвоєння. Як зазначають В. А. Болотов, В. В. Серіков, компетентність, виступаючи результатом навчання, що не прямо випливає з нього, є наслідком саморозвитку індивіда, узагальнення особистісного та діяльнісного досвіду [6].

Основні ключові компетенції, які були виділені на симпозіумі «Ключові компетенції для Європи» в 1996 році в Берні, ознаменували загальносвітову тенденцію поновлення результуючих одиниць освітнього процесу. Це загальновідомі нині політичні та соціальні компетенції, пов'язані з життям у багатокультурному суспільстві, компетенції, що відносяться до володіння спілкуванням більш ніж на одній мові, інформаційно-комунікативні компетенції, це здатність навчатися протягом усього життя [7].

Як уважає А. В. Хуторський поняття освітньої компетенції охоплює сукупність смислових орієнтацій, знань, умінь, досвіду діяльності особистості. А їх впровадження в практику навчання якраз дасть змогу вирішити типову проблему реалізації набутих теоретичних знань у разі вирішення конкретних завдань або проблемних ситуацій. Освітня компетенція передбачає оволодіння комплексною процедурою, в якій для кожного виділеного напряму визначена сукупність освітніх компонентів [5].

Компетентнісний підхід вимагає переосмислення цілей і завдань професійного навчання, вибору освітніх технологій, висуває певні

вимоги до способів, прийомів щодо організації системи контролю в навчальному процесі рівнів сформованості професійних компетенцій [8; 9].

Провідним завданням сучасної системи освіти є створення умов для підвищення якості навчання із застосуванням у навчанні компетентнісного підходу. Компетентнісно-орієнтований підхід розглядається як один із найважливіших концептуальних орієнтирів, напрямів розвитку змісту освіти. Причому, наголошується, що наявність життєво важливих компетентностей дає людині можливість орієнтуватися в сучасному суспільстві, формувати здатність до швидкого реагування на запити часу, забезпечуючи відповідність сучасним соціально-економічним потребам.

Варто наголосити, що сучасні принципи і підходи особистісно-орієнтованої професійної освіти на основі індивідуального підходу, суб'єктивності в навчанні зумовлюють необхідність розробки відповідних методів професійного навчання, які б забезпечували активну, самостійну й ініціативну позицію майбутніх фахівців; розвиток їх дослідницьких, рефлексивних і самооцінювальних умінь; формування потрібного рівня професійної компетентності та забезпечення форсування професійного досвіду майбутніх фахівців щодо ефективного вирішення реальних професійних проблем і завдань.

Фахівець із менеджменту економічної безпеки має забезпечувати економічну безпеку суспільства, держави та особистості, суб'єктів економічної діяльності, законність і правопорядок у сфері економіки, державних і не державних органів влади. Він має здійснювати експертну діяльність щодо забезпечення судочинства, попередження, розкриття і розслідування правопорушень в економічній, соціально-економічній діяльності господарюючих суб'єктів, виробничо-економічних і аналітичних служб організацій, установ, підприємств різних форм власності.

Важливою передумовою успішності професійної діяльності майбутніх фахівців із менеджменту економічної безпеки є їх здатність до аналітичної та прогностичної діяльності, яка стосується аналізу та прогнозування можливих загроз економічної безпеки підприємств, поведінки господарюючих суб'єктів, їх витрат, ризиків і результатів економічної діяльності, ринків, що функціонують, фінансових й інформаційних потоків, ситуацій на ринку конкурентів, їх економічної та кадрової політики.

Як свідчать результати наших досліджень сучасний фахівець із менеджменту економічної безпеки має вміти виконувати конкретні професійні завдання, що стосуються формування системи якісних

і кількісних критеріїв економічної безпеки, визначення індикаторів критичного стану економічних систем й об'єктів, які характеризують діяльність господарюючих суб'єктів; підготовки вихідних даних для здійснення розрахунків економічних показників на основі типових методик із урахуванням діючої нормативно-правової бази. Фахівець має вміти розробляти економічні розділи планів підприємств, установ та організацій, конкретні проектні рішення, відповідні нормативні та методичні документи.

Важливим завданням є його готовність до здійснення правоохоронної діяльності, забезпечення законності та правопорядку, економічної безпеки конкретних суб'єктів економічної діяльності, захисту приватної, державної, муніципальної та інших форм власності, створення безпечних умов підприємницької активності. Фахівець із менеджменту економічної безпеки має вміти розробляти заходи, що забезпечують нейтралізацію та упередження чинників дестабілізації економічної ситуації, здійснювати контрольню-ревізійну діяльність, профілактику, попередження, припинення, виявлення і розкриття злочинів й інших правопорушень у сфері економіки.

Суттєвим завданням для фахівців із менеджменту економічної безпеки є здійснення контролю за формуванням і виконанням бюджетів бюджетної системи, бюджетів державних позабюджетних фондів, бюджетних кошторисів, попередженням, виявленням і припиненням порушень при формуванні та використанні державних і муніципальних ресурсів.

Отже, аналізуючи результати власних досліджень, можна припустити, що застосування компетентнісного підходу в підготовці майбутніх фахівців з менеджменту економічної безпеки має передбачати ґрунтовний аналіз професійної діяльності майбутніх фахівців із визначенням системи компетенцій щодо ефективної професійної діяльності.

На першому етапі впровадження компетентнісного підходу, важливим є формування таких загально-професійних компетенцій, як:

- чітке формулювання професійних пропозицій і рішень, побудова оригінальних думок щодо вирішення конкретних проблем і завдань;
- дослідження різних варіантів вирішення професійних проблем і завдань, вибір найкращого, беручи до уваги різні критерії;
- визначення форм професійної співпраці в разі виконання загальних завдань;
- планування і прогнозування професійної діяльності;
- оцінка результатів власної діяльності й ін.

Професійна діяльність майбутніх фахівців із менеджменту економічної безпеки передбачає системний моніторинг економічних процесів, виявлення економічних ризиків і загроз, оцінювання ефективності систем внутрішнього контролю та аудиту в державних і муніципальних органах, підприємствах, організаціях й установах різних форм власності; моніторинг поточного економічного та фінансового стану господарюючих суб'єктів на предмет надійності ресурсного потенціалу, стабільності та стійкості їх діяльності. Важливим завданням є моделювання економічних процесів із метою аналізу та прогнозування загроз економічній безпеці, експертно-консультаційна діяльність, здійснення судових економічних експертиз, оцінювання можливих економічних втрат у разі порушення економічної та фінансової безпеки, визначення необхідних компенсаційних резервів, економічна експертиза нормативних правових актів, розробка методичних рекомендацій щодо забезпечення економічної безпеки конкретних підприємств.

Майбутні фахівці з менеджменту економічної безпеки мають виконувати завдання з організації роботи малих колективів і груп, здійснювати педагогічну, науково-дослідну діяльність, викладання економічних дисциплін у загальноосвітніх закладах, освітніх установах початкової професійної, середньої професійної, вищої професійної та корпоративної освіти.

Висновки. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців із менеджменту економічної безпеки має передбачати оволодіння такими компетенціями, як: особистісними, загальнонауковими, інструментальними, загально-професійними в галузі проектної, організаційно-управлінської, науково-дослідної, педагогічної, експертної та наглядової діяльності.

Професійна підготовка з формуванням зазначених компетенцій є головною передумовою забезпечення професійної готовності майбутніх фахівців із менеджменту економічної безпеки. Реалізація компетентнісного підходу має передбачати застосування у професійній підготовці реальних професійних завдань за умови багатоваріантності вихідних даних і способів вирішення поставлених завдань, із орієнтацією майбутніх фахівців на аналіз результатів власних професійних дій і рішень.

Причому комплексно-орієнтована підготовка майбутніх фахівців із менеджменту економічної безпеки має здійснюватися зі застосуванням проблемного, проектного навчання на основі формування критичного мислення та здатності самостійного вирішення реальних професійних завдань і проблем.

Реалізація компетентнісного підходу має передбачати освоєння структури діяльності з позиції компетентнісного підходу; диференціацію предметного змісту, оволодіння системою компетенцій, необхідних для успішної професійної діяльності; розробку та впровадження компетентнісних технологій професійного навчання.

1. Попов М. Полный словарь иностранных слов, вошедших в употребление в русском языке, 1907 / М. Попов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.inslov.ru/html-komlev/k/kompetentnost5.html>

2. Равен Д. Компетентность в современном обществе: выявление, развитие и реализация / Д. Равен. – М.: «Когито-Центр», 2002. – 396 с.

3. Зимняя И. А. Ключевые компетентности как результативно-целевая основа компетентного подхода в образовании / И. А. Зимняя // Россия в Болонском процессе: проблемы, задачи, перспективы: тр. методологического семинара. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 40 с.

4. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики / під заг. ред. О. В. Овчарук. – К.: «К.І.С.», 2004. – 112 с.

5. Хуторской А. В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты / А. В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002 (23 апреля) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.eidos.ru/journal/2002/0423.htm>

6. Болотов В. А. Компетентностная модель: от идеи к образовательной программе / В. А. Болотов, В. В. Сериков // Педагогика. – 2003. – № 10. – С. 8–14.

7. Совет Европы: Симпозиум по теме «Ключевые компетенции для Европы»: Док. DECS/SC/Sec (96)43. – Берн, 1996.

8. Стратегія реформування освіти в Україні: Рекомендації з освітньої політики. – К.: «К.І.С.», 2003. – 296 с.

9. Якиманська І. С. Технологія особистісно-орієнтованого навчання в сучасній школі / І. С. Якиманська. – М., 2000. – 176 с.

10. Делор Ж. Образование: сокрытое сокровище / Ж. Делор. – UNESCO, 1996.

Верескля М. Р. Теоретические и практические аспекты формирования профессиональной компетентности будущих специалистов по менеджменту экономической безопасности

Акцентируется внимание на том, что формирование профессиональной компетентности будущих специалистов по менеджменту экономической безопасности должно предусматривать тщательный анализ профессиональных проблем, касающихся безопасности экономической деятельности предприятий и организаций, готовности будущих специалистов к эффективному профессиональному сотрудничеству.

Освещается реализация компетентностного подхода, которая включает применение в профессиональной подготовке реальных профессиональных задач с ориентацией будущих специалистов на анализ результатов собственных профессиональных действий и решений.

Ключевые слова: *специалисты по менеджменту экономической безопасности, профессиональная подготовка, профессиональная задача, профессиональная компетентность, компетентность, компетенция, компетентностный подход, профессиональное сотрудничество.*

Veresklya M. R. Theoretical and practical aspects of developing professional competency in economic security management students

The paper emphasizes that the formation of professional competency in economic security management students should provide for a substantial analysis of professional problems regarding the economic security of enterprises and organizations and students' training in effective cooperation. Implementation of the competency-based approach means using real professional tasks in the learning process, and the students should be focused on the analysis of the results of their own professional actions and decisions.

It is stressed that competency-based behaviour of economic security management students should be shaped using problem-based and project-based learning aimed at the development of critical thinking and ability to solve real professional problems and tasks independently.

Forming of key organizational and managerial competencies of future masters in management of economic security in the study of fundamental disciplines is effective for the condition of independent professional activities to make better management decisions in solving specific problems, adequate to real activity.

The correlation of theoretical and practical aspects of formation of professional competence of future specialists in management of economic security. Dynamic changes associated with the introduction of market instruments led to intensification of production as the negative effects of the financial crisis, the need to secure economic development, the need for training qualified personnel. Essentially it concerns the training of specialists in safety management of economic activity. Knowledge and skills in management is one of the main conditions for successful professional management of enterprises.

Formation of professional competence of future specialists in management of economic security should include the following mastering competencies, such as: personal, scientific, instrumental, general and professional in the design, organization and management, research, teaching, expert and supervisory activities.

Key words: *economic security management professionals, professional training, professional task, professional competency, competency, expertise, competency-based approach, professional cooperation.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЯГНЕННЯ УСПІХУ В БІЗНЕСІ ТА КАР'ЄРІ

Окреслено психологічні особливості досягнення успіху в бізнесі та кар'єрі; виокремлено мотиваційні чинники досягнення успіху; подано якості успішної особистості; наведено порівняльну характеристику успішних і неуспішних особистостей. Розглянуто низку підходів до дослідження питання планування професійної кар'єри як запоруки успіху. Проаналізовано, відповідно до наукових напрямів, підходи до вивчення кар'єри в психології. Представлено взаємозв'язок професійної кар'єри з професіоналізмом особистості.

Ключові слова: психологія бізнесу, мотивація досягнення успіху, особистість, кар'єра, професійна кар'єра, планування кар'єри, кар'єрне зростання, професіоналізм особистості.

Постановка проблеми. Психологія бізнесу – сучасна галузь психології, яка виникла на перетині низки дисциплін, насамперед, психології, соціології та економіки, під впливом процесів соціального і економічного розвитку суспільства. Становлення цього нового напрямку в психологічній науці є реакцією на численні потреби, що стоять перед представниками малого та середнього бізнесу і вимагають участі професійних психологів. Саме розвиток нових соціально-економічних відносин у країні призводить до того, що практична психологія активно включається в бізнес. Зокрема зростає затребуваність тих напрямів психологічної роботи, які пов'язані з психологічним супроводом діяльності різноманітних бізнес-структур. Водночас серед бізнесменів з'являється все більше прихильників професійного регулювання та обліку психологічних процесів і проблем, які мають місце практично в будь-якій бізнес-організації.

Вираз «бізнес – це психологія» звучить як теза, яку приймають багато представників бізнесу. Сьогодні багатьом організаціям (компаніям, фірмам, підприємствам), які займаються виробництвом і продажем товарів і послуг, для підвищення ефективності роботи необхідні бізнес-психологи, які добре розуміють особливості сучасного бізнесу та роль людського чинника в досягненні поставлених цілей, здатні спрямовувати активність керівників і персоналу на подолання труднощів, підвищення конкурентоспроможності та розвиток організації. Для фахівців, які будуть здійснювати психологічний супровід роботи

бізнес-організацій, важливо бачити усю багатоплановість, складність і суперечливість бізнесу.

Стан дослідження. Психологія досягнення успіху опирається на концепції особистості як суб'єкта власної життєвої відповідальності (К. Абульханова-Славська, Г. Костюк, С. Максименко, В. Москалець, М. Савчин); загально-психологічні ідеї про генезу й розвиток ціннісно-сміслової сфери особистості (О. Бодальов, Б. Братусь, Д. Леонтьєв, Н. Жигайло); вчення про професійний розвиток особистості (Ж. Вірна, Є. Головаха, А. Крицька, Р.Каламаж, Т. Щербан); психосеміотичний підхід до визначення успішної діяльності (Е. Петрова, О. Радіонова, О. Романова).

Проблеми вивчення кар'єри особистості приділяли багато уваги у своїх працях зарубіжні та вітчизняні автори, зокрема, представники американської школи організаційної психології Е. Шейн, Д. Сьюпер, Д. Холл, сучасні вітчизняні вчені С. Максименко, Л. Карамушка, І. Пасічник, Р. Каламаж, М. Варій, В. Поліщук, Н. Хазратова, Н. Жигайло, З. Ковальчук, О. Бодальов, О. Деркач, Н. Лукашевич, С. Макаренко. Дослідження цієї проблеми проводились і в теоретичному, і в практичному напрямках.

Питання професійного росту розглядаються в публікаціях психологів і соціологів: Р. Кричевського, А. Кравченко, В. Мальцева, А. Макарової, А. Пригожина, Р. Ривкіної, М. Удальцової й ін. У цих працях проаналізовано особливості стратифікації різних рівнів спеціалістів і структури соціуму, їх соціальні інтереси у сфері кар'єри та формування сучасної еліти різних рівнів економічних структур.

Мета статті і завдання – полягають у науково-теоретичному та методологічному обґрунтуванні сутності понять «успіх», «кар'єра», «мотивація досягнення успіху», «кар'єрне зростання», «професіоналізм особистості» та їх важливості у професійному становленні особистості.

Виклад основних положень. Вхідження в бізнес і його розвиток здійснюється у певному психологічному та соціокультурному середовищі. На ефективність психологічного супроводу бізнесу впливає низка чинників, серед яких важливу роль відіграють знання про специфіку діяльності та індивідуальні особливості особистості бізнесмена. Для проведення ефективних навчальних занять із студентами спеціальності «Психологія бізнесу та управління» треба враховувати, як люди уявляють собі успіх й успішність. Під поняттям «успіх» розуміємо об'єктивні досягнення в конкретній діяльності і в житті загалом, а поняття «успішність» відображає суб'єктивне переживання та умови досягнення успіху. Психологічні дослідження дають змогу

виявити наявні в суспільстві усталені уявлення про успіх і успішну людину, бажані образи ідеалу успіху та прототипи успішної особистості. Так, за сучасними даними, ідеальна успішна людина – цілеспрямована, товариська, розумна, матеріально забезпечена, відповідальна. Характеризуючи ідеальну успішну людину, акцентується на особистісних характеристиках, на способах досягнення успіху, а не на конкретних результатах діяльності та інших виявах успіху.

Образ реально успішної людини охоплює: матеріальне забезпечення, благополучну сім'ю, кар'єрний ріст, досягнення поставлених цілей, наявність престижної роботи, високий соціальний статус, наявність дітей, статус керівника, власний бізнес. Основними критеріями оцінки успішної особистості в реальній ситуації частіше є зовнішні, соціально значущі досягнення. Цей факт пояснюється тим, що зовнішні показники об'єктивно доступніші для особистості, що суттєво скорочує процес соціального пізнання, інтерпретації дійсності та віднесення конкретної людини до певної групи.

Сучасні вчені [1; 2; 3; 4] представили типологію уявлень про успіх залежно від типу відповідальності: 1. Оптимально відповідальний тип особистості пов'язує успіх і умови його досягнення з внутрішніми особистісними ресурсами – умінням брати на себе відповідальність, реалізовувати власні здібності та можливості у процесі досягнення поставлених цілей, незважаючи на труднощі. 2. Люди виконавчого типу пов'язують уявлення про успіх і успішну особистість із домінуванням зовнішніх, соціально-визнаних критеріїв. Умовами досягнення успіху виступають зовнішні чинники (везіння, сприятливий збіг обставин) та особистісні ресурси, що забезпечують успіх у разі відсутності зацікавленості та добровільності в діяльності (старання, терпіння). 3. Для представників ситуативного типу успіх – це досягнення поставлених цілей, сприятливий збіг обставин, суспільне визнання. Вони частіше дають загальноприйняте визначення успіху, яке не відрізняється оригінальністю і своєрідністю. 4. Особи егоїстичного типу в своїх уявленнях про успіх й успішність залежні від значущої для конкретної особистості сфери або ситуації життєдіяльності. Часткове прийняття відповідальності визначає вказівку як умову досягнення успіху зовнішніх і внутрішніх особистісних ресурсів. Основні показники успіху для досліджуваних егоїстичного типу – це благополуччя в усьому, досягнення поставлених цілей, задоволеність собою і власним життям. 5. Функціональний тип відповідальності характеризується тим, що у змісті уявлень про успіх та успішність і умов його досягнення в осіб цього типу домінують зовнішні, соціальні, критерії, що демонструють відсутність самостійності, усвідомленості

в разі їх формування, бажання діяти вимогливо за зразком, відповідно до інструкції.

Мотивація досягнення – чинник успішності в бізнесі та кар’єрі. Мотивація досягнення розглядається як рушій, що сприяє досягненню успіху. Цей вид мотивації відноситься до однієї з двадцяти основних психогенних потреб, тобто потреб, пов’язаних із найсуттєвішими сторонами життєдіяльності людини, без яких неможливий повноцінний розвиток людини. Мотивація досягнення – психогенна потреба. Мотивація є головним джерелом у досягненні успіху.

Таблиця 1

Мотиваційні чинники досягнення успіху

Успіх	Мотивація досягнення
	Контроль, який сприймається
	Автономія, можливість вибору
	Віра у власний успіх
	Позитивний зворотній зв’язок
	Потреба бути компетентним

Власний досвід досягнень у діяльності. Реальний успіх є найнадійнішою підставою для того, щоб повірити в себе і бути здатним захиститися від невдач. Окрім того, коли основу відчуття власної ефективності становлять фактичні дії і досягнення людини, це зазвичай узагальнюється на низку схожих видів діяльності. Досягнутий успіх меншою мірою підсилює відчуття самоефективності, якщо виконане завдання було легким, а не складним.

Досвід інших людей (непрямої досвід) також є важливим джерелом самоефективності. Самоефективність зростає, коли люди спостерігають, як інші успішно справляються з вирішенням складних завдань. У разі цього вони переконують себе в тому, що «якщо інші можуть зробити це, то і вони самі можуть, принаймні, досягти якихось поліпшень своїх показників». Якщо людина спостерігає за тим, як інші, схожі на неї (настільки ж компетентні) люди неодноразово зазнають невдачі, незважаючи на наполегливі спроби, це може привести до найгірших прогнозів власної здатності виконати подібні дії. Незважаючи на те, що чужий досвід, загалом, менше впливає на уявлення про

самоефективність, ніж досвід власних досягнень, покладатися на досвід інших може бути важливо, коли є невизначеність щодо власної здатності виконати певне завдання. Ця невизначеність може виникати через відсутність відповідного досвіду або фактичних даних, що дають змогу аналізувати виконання завдання.

Вербальне переконання широко використовується через простоту та доступність. Спроби вербального впливу найчастіше дають лише короткочасний і слабкий ефект у зміні самоефективності. Є чимало чинників, що негативно впливають на ефективність цього способу. Наприклад, якщо намагатися вмовляти людину повірити в те, що у неї є здатність виконати роботу, якщо вона докладе достатньо зусиль, то це може швидше підірвати її самоефективність, ніж посилити. Зустріч із невдачею (коли фактичні успіхи не відповідають очікуваному результату) може призвести і до зниження самоефективності, і до втрати поваги до думки переконуючого. Сила вербального переконання обмежується усвідомленими статусом, авторитетом переконуючого і ступенем довіри і поваги до нього.

Важливою частиною успіху є довіра. Вітальний жест – простягнута вперед рука з розкритою долонею – здавна свідчили про те, що співрозмовник відкритий для мирного діалогу, в його руці немає зброї. Та й зараз, незважаючи на розвиненість правових норм, що забезпечують фіксовані стосунки, довіра залишається незмінним компонентом ділових взаємин. Що важливішою є угода, то необхіднішою є довіра.

Цікавою є доля цього поняття як об'єкта наукового дослідження. Воно здається простим і зрозумілим, водночас, містить цілий спектр надскладних аспектів. Від Платона, Арістотеля, Канта, Гегеля до наших днів вивчення поняття «довіра» пов'язане з низкою питань: це міжособистісні взаємини, етичні принципи ділових стосунків, це довіра до Бога, до іншої людини, до влади, до суспільства тощо.

Походження слова довіра пов'язане з коренем «віра». Одне з класичних визначень релігійної віри, що належить Апологу Павлу: «Віра – це доказ речей невидимих, запорука успіху». Психологічно це можна пояснити як «сприйняття людиною фактів як істинних на основі внутрішнього, суб'єктивного переконання, що не потребує більш ніяких доказів. Це сильна інтелектуальна згода із чимось на підставі твердження іншої особи, чий авторитет людина визнає, оскільки вона бачить, що ця особа варта довіри».

Наукові визначення довіри: «Довіра – соціологічна та психологічна категорія для позначення відкритих, позитивних взаємовідносин між людьми (сторонами довіри), що відображають впевненість у порядності й доброзичливості іншої сторони, з котрою

довіряючий знаходиться в тих чи інших відносинах, що базується на його досвіді».

«Довіра є ключовою характеристикою розвинутого людського суспільства, цінним економічним активом, тобто потенційним джерелом добробуту і стабільності держави» (*Френсіс Фукуяма*).

У сучасній науковій літературі до факторів міжособистісного рівня відносять такі характеристики того, кому довіряють:

1. Порядність – репутація чесної та відданої своєму слову людини.
2. Компетентність – володіння спеціальними знаннями та навичками міжособистісного спілкування, які необхідні для виконання зобов'язань.
3. Послідовність – надійність, передбачуваність, здоровий глузд.
4. Лояльність – доброзичливість або готовність захистити, підтримати, підбадьорити інших.
5. Відкритість – психологічна доступність, готовність ділитися з іншими ідеями, інформацією.

Тобто довіра одних людей пов'язана з очікуванням від інших нормальної, чесної поведінки та співробітництва. Діловий партнер, що не викликає довіри, – це ненадійний, непорядний, закритий у спілкуванні, некомпетентний, нелояльний, непередбачуваний партнер. Ступінь і роль міжособистісної довіри в бізнесі має велике значення. Однак, щоб досягнути рівня, коли найважливішою гарантією стає довіра, слово партнера, необхідні не тільки час, але й практична перевірка їх у найрізноманітніших життєвих ситуаціях.

Втратити довіру – це втрати кредитів, клієнтів. Тому українські підприємці, бізнесмени усі, що прагнуть кар'єри, змушені працювати згідно з морально-етичними принципами, як це було з діда-прадіда, тобто використовуючи Закони Божі, в яких і віра, і довіра, і надія. Чесний бізнес – це не міф, а реальність. Створення нормального, цивілізованого, ділового середовища починається із самого себе та з найближчого оточення. Для цього важливим є формування духовності бізнесмена. Духовна особистість бізнесмена – це така особистість, яка вкладає зміст у всяку справу: чи то творення держави чи садіння грядки... (притча про трьох робітників). Під феноменом «духовна особистість» розуміємо таку особистість, в якій горить іскра Божества; яка в своїх думках і вчинках опирається на Закон Божий; яка в своєму житті керується постулатом: «Я працюю на Вічність!, а не просто вічно працюю!». Тому першочерговим наповненням особистості бізнесмена має бути духовність – основною характеристикою його діяльності.

Підсумовуючи, зазначимо якості успішної особистості: могутність бажань, потужний внутрішній імпульс, виправданий оптимізм, відкритість реальним фактам, компетентність у часі, цілеспрямованість, харизма, схильність до ризику, відчуття змін, відповідальність і моральність, висока духовність, чіткість мислення і безальтернативність, раціональне ставлення до грошей, самореалізація в бізнесі, демократичність і скромність, унікальність.

Таблиця 2

Психологічні ознаки успішних і неуспішних особистостей

Психологічні ознаки успішних особистостей	Психологічні ознаки неуспішних особистостей
Читають щодня	Дивляться ТБ щодня
Хвалять	Критикують
Використовують зміни	Бояться змін
Прощають інших	Ображаються
Розмовляють про ідеї	Обговорюють людей
Постійно навчаються	Вважають, що і так все знають
Беруть відповідальність за власні помилки	Звинувачують інших у своїх невдачах
Уміють дякувати	Вважають, що їм усі винні
Ставлять цілі і планують життя	Не ставлять цілі

Професійна кар’єра особистості об’єднує її успіхи на роботі з етапами особистісного розвитку, охоплюючи всі сфери життя. Кар’єра (італ. *carriera* – дія, життєвий шлях, поприще від лат. *carrus* – віз, візок) – швидке й успішне просування в службовій, суспільній, науковій та іншій діяльності, досягнення популярності, вигоди; вид діяльності. Кар’єра (від франц. *carriete*) – це професійний шлях до успіху службовими східцями, до престижного соціального статусу й становища в суспільстві.

Відповідно до наукових напрямів виділяють три підходи до вивчення кар’єри в психології: соціально-психологічний, представника якого є Б. Г. Почебут, Л. Прокоф’єва, В. О. Чикер; управлінсько-менеджерський (А. Н. Занковський, Є. Комаров); соціально-економічний (Н. Лукашевич, О. Мол). На основі зазначених підходів є таке загальне визначення: кар’єра – це життєвий показник соціальних і професійних досягнень особистості в організаційній структурі.

У психологічному плані перспектива успіху в кар’єрі пов’язана з професіоналізмом [4; 5]. Професіоналізм розглядається як складна система, що має не тільки зовнішню функцію («віддачу»), але

необхідні й складні та різноманітні внутрішні, зокрема, психічні функції. До цих внутрішніх психічних функцій відносяться: побудова образу майбутнього результату діяльності; певне «виношування» уявлень про шляхи й способи досягнення цього результату; емоційне підготування до роботи; виконання діяльності; моральне задоволення від виконаної справи.

Психологи розрізняють професіоналізм діяльності й професіоналізм особистості. Професіоналізм діяльності – якісна характеристика діяльності, що відображає високу професійну кваліфікацію й компетентність, різноманітність ефективних професійних навичок і вмінь, зокрема заснованих на творчих рішеннях, володіння сучасними алгоритмами й способами вирішення професійних завдань, що дає змогу здійснювати відповідальність із високою й стабільною продуктивністю. Професіоналізм особистості – якісна характеристика особистості, що відображає високий рівень розвитку професійно важливих й індивідуально-ділових якостей, високий рівень креативності, адекватний рівень вимог, мотиваційну сферу й ціннісні орієнтації, спрямовані на прогресивний розвиток. Професіонал – це суб'єкт професійної діяльності, що володіє високими показниками професіоналізму особистості і професіоналізму діяльності, має високий професійний та соціальний статус, систему особистісно-дієвої нормативної регуляції, що динамічно розвивається, постійно спрямований на саморозвиток і самовдосконалення, на особистісні й професійні досягнення, які мають соціально-позитивне значення.

На основі найвідоміших періодизацій розвитку людини як суб'єкта праці нами виділені наступні ланки процесу професійного становлення:

Перший ступінь: вибір професії – характеризується підготовкою до життя, до праці, підготовкою свідомого й відповідального планування й вибору професійного шляху; другий ступінь: стадія адепта – це професійна підготовка; третій ступінь: стадія адаптанта – це входження в професію після завершення професійного навчання (стадія триває від декількох місяців до 2–3 років); четвертий ступінь: стадія інтернала – це входження в професію як повноцінного колеги, здатного працювати на нормальному рівні як «свій серед своїх»; п'ятий ступінь: стадія майстра – коли про працівника можна сказати, що він кращий серед звичайних і гарних, тобто працівник помітно виділяється на загальнім тлі (має власний стиль і своє «лице»); шостий ступінь: стадія авторитету – означає, що працівник став кращим серед майстрів; сьомий ступінь: стадія наставника – вищий рівень роботи будь-якого фахівця. Ця стадія цікава тим, що працівник стає не просто

чудовим фахівцем у своїй галузі, але й учителем, здатним передати кращий власний досвід учням і втілити в них частину своєї душі. Отож вищий рівень розвитку будь-якого фахівця – професіонал, що став наставником, учителем, консультантом, що втілює в собі культуру в кращому розумінні цього слова.

Висновки. Грунтуючись на викладеному зазначимо, що сучасна психологічна наука спрямовує свою діяльність на здатність допомогти: вивчити психологічні особливості досягнення успіху в бізнесі та кар'єрі; виокремити мотиваційні чинники досягнення успіху; виокремити якості успішної в бізнесі особистості; запропонувати підходи до вивчення питання планування професійної кар'єри як запоруки успіху; представити взаємозв'язок професійної кар'єри з професіоналізмом особистості.

Перспективи наукових пошуків надалі вбачаємо у дослідженні проблеми оптимізації й інтенсифікації шляхів досягнення успіху в бізнесі та кар'єрі.

1. Долгих Л. Кар'єрні домагання як суб'єктивний механізм професійної самореалізації / Л. Долгих // Соціальна психологія. – 2005. – № 2. – С. 64–71.

2. Жигайло Н. І. Психологія бізнесу: навч. посібник / Н. І. Жигайло. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 256 с.

3. Карамушка Л. М. Психологія управління: навч. посібник / Л. М. Карамушка. – К.: Міленіум, 2003. – 344 с.

4. Ліфарєва Н. В. Психологія особистості: навч. посібник / Н. В. Ліфарєва. – К.: Центр навчальної літератури, 2003. – 237 с.

5. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості: наук. монографія / С. Д. Максименко. – К.: КММ, 2006. – 255 с.

6. Варій М. Й. Психологія особистості: навч. посібник / М. Й. Варій. – К.: Центр учбової літератури, 2008.

7. Максименко С. Д. Психологія особистості: підручник / С. Д. Максименко. – К.: КММ, 2007. – 296 с.

8. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління: посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К.: Академвидав, 2003. – 568 с.

9. Пачковський Ю. Ф. Психологія підприємництва: навч. посібник / Ю. Ф. Пачковський. – 3-є вид. – К.: Каравела, 2007. – 408 с.

10. Яцура В. В. Психологія керівника: навч. посібник / В. В. Яцура, А. Г. Хоронжий, Н. І. Жигайло. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 256 с.

Жигайло Н. І. Психологические особенности достижения успеха в бизнесе и карьере

Освещены психологические особенности достижения успеха в бизнесе и карьере; выделены мотивационные факторы достижения успеха; представлены качества успешного индивида; приведена сравнительная характе-

ристка успешных и неуспешных личностей. Рассмотрен ряд подходов к изучению вопроса планирования профессиональной карьеры как залога успеха. Проанализированы в соответствии с научными направлениями подходы к изучению карьеры в психологии. Указана взаимосвязь профессиональной карьеры с профессионализмом личности.

Ключевые слова: *психология бизнеса, мотивация достижения успеха, личность, карьера, профессиональная карьера, планирование карьеры, карьерный рост, профессионализм личности.*

Zhyhailo N. I. Psychological features of the achievement of success at business and career

The article is devoted to the study of psychological characteristics of the achievement of success at business and career; singles out motivational factors of success achievement; the qualities of successful personality are suggested; the comparative characteristics of successful and unsuccessful individuals is presented. The author characterizes a number of approaches to the study of professional career planning as a key to success. According to scientific fields, the author analyzes approaches to the study of career in psychology. The relationship between professional career and personal professionalism is presented.

The typology of notions of success depending on the type of responsibility is examined. Existing in the society fixed ideas about success and successful person, your ideal images of perfect success and prototypes of successful personality are revealed.

The article presents the qualities of successful in business personality: the power of desire, a powerful internal momentum, justified optimism, openness to real facts, competence over time, dedication, charisma, risk appetite, feeling of changes, responsibility and morality, high spirituality, clarity of thought and no alternative, rational attitude to money, self-realization in business, democracy and modesty, uniqueness.

It is proved that an important part of success in business is trust. Business partner that is not trusted – is unreliable, dishonest, closed in communication, incompetent, disloyal, unpredictable partner. The extent and role of interpersonal trust in business is important.

It is singled out that individual professional career combines success in his work with the stages of personal development, including all aspects of life. It is mentioned that psychologically career perspective is closely associated with individual professionalism. The author highlights the stages of the process of personality professional formation based on the best known periods of human development as a subject of work.

Key words: *business psychology, motivation of achieving success, personality, career, professional career, career planning, career development, personal professionalism.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ МОДЕЛІ ПСИХОЛОГІЧНОГО СУПРОВОДУ РОЗВИТКУ ТА СТАНОВЛЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Проаналізовано соціально-психологічні особливості організації моделі психологічного супроводу професійної ідентичності майбутніх педагогів. Окреслено модель психологічного супроводу становлення та розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів у процесі навчання, що є основною складовою психологічного супроводу особистості в процесі професійної підготовки та має на меті повноцінну реалізацію особистісного соціально-психологічного потенціалу, задоволення потреб майбутнього педагога у його професійній самоактуалізації.

Ключові слова: *модель психологічного супроводу, професійна ідентичність, професійна рефлексія, професійне мислення, самопізнання, самовизначення, самоактуалізація.*

Постановка проблеми. Докорінні соціально-політичні, економічні зміни, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, своєю чергою, кардинально трансформують стратегію підготовки педагогічних кадрів, а згодом і підвищення кваліфікації педагогів, формують якісно новий тип учителя. Варто зазначити, що модифікації зазнають зміст, цілі та методи освітнього процесу. Насамперед увага приділяється проблемам підготовки фахівців відповідно до нових стандартів освіти, включення і прийняття ними тих науково-технічних і технологічних нововведень, які з певним прискоренням уводяться в повсякденне життя. Як наслідок, такі проблеми вимагають негайного обґрунтування, а також розробки психологічного супроводу особистості в процесі її цілісного професійного становлення.

Професійна ідентичність є одним із провідних критеріїв становлення професіонала та виступає передумовою успішності професійної діяльності. Важливо, щоб майбутній педагог усвідомлював значущість майбутньої професії, був упевнений у майбутньому успіху в професійній діяльності, володів не лише необхідними професійними знаннями, а й відповідними світоглядними якостями. Психологічний супровід професійної ідентичності, це один із головних етапів необхідних для повноцінного формування гідного вчителя, створення для

нього сприятливих умов у процесі навчання, а згодом і під час роботи зі своїми вихованцями.

Удосконалення підготовки майбутніх педагогів, становлення їхньої професійної ідентичності може трактуватися не як зміна напрямку навчання, а як удосконалення його якості, розширення спектра можливостей, збільшення ресурсу банку освіти.

Отож психологічний супровід професійної ідентичності становлення майбутнього вчителя є актуальною проблемою сучасної психолого-педагогічної науки і практики, а також одним із пріоритетних напрямів модернізації вищої педагогічної освіти в Україні.

Стан дослідження. Проблема психологічного супроводу професійної ідентичності є однією з дискусійних і найменш досліджених у психології. Немає однозначного її поняття та змістовного підходу. Так, Ю. В. Слюсарев розглядав «психологічний супровід» як комплексний психологічний вплив на особистість, надзадачею якого є активізація саморозвитку людини [1, с. 38]. На наш погляд, досягнення такого завдання можливе лише за наявності психологічного впливу на певні структури самосвідомості людини, професійної ідентичності зокрема.

Над проблемою формування професійної ідентичності студентів педагогічного вузу працювали: В. Г. Абдурашитов, Н. В. Антонова, Т. С. Березіна, З. В. Єрмакова, В. Л. Злишков, Н. В. Кузьміна, А. М. Лукіяничук, Т. В. Міщенко, А. С. Назиров, З. О. Оруджев, Ю. П. Поваренков, В. Ф. Сафін й ін.

Професійну ідентичність педагога, Т. С. Березіна визначає як наслідок усвідомлення індивідом своєї тотожності з професійною діяльністю та спільнотою, знання меж своєї професійної компетенції та впевненості у власній ефективності, відчуття себе як професіонала [2, с. 25].

Згідно з визначення А. М. Лукіяничука, професійна ідентичність – це динамічна система, яка формується у процесі професійної освіти та активного розвитку професійної компетентності і впливає на ціннісно-смыслову сферу й удосконалення професійної майстерності майбутнього спеціаліста [3].

Професійна ідентичність педагога виконує такі функції, як розвиток «професійного почуття», тобто емоційного прийняття себе як людини яка, займається певною справою, усвідомлення певної ментальності, впевненість у своїй професійній приналежності, самостійності й ефективності, переживання власної професійної цілісності та визначеності. Професійну ідентичність характеризує приєднання та накладання образу професії (зі всіма її закономірностями) на особливості конкретної особистості [2, с. 24].

Як уважають О. П. Єрмолаєва, Т. В. Міщенко, А. С. Назиров, Ю. П. Поваренков, У. С. Родигіна процес навчання у вузі супроводжується становленням професійної ідентичності студентів.

Аналіз теоретичних джерел [1–4] дав змогу зробити висновок про те, що в психолого-педагогічній науці напрацьовано значну теоретико-методологічну основу, яка створює передумови для цілеспрямованого осмислення й вивчення проблеми психологічного супроводу професійної ідентичності майбутніх педагогів. Проте є суперечності: між наявним і бажаним рівнями особистісного розвитку здобувачів вищої освіти педагогічних ВНЗ і учителів; між недостатньою розробленістю проблеми становлення та психологічного супроводу професійної ідентичності майбутніх педагогів у навчально-виховному процесі педагогічного ВНЗ і визнанням провідної ролі професійної ідентичності в особистісно-професійному розвитку майбутнього фахівця; між необхідністю організації ефективної цілеспрямованої моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх учителів в освітньому процесі педагогічного ВНЗ і відсутністю педагогічних умов, що цей процес забезпечують.

Мета статті – теоретичне обґрунтування соціально-психологічних особливостей організації моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів.

Виклад основних положень. Навчально-виховний процес у сучасному педагогічному ВНЗ недостатньо стимулює особистісний і професійний розвиток здобувачів вищої освіти. Ці процеси мають значною мірою стихійний, мало керований характер, а це зрештою знижує ефективність та якість педагогічної освіти. Результатом педагогічної роботи ВНЗ має стати повна підготовка майбутнього педагога до професійної діяльності в умовах соціального замовлення, що змінилося, і нових вимог суспільства [4].

Важливо змінити позицію здобувача вищої освіти, зробити так, щоб замість об'єкта навчально-виховного процесу він став його справжнім суб'єктом, що сприймає професійне виховання як сходження до суб'єктності. Однак, стаючи суб'єктом власної життєдіяльності, людина не перестає бути об'єктом стосовно себе, оскільки вона управляє собою, та й стосовно навколишніх, залишаючись об'єктом впливу інших. Здобувачі вищої освіти не задовольняються тільки формальними каналами одержання знань й умінь.

Студенти високо цінують неформальне співробітництво з педагогом, що сприяє повнішому розкриттю потенційних можливостей молодих людей, активному освоєнню соціального досвіду, повноцінному професійному становленню. Саме за допомогою такого співро-

бітництва здійснюється взаємозв'язок професіоналізації, самореалізації й соціалізації молодого людини [6].

Розвиток професійної ідентичності в майбутнього вчителя – це шлях ототожнення власних індивідуальних властивостей з індивідуальними властивостями досвідченого вчителя, які викликають у студентів інтерес, захоплення, стають для нього близькими, зрозумілими і бажаними для майбутньої професійної діяльності [5, с. 372].

Психологічний супровід професійної ідентичності майбутнього педагога повинен створити умови для ініціації процесу саморозвитку, а також – способи нейтралізації умов, які перешкоджають цьому процесу. Важливою є психологічна підтримка становлення особистості майбутнього педагога.

Т. С. Березіна [2] виділяє три основні етапи становлення професійної ідентичності студентів педагогічного вузу: 1) первинний вибір, коли студенти вперше знайомляться з професійною спільнотою, навіть не приміряючись до неї. В разі цього в майбутніх педагогів формується ціннісне ставлення до обраної професії; 2) підтвердження чи ні первинного вибору. На цьому етапі можуть суттєво змінюватися професійні уподобання та наміри студентів, що нерідко призводить до розчарування у власному професійному виборі або навпаки, до впевненості в ньому; 3) реалізація первинного вибору в діяльності. На цьому етапі відбувається перехід здобувачів вищої освіти до ототожнення себе зі своєю професійною діяльністю, входження у професійну спільноту, усвідомлення своєї професійної самостійності та ефективності.

Модель формування професійної ідентичності учителя в процесі його вузівської підготовки, як зазначає С. Т. Березіна, має трифакторний характер й охоплює суб'єктивні чи особистісні, внутрішні чинники, пов'язані з ціннісно-смісловою сферою, самосвідомістю, рефлексивністю, компетентністю, вміннями, задоволенням, творчістю; об'єктивні чи зовнішні чинники, пов'язані з вимогами професійної діяльності, яка здійснюється в особистісно-орієнтованій парадигмі, яка виступає регулюючою основою професійно-особистісного самовизначення вчителя; об'єктивно-суб'єктивні фактори, які пов'язані з організацією освітньої та професійної сфер [2].

Як уважає М. М. Павлюк [7] необхідною умовою розвитку професійної ідентичності вчителя є його особистість, особистісний і професійний потенціал, а також спеціальні знання і уміння, необхідні для певного виду діяльності.

Модель психологічного супроводу становлення та розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів у процесі навчання є

основною складовою психологічного супроводу особистості в процесі професійної підготовки та має на меті повноцінну реалізацію особистісного соціально-психологічного потенціалу, задоволення потреб майбутнього педагога у його професійній самоактуалізації.

Маючи різні джерела формування, одним із яких є професійна освіта, професійна ідентичність майбутнього педагога обумовлюється низкою чинників, серед яких можна виокремити сформованість образу «Я», професійно важливі якості фахівця, професійні знання та вміння, ідеальні образи вибраної професії, очікування індивіда та можливості соціальних перспектив, які дає певна професія, професійне спілкування та взаємодію студентів із фахівцями професійної спільноти тощо.

Проведений теоретичний аналіз проблеми дав змогу доповнити цей перелік такими чинниками, як наявність життєвих і професійних цілей, професійну складову образу «Я», самоінтерес, розвинуті волевільні якості та екстравертованість особистості в процесі навчання у ВНЗ. Останні є показниками визначених компонентів ідентичності і свідчать про важливість формування кожного з них. Окрім того, наявність і високий рівень вираженості цих показників саме на етапі освоєння спеціальності й обумовлює успішний процес розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів.

Динаміка розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів у процесі навчання характеризується поступовим формуванням її структурних компонентів (від підвищення рівня розвитку когнітивного та емоційно-оцінного на першому та другому курсах, до їх зниження та підвищення рівня розвитку поведінкового компоненту на третьому курсі). Така нерівномірність перебігу ідентифікаційних процесів зумовлена специфікою фахової підготовки, сутнісними і змістовими особливостями навчально-освітніх програм [5, с. 79].

Розробляючи модель психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів, варто враховувати кризові тенденції в ідентичності студентів третього курсу, що очевидно спричинені розчаруванням у професійному і життєвому виборі, невідповідністю очікувань і уявлень про професію та реальністю її освоєння.

Оптимальною для майбутніх педагогів система психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності повинна бути така система в межах, якої створюються умови для професійного і особистісного самоусвідомлення, самореалізації, особистісного зростання студента та розвитку на цій основі його професійної ідентичності.

Модель психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів не вирішує проблему, що виникла у вищій педагогічній школі, тому вона не є дієвою на рівні побутової свідомості. Згідно з підходом О. А. Донченко, має бути зразок: зразок як певна ієрархія цінностей, зразок як реальна чи сконструйована особа, яка повинна мотивувати до наслідування. Лише в цьому разі зразок може бути нормативним для певної сукупності людей [1, с. 79].

Згідно з підходом Г. О. Балла [1, с. 84] норма діяльності становить стабільну модель її здійснення, що відповідає сукупності соціально-детермінованих вимог і сподівань. Здебільшого норми професійної діяльності, що діють у межах реалізації викладачами певних функціональних ролей, спрямовані на регуляцію поведінки. Внутрішні психічні дії, зокрема ставлення викладачів до тих функціональних ролей, які вони реалізують, очікування певних реакцій на ці ролі з боку студентів, детермінуються насамперед специфікою функціонування професійної ідентичності викладача.

Коли будь-який етап становлення професійної ідентичності проігнорований, або пройдений формально, то виникають проблеми з формування бажаної структури професійної ідентичності майбутнього педагога, ступінь її відкритості та гнучкості знижується.

Модель психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів повинна функціонувати принаймні на трьох етапах формування ідентичності та реалізувати такі завдання: 1) актуалізація перспективи професійної діяльності як особистісної цінності (зразок); 2) оцінка ступеня власної належності до педагогічної спільноти завдяки самоідентифікації; 3) усвідомлення необхідності творчого, суб'єктного підходу до педагогічної діяльності; 4) формування готовності студентів до професійно-педагогічного саморозвитку.

Висновки. Врахування соціально-психологічних особливостей організації моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів у процесі навчання дасть змогу забезпечити оптимальні умови для професійного й особистісного саморозвитку, самоусвідомлення, самореалізації, особистісного зростання здобувача вищої освіти, а також способи нейтралізації умов, які перешкоджають цьому процесу.

Проведений нами теоретичний аналіз проблеми організації моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів не вичерпує всіх її аспектів. Перспективи дослідження полягають у поглибленому вивченні психо-

логічного супроводу становлення надалі та функціонування механізмів професійної ідентичності, особливостей розвитку визначених її компонентів у майбутніх педагогів на всіх етапах професіогенезу з урахуванням індивідуальних і статевих відмінностей.

1. Кокун О. М. Психологія професійного становлення сучасного фахівця: монографія / О. М. Кокун. – К.: ДП «Інформ.-аналіт. агенство», 2012. – 200 с.

2. Березина Т. С. Становление профессиональной идентичности педагога / Т. С. Березина // Педагогическое образование и наука. – 2008. – № 7. – С. 24–27.

3. Лукіяничук А. М. Модель розвитку професійної ідентичності майбутніх педагогів / А. М. Лукіяничук // Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. – Вип. 7. – К., 2010. – С. 370–380.

4. Глуханюк Н. С. Психологія професіоналізації педагога: монографія / Н. С. Глуханюк; Рос. гос. проф.-пед. ун-т. – 2-е изд., доп. – Екатеринбург: Изд-во РГППУ, 2005. – 260 с.

5. Жигинас Н. Этапы формирования профессиональной идентичности педагога / Н. Жигинас // Высшее образование в России. – 2007. – № 8. – С. 121–122.

6. Шнейдер Л. Б. Профессиональная идентичность: теория, эксперимент, тренинг: учеб. пособие / Л. Б. Шнейдер. – М.; Воронеж, 2004. – С. 354–366.

7. Павлюк М. М. Розвиток професійної ідентичності педагога як чинник попередження дезадаптації школярів / М. М. Павлюк // Проблеми загальної та педагогічної психології: збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. – Т. XI. – Ч. 6. – К., 2009. – С. 318–327.

8. Зеер Э. Ф. Психология профессий: учебное пособие для студентов вузов / Э. Ф. Зеер. – 2 изд., перераб., доп. – М.: Деловая книга, 2003. – 336 с.

9. Иванова Н. Л. Профессиональная идентичность в социально-психологических исследованиях / Н. Л. Иванова // Вопросы психологии. – 2008. – № 1. – С. 89.

10. Ложкін Г. Професійна ідентичність в контексті маргінальної поведінки суб'єкта / Г. Ложкін, Н. Волянчук // Соціальна психологія. – 2008. – № 3. – С. 123–130.

11. Поваренков Ю. П. Психологическое содержание профессионального становления человека / Ю. П. Поваренков – М.: Изд-во УРАО, 2002. – 160 с.

12. Родыгина У. С. Психологические особенности профессиональной идентичности студентов / У. С. Родыгина // Психологическая наука и образование. – 2007. – № 4. – С. 39–48.

Лялюк Г. Н. Социально-психологические особенности организации модели психологического сопровождения развития и становления профессиональной идентичности будущих педагогов

Анализируются социально-психологические особенности организации модели психологического сопровождения профессиональной идентичности будущих педагогов. Представляется модель психологического сопровождения становления и развития профессиональной идентичности будущих педагогов в процессе обучения, являющаяся главной составляющей психологического сопровождения личности в процессе профессиональной подготовки и имеющая целью полноценную реализацию личностного социально-психологического потенциала, удовлетворение потребностей будущего педагога в его профессиональной самоактуализации.

Ключевые слова: модель психологического сопровождения, профессиональная идентичность, профессиональная рефлексия, профессиональное мышление, самопознание, самоопределение, самоактуализация.

Lyalyuk G. M. Social and psychological features of the model of the psychological support of development and formation of future teachers' professional identity

The article analyzes the social and psychological characteristics of the organization of the model of psychological support of future teachers' professional identity. The model of psychological support of the formation and development of future teachers' professional identity in the learning process is an essential part of the individual psychological support during professional training and aims at full implementation of psychosocial personal capacity, satisfaction of the needs of the future teacher in his professional self-actualization. Professional identity – is one of the leading criteria of professional becoming and is a prerequisite for success in professional activity. Model of formation of teacher's professional identity in the process of university training has three factorial nature and includes subjective or personal, internal factors associated with value-semantic sphere, consciousness, reflexivity, competence, skills, pleasure, creativity; objective, or external factors related to the requirements of professional activity that is carried out in the personality-oriented paradigm acting as a regulatory basis for professional and personal teacher; self determination; objective and subjective factors related to the organization of educational and professional fields.

Model of psychological support of development and formation of future teachers' professional identity must operate at least at three stages of identity formation and realize the following purposes: 1) update the prospects of professional activity as personal values (sample); 2) assessment of the degree of personal belonging to the educational community through self-identification; 3) awareness of the need for creative, subjective approach to educational activity; 4) formation of students' readiness for professional pedagogical self development.

Key words: model of psychological support, professional identity, professional reflection, professional thinking, self-cognition, self-determination, self-actualization.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ УЧНІВ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ

Розкрито суть поняття «креативність», досліджено взаємозв'язок ступеня вияву креативності з самооцінкою та подано рекомендації практичним психологам і педагогам щодо діагностування та розвитку творчих здібностей учнів засобами навчально-виховного процесу. Доведено, що креативність можна і треба розвивати, вона не є безпосередньо пов'язана з рівнем інтелекту.

Ключові слова: *творчість, креативність, творчі здібності, самооцінка, розвиток творчого мислення, навчально-виховний процес.*

Постановка проблеми. Сучасний світ швидко розвивається і ставить перед людьми нові завдання та виклики, що спонукають до внутрішніх і зовнішніх трансформацій. Розвиток науки та розширення інформаційного простору, виникнення нових професій, пересиченість людей продуктами мас-маркету й інтерес, що зростає до унікальних товарів, послуг, стилів, дизайнів тощо підвищують рівень конкуренції та посилюють темп можливих змін, які стосуються всіх можливих аспектів життєдіяльності людини. З одного боку, така ситуація надає більше можливостей для самореалізації та самовираження особистості в будь-якій галузі життя. З іншого – сьогодення висуває дуже високі вимоги щодо здатності ухвалювати нестандартні рішення, розробляти та реалізовувати оригінальні ідеї, застосовувати гнучкість у поведінці для вирішення різних завдань. Така ситуація має тенденцію до зростання, і вміння мислити нестандартно, креативно з кожним роком частіше переходить з категорії «оригінальність» і «ексцентричність» у категорію «буденна необхідність».

У психологічних дослідженнях немає єдиної думки щодо природи креативності. Незважаючи на значну кількість досліджень, спрямованих на вивчення різних аспектів креативності, невіршеними залишаються такі питання: чи є креативність вродженою якістю, чи її розвиток залежить від виховання або навчання? Чи є креативність виявом закладених природою здібностей, чи вона продукт інтелектуальної діяльності? Які чинники впливають на розвиток нестандартного мислення? Як виховувати дитину, щоб розвивати в ній уміння нестандартного мислення?

Стан дослідження. Нині є чотири основні підходи до розуміння феномену креативності. Згідно з першим, якого дотримувалися Т. Амабайл, Х. Гарднер, В. Дружинін, К. Тейлор, П. Торранс, креативність є продуктом творчої діяльності. Послідовники другого підходу, до яких належать С. Бірюков, Т. Тихомірова, В. Дружинін, вважають креативність результатом впливу зовнішніх умов. Ф. Баррон, Р. Джонс, Д. Дьюї, П. Ленглі, Я. Пономарьов, П. Торранс, З. Фрейд, Дж. Уоллес наполягають на тому, що креативність є повністю творчим процесом. Представники четвертого підходу пов'язують креативність з інтелектуальними здібностями та особистістю креатора. До них належать Г. Айзенк, Г. Альтшуллер, Д. Векслер, Х. Гоу, Р. Кеттелл, А. Маслоу, І. Павлов, К. Роджерс, Р. Стернберг, К. Юнг.

Нещодавно з'явилося чимало праць із питань розвитку нестандартного мислення та креативності. Е. Де Боно, Дж. Кемерон, Остін Клеон Павло Лем, Жанна Лідтка та Тім Огілві, Майкл Ліпсон, Твайла Гарп й інші автори, які мають значний досвід роботи в індустрії моди, кінематографу, рекламного бізнесу, маркетингу, сфері ІТ, які працювали консультантами з розвитку персоналу у великих всесвітньовідомих корпораціях, психотерапевти та бізнес-тренери стверджують, що креативність – це те, що піддається розвитку. Але питання розвитку креативності в дітей і молоді у навчально-виховних закладах є недостатньо дослідженим.

Відповідно, **мета** статті – дослідити можливості розвитку креативності учнів засобами навчально-виховного процесу.

Виклад основних положень. Слово «креативність» (від лат. *creatio, creare*) означає створення, творіння, сотворіння. Поняття «креативність» позначає творчу, конструктивну, новаторську діяльність. Творчість виконує трансформаційну функцію та становить глибинну галузь психічних процесів людини, основу внутрішнього механізму таких когнітивних процесів, як увага, сприйняття, мислення, пам'ять, уява. Вперше поняття «креативність» використав 1922 року Д. Сімпсон. Цим терміном він окреслив здатність людини відмовлятися від стандартних способів мислення. Незважаючи на те, що значна кількість людей визнає креативність одним із головних чинників успіху в різних видах діяльності, визначення поняття креативності залишається багатоваріантним, неточним і залежить від контексту його використання. Л. Б. Єрмолаєва-Томіна визначає креативність як особистісну якість, яка ґрунтується на розвитку вищих психічних функцій, коли творчість, як автоматизована навичка, включається у всі види діяльності, поведінки, спілкування, контакту з середовищем. Вона вважає, що креативність на 95% формується завдяки впливу соціального середовища,

його ціннісних орієнтацій, вимог до людини, організації інформаційного потоку та цільового напрямку всіх видів діяльності, починаючи з навчальної [1, с. 65].

Творчий процес ґрунтується на роботі несвідомого та підсвідомого. «Продукти» такої творчості наочніше виявляються в самовільній, несвідомій творчості дітей, яка за власним механізмом ідентична розвитку, що відбувається в живій природі. У дорослої людини вона переміщується в підсвідоме, яке містить індивідуальний життєвий досвід. У підсвідомості для творчості є найсприятливіші умови через вирівнювання за силою та важливістю всіх зафіксованих об'єктів і подій, зміщення часових інтервалів, що не може відбуватись у свідомості. Тому вирішення проблем, відкриття закономірностей, виникнення ідеї найчастіше відбувається на рівні підсвідомості. Результати такої роботи приходять у свідомість людини раптово, у виді готового рішення, «магічного» синтезу, осяяння, інсайту.

У разі формування креативності відбувається злиття свідомого та підсвідомого в певну нову форму – надсвідоме, яке інтегрує в собі найбільш узагальнені механізми проходження творчого процесу в згорнутому виді, коли в акті сприйняття відбувається трансформація об'єкта в художній образ, відкриття закономірностей чи вирішення проблеми.

Творчий процес відбувається у трьох основних фазах: підготовчій, пошуковій, виконавчій. Перша фаза пов'язана з контактом із середовищем і вмінням бачити «необхідність», «потрібне майбутнє», ставити проблеми, задавати собі запитання та висувати ідеї. Друга пов'язана з мисленневою переробкою, пошуком способу вирішення проблеми. Третя – з втіленням знайденого рішення у конкретний продукт. Здібність до кожної фази може бути виражена в людини по-різному. Є люди, яких називають «генераторами» ідей, здатних висувати їх, але не вирішувати, других – розробниками, а третіх – «виконавцями» – здатних творчо втілювати ідеї у конкретний продукт. Креативність виявляється в успішному втіленні всіх трьох фаз – умінні самостійно бачити та ставити завдання, вирішувати їх та творчо втілювати в певний результат.

Окрім того, творчість може виявлятися в одному виді діяльності, який збігається зі спеціальними здібностями до неї. Кожен вид творчості: науковий, організаційний, конструктивно-технічний, художній має власний, специфічний об'єкт пошуку, процес, продукт. Оволодіння творчими навичками в конкретній професії не робить їх такими, що переносяться на інші види діяльності. Креативність як особистісна характеристика виявляється головню в тому, що людина

вкладає творче начало у всі види діяльності. Отож креативність – це особистісна якість, яка ґрунтується на потенційних можливостях кожної людини, актуалізації потреби, що не усвідомлюється, бути неповторною індивідуальністю, вільною, але такою, яка приєднується до загального через продукти своєї творчості, гармонійно поєднує в собі індивідуальні та соціально-значущі інтереси.

Структуру креативності можна визначити як оптимальний розвиток усіх потенційних можливостей індивідуальності та особистості [1, с. 67]. Креативність містить також здатність до синтезу і самовпевненість, щоб не боятися виступати з новаторськими ідеями і робити помилки, не зважаючи на критику.

Прихильники теорії ієрархії потреб за А. Маслоу, обґрунтовуючи творчі процеси особистості, пов'язують їх із потребою особистості в самоактуалізації. Вона, як вони гадають, стає домінуючою та такою, що визначає поведінку, за умови, що особистість володіє високим рівнем спонтанності, чуттєвості щодо відгуків на зовнішні впливи, здатність позитивно приймати інновації. В ієрархії потреб А. Маслоу потреба в творчості належить до потреб вищої ланки [2].

Креативність як здатність до творчості може бути виражена в двох формах – потенційній (творчий потенціал) та актуальній (творча активність). Творчий потенціал – це особливості особистості, що сприяють реалізації творчих здібностей. Такими особливостями є: мотиви, інтелект, емоційно-вольові якості, компетентність, духовність і моральність [3].

Процес креативної діяльності пов'язаний із такими психічними процесами, як: пам'ять, увага, уява, мислення, інтуїція. Суттєвими умовами актуалізації цієї здатності є самоволодіння, впевненість у собі, мотивація, рівень естетичного розвитку, почуття гумору, вміння деталізувати образи, виділяти необхідне, перебудовувати на нове, інтелектуальний рівень, екзистенційні та комунікативні параметри, компетентність.

У своїй книзі «Серйозне творче мислення» Е. Де Боно висловлює думку про те, що творчість – це те, чого можна навчитись. Але людям з високим рівнем IQ не завжди це може вдатися через те, що інтелект буде внутрішнім критиком, який блокуватиме нестандартні, «легковажні» ідеї, вважаючи їх абсурдними. Заразом людина з нижчим рівнем інтелекту може таку ідею висловити і таким чином випередити «інтелектуала». В такому разі високий рівень IQ може стати на заваді в генеруванні та висловлюванні нестандартної ідеї, так само, як і перешкоджати виходу за межі відомого, щоб знайти оригінальне рішення. Е. де Боно пропонує розглядати інтелектуальні здібності як певний

потенціал, якість використання якого залежить від його володаря. «Навички творчого мислення – складова частина вміння думати взагалі, але навчитися творчості можна лише цілеспрямовано...» [4, с. 68].

Нині дослідники здебільшого виділяють чотири показники креативності: швидкість; гнучкість; оригінальність; розробленість. Є дослідження, які показують, що майже всі ці характеристики пов'язані між собою.

М. А. Холодна запропонувала власний комплекс властивостей інтелектуальної діяльності: «швидкість» – кількість ідей, що виникають за одиницю часу; оригінальність – здатність продукувати ідеї, що відрізняються від загальноприйнятих, типових відповідей; сензитивність до незвичних деталей, суперечностей і невизначеності, а також готовність гнучко та швидко переключатися з однієї ідеї на іншу; метафоричність – готовність працювати в фантастичному, «неможливому» контексті, схильність використовувати символічні, асоціативні засоби для вираження думок, а також вміння в простому бачити складне та навпаки [5].

Є дослідники, які вважають процес креативності специфічним для різних галузей діяльності та знань. З огляду на це, розрізняють інтелектуальну та художню креативність, а також підприємницьку, яка відображає потребу створювати новий продукт, нові послуги, організації. Розрізняють також велику і малу креативність. Перша пов'язана з досягненнями, які вплинули на культуру та суспільство; друга стосується повсякденного життя та буденних ситуацій. Також наголошують на комунікативній креативності, під якою розуміють вияв креативності у співробітництві з іншими людьми в процесі творчої діяльності, здатності мотивувати творчість інших і акумулювати їх творчий досвід. Окрім того, виділяють когнітивну та особистісну креативність [3].

А. Маслоу поділяє креативність на два види: талант і самоактуалізація. Він вважає, що остання є поширенішою та має тісніший зв'язок із особистістю, виявляється у повсякденному житті не тільки у великих і очевидних продуктах творчості, а й численних інших способів (наприклад, у специфічному почутті гумору, схильності робити щось творчо) [3].

П. Торренс перелічив умови, які гальмують вияв і розвиток креативності в дитинстві: орієнтація на успіх (дитина боїться дати неправильну відповідь) і уникнення ризику; орієнтація на думку однолітків (боїться виглядати оригінальною, незвичайною); фіксація на стереотипах статевої ролі; уявлення оточуючих дорослих про креативність як відхилення від норми; заборона питань і обмеження ініціативи; жорстке розмежування трудової та ігрової активності дитини тощо [6, с. 298].

Діагностичне дослідження проводилося на базі Львівського художнього ліцею при Львівській національній академії мистецтв. Метою було виявлення індивідуально-психологічні особливостей учнів старшого шкільного віку, дослідження рівня їх самооцінки, її взаємозв'язок із виявом у них здібностей до креативності. Група досліджуваних складалась з учнів старших класів віком 13–15 років. Кількість учнів, які взяли участь у дослідженні, становила 50 осіб (41 дівчина та 9 хлопців). Застосована методика «Самооцінка творчих здібностей» (О. Тунік), яка дає змогу визначити чотири види особливостей, притаманних творчій особистості: допитливість, уява, схильність до ризику, вирішення складних завдань (складність), і з'ясувати, наскільки творчою особистістю вважає себе дитина. Використовувалася також методика «Ескізи», яка дала можливість оцінити оригінальність, нестандартність мислення, вміння виходити за межі відомих моделей та стандартів. Також вона показує рівень розвитку уяви, гнучкості та швидкості мислення.

Методика «Самооцінка творчих здібностей» (О. Тунік) показала, що діти здебільшого мають потенціал і схильність до креативності. Навіть учні зі заниженою самооцінкою високо оцінюють власні творчі здібності. З цих дітей 18% оцінюють власні творчі здібності на рівні «вище середнього». Отже, можемо стверджувати, що для вияву креативності треба працювати в напрямі розвитку психологічно-особистісних чинників, необхідних для поштовху та розкриття креативних здібностей.

Основна частина опитаних за методикою «Ескізи» використовувала у своїх малюнках готові, придумані кимось іншим, персонажі та предмети. Найчастіше в малюнках траплялися герої художніх і мультиплікаційних фільмів, емблеми та символи, які вони використовують і які стосуються їх історій. Їх було майже в 1,5 рази більше, ніж малюнків на іншу «популярну» тему, «Всесвіт»: Сонце, Земля, Місяць, Сатурн, Космос. Третью за чисельністю використання була категорія, яка містила варіації на тему квітів. Також часто для виконання завдання використовувались окуляри, очі, звірятка. Загалом рівень оригінальності ідей виявився невисоким.

На основі порівняльного аналізу робіт учнів кожного окремого класу виявлено, що оригінальність і розробленість малюнків у дітей 8 класу становить 30%; в 9 класі цей показник збільшується до 46%; в 10 класі – до 77%. Тобто спостерігається динаміка зростання вияву креативності з переходом у старші класи. Можливо, це пов'язано зі специфікою навчального закладу художнього спрямування, де, на відміну від середньостатистичних загальноосвітніх закладів, значна увага

приділяється розвитку креативності в учнів, створенню простору та сприятливих умов для розвитку нестандартного бачення світу, генерування нових ідей, самовираження через творчість, що сприяє підвищенню оригінальності мислення.

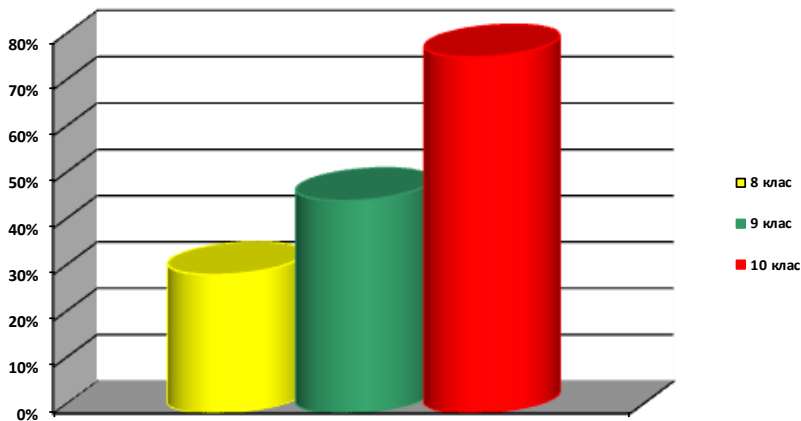

Рис. 2.5. Показники вияву креативності в учнів 8–10 класів за Методикою «Ескізи», %

Оскільки діти проводять здебільшого свій час у школі, а відтак, система освіти загалом та педагогічний колектив кожної школи зокрема, найбільше впливають на розвиток і становлення дитини як особистості, ми вважаємо, що для розвитку креативності в дітей має бути розроблена система навчання, яка б цьому сприяла. Зважаючи на всі проблеми та складнощі, які є в системі сучасної освіти, згодом така система навряд чи буде впроваджена в школах. Тому одним зі способів корекційної роботи з дітьми може бути залучення шкільного психолога для проведення з ними низки заходів, що сприятимуть внутрішнім трансформаціям, які позитивно вплинуть на розкриття в учнях потенціалу до розвитку та вияву креативності.

Робота спеціаліста полягатиме у двох сферах: діагностичній та практичній. Є чимало методик, які дають змогу провести діагностику психологічно-особистісних особливостей дитини, її емоційного стану, когнітивних здібностей та їх впливу на поведінку та самовираження дитини. Проведення таких досліджень дозволить побачити аспекти особистості дитини, які потребують уваги і розвитку для того, щоб вона відчувала себе вільнішою у самовираженні та могла знаходити

оригінальні, індивідуальні, притаманні тільки їй рішення. Це може стосуватись і виконання певного завдання, і рішень, пов'язаних із життєвими ситуаціями, в які потрапила дитина. Результати таких досліджень дадуть можливість психологу створити програми, які сприятимуть заповненню цих «білих плям» і, в разі потреби, психологічній корекції.

Систематичні заняття з дітьми, спрямовані на розвиток нестандартного мислення, пошук оригінальних ідей, не тільки дадуть поштовх і сталий прогрес у розвитку креативного мислення, а й спонукатимуть дітей до процесу пізнання, до підвищення відчуття самоцінності, впевненості в собі, IQ, EQ. Такі заняття можуть готуватись і психологічною службою навчального закладу окремо, і співпрацюючи з педагогічним колективом. Форма занять може бути різною: гра, тренінг, семінар, майстер-клас, тематичний проект, квест тощо.

Висновок. Зауважимо, що креативність є суперечливим явищем, в якому задіяні психоемоційні, нейрофізіологічні та психофізіологічні процеси. Креативність як явище є необхідною умовою для розвитку й окремої особистості, й людства загалом. Вияв як спосіб самовираження в сучасному світі стає актуальнішим і важливішим.

Креативність пов'язана з такими психологічно-особистісними особливостями, як: інтелект, увага, уява, пам'ять, впевненість у собі, здібності, вміння аналізувати, синтезувати та інтегрувати інформацію; вміння деталізувати та обирати з отриманих елементів ті, які можуть бути основою для створення чогось нового. Також важливими є мотивація, самооцінка, самоцінність, лідерські якості, гнучкість мислення. Всі зазначені якості підлягають розвитку в процесі виховання та навчання. Тому необхідно стверджувати про педагогічно-виховні методи, які сприятимуть створенню основи для розвитку в дитини творчих здібностей, нестандартного мислення: виконання комплексних завдань, залучення дітей до проектів, в яких вони думатимуть, прийматимуть рішення, знаходитимуть відповіді, аналізуватимуть, братимуть на себе відповідальність, виявлятимуть лідерські якості, діятимуть по-новому, генеруватимуть та обмінюватимуться ідеями тощо. Такий підхід до навчання сприятиме збільшенню інтересу до процесу здобуття знань і стане здобутим досвідом, який матиме практичне застосування у житті дитини, а відтак є ціннішим, ніж запам'ятовування фактів, цифр, готових рішень.

Результати проведеного дослідження показали, що креативність – це симбіоз інтелектуальних й особистісних чинників. Вияв мало залежить від самооцінки, оскільки діти, які показали високий рівень креативності, мали різну самооцінку, але значною мірою від створено-

го в навчальному закладі середовища, сприятливого для розвитку нестандартного мислення і творчих здібностей учнів.

Отже, що розвиток креативності передбачає комплекс чинників, які повинні взяти до уваги та застосувати в навчально-виховному процесі.

1. Ермолаева-Томина Л. Б. Психология художественного творчества / Л. Б. Ермолаева-Томина. – М.: Академический проект; Культура, 2005. – 304 с.
2. Маслоу А. Г. Дальние пределы человеческой психики / А. Г. Маслоу. – СПб.: Издат. группа «Евразия», 1997. – 423 с.
3. Мей Р. Мужність творити: нарис психології творчості / Р. Мей. – Львів: Ініціатива, 2001. – 123 с.
4. Боно Э. Латеральное мышление / Э. Боно. – СПб., 1999. – 209 с.
5. Холодна М. А. Психология интеллекта: парадокси дослідження / М. А. Холодна. – СПб., 2002. – 334 с.
6. Туник Е. Е. Психодиагностика творческого мышления. Креативные тесты / Е. Е. Туник. – СПб., 1997. – 308 с.

Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г. Развитие креативности учеников в учебно-воспитательном процессе

Раскрывается суть понятия «креативность», исследуется взаимосвязь степени проявления креативности с самооценкой и приводятся рекомендации практическим психологам и педагогам по диагностированию и развитию творческих способностей учеников средствами учебно-воспитательного процесса. Акцентируется, что креативность можно и нужно развивать, она не связана непосредственно с уровнем интеллекта.

Ключевые слова: *творчество, креативность, творческие способности, самооценка, развитие творческого мышления, учебно-воспитательный процесс.*

Surmyak Yu. R., Kudryk L. G. The development of students' creativity in the educational process

The article reveals the essence of the concept of «creativity», examines the relationship between the degree of manifestation of creativity and self-esteem, gives recommendations for practical psychologists and teachers about the diagnosis and development of pupils' creative abilities by means of the educational process.

It is shown that creativity is a controversial phenomenon, which involves psycho-emotional, physiological and neurophysiological processes. It is closely linked with such psychological and personal characteristics as intelligence, attention, imagination, memory, self confidence, skills, ability to analyze, synthesize and integrate information; ability to make details and choose from the obtained elements the one or ones that can be the basis for creating something new. Also motivation, self-esteem, self-worth, leadership qualities, flexibility of thinking are important. All these qualities can be developed in the process of education

and training. Therefore, the question of pedagogical and educational methods that promote the development of a child's creativity, unconventional, unordinary thinking is researched. It is shown that creativity can and should be developed; it is not directly related to the level of intelligence. The view that the expression of creativity does not dependent on the self-esteem, but largely depends on the created institution environment that is favorable for the development of innovative thinking and students' creativity skills is grounded. The idea that the phenomenon of creativity is a necessary condition for personal development is substantiated. The manifestation of creativity as a way of self-expression in the modern world is becoming more urgent and important, and this must be considered in the educational process.

Key words: *creativity, art, creative skills, self-esteem, development of creative thinking, educational process.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

УДК 159.923

**О. Г. Угрин,
А. О. Мушинська**

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ ТА ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ ОСОБИСТОСТІ СТУДЕНТА

Висвітлено проблематику лідерських якостей та емоційного інтелекту. Представлено емпіричні результати взаємозв'язку емоційного інтелекту та лідерських якостей студентів. Встановлено, що за період навчання у групи четвертокурсників зросли такі показники, як керування емоціями інших, внутрішньоособистісний інтелект, розуміння емоцій інших та власних, порівняно з показниками студентів першого курсу. Також виокремлено чотири типи студентів залежно від характеристик емоційного інтелекту та лідерських якостей.

Ключові слова: *емоційний інтелект, лідерські якості, студентська молодь.*

Постановка проблеми. Проблема лідерства є однією з найактуальніших у психології управління. У будь-якій групі є особистісні та ділові взаємовідносини, які повинні регулюватися. Можна з певністю стверджувати, що людина, яка керує поведінкою інших, повинна володіти лідерськими якостями. Не менш важливим є наявність емоційного інтелекту в майбутнього професійного лідера. Саме він дає

змогу керувати й власними, й емоціями інших людей, що обумовлює більш високу адаптивність і ефективність у спілкуванні. Люди з розвиненим емоційним інтелектом значно швидше досягають власних цілей у взаємодії з оточуючими, стають ефективнішими лідерами.

Стан дослідження. Дослідженням феномену лідерських якостей особистості займалися і вітчизняні (В. Веснін, Д. Виханський, М. Гаврилюк, О. Євтихов, Н. Жеребова, Л. Карамушка, Р. Кричевський, В. Лозниця, А. Лутошкін, Н. Мараховська, В. Москаленко, Б. Паригін, А. Петровський, Л. Уманський, О. Уманський та ін.), і зарубіжні науковці (К. Бланшард, Е. Богардус, М. Вебер, І. Вешлер, В. Врум, Р. Ділтс, П. Друкер, Ф. Йеттон, Д. Крюгер, Ф. Массарик, М. Маскон, С. Сміт, А. Сосланд, Р. Танненбаум, Ф. Фідлер, П. Херсі й ін.).

Що стосується вивчення емоційного інтелекту, то в психології виокремлюють кілька провідних теорій. Так, зокрема, теорія емоційно-інтелектуальних здібностей (Дж. Майер, П. Селовей, Д. Карузо), емоційної компетентності (Д. Гоулмен) [1], некогнітивна теорія емоційного інтелекту (Р. Бар-Он) [2] та двокомпонентна теорія емоційного інтелекту (Д. Люсін) [3].

Лідерство можна розглядати як процес, за допомогою якого один із членів групи впливає на інших членів групи для досягнення певних цілей [4]. Так, лідером називають людину, за яким інші члени колективу визнають право брати на себе найбільш відповідальні рішення, що зачіпають їх інтереси і визначають характер групи [5]. Невід'ємною властивістю лідера є наявність хоча б одного послідовника. Роль лідера полягає в умінні повести людей за собою, забезпечити існування таких зв'язків між людьми в системі, які сприяли б вирішенню конкретних завдань у межах єдиної мети [2].

Для розуміння комплексного феномену лідерства, як зазначають І. П. Чередниченко і Н. В. Тельних [6] необхідно врахувати різні типи змінних, які сукупно визначають суть лідерства в кожен конкретний момент часу. Такими змінними є:

- 1) особистість лідера, його походження, процес соціалізації;
- 2) характеристики послідовників;
- 3) відносини між лідером і послідовниками;
- 4) контекст, в якому лідерство має місце;
- 5) результат взаємодії між лідером і послідовниками в певних ситуаціях.

Своєю чергою, Л. Д. Столяренко [3] вважає, що в спробах визначити лідерство як цілісне явище необхідно розглядати чотири головні аспекти: 1) мотивацію та якості лідера; 2) завдання лідера; 3) послідовників лідера; 4) механізм взаємодії лідера і його послідовників.

Саме наявність лідерських якостей молодого випускника ВНЗ може слугувати певним гарантом нових ідей, неординарних підходів, сміливих рішень. Ці якості є підставою для управлінських умінь. Роботодавець зацікавлений в тому, щоб отримати найбільш кваліфіковано-го працівника.

Не менш важливою якістю є емоційний інтелект майбутнього професіонала. Адже він передбачає і можливість зануритися в свої емоції, щоб усвідомити і відчути їх, і необхідність раціонального аналізу емоцій і ухвалити рішення на його основі. Емоції мають величезний пласт інформації, використовуючи яку, людина може діяти значно ефективніше. Другим принципово важливим моментом є те, що емоційний інтелект дає змогу керувати і своїми, і емоціями інших людей, що обумовлює більш високу адаптивність і ефективність у спілкуванні. Люди з розвиненим емоційним інтелектом значно швидше досягають власних цілей у взаємодії з оточуючими, стають більш ефективними лідерами.

Манфред Кетс де Віріс виділяє три основних компоненти емоційного потенціалу лідера:

1. Зрозуміти власні почуття;
2. Навчитися керувати ними;
3. Навчитися розпізнавати емоції інших і керувати ними [7].

Окрім основних компонентів емоційного потенціалу, як уважає у вчений є ще три важливих допоміжних навички, які його формують:

1. Здатність активно слухати;
2. Розуміти невербальну комунікацію;
3. Адаптуватися до широкого спектра емоцій [4].

Розглядаючи зв'язок емоційного інтелекту і лідерства, Д. Гоулман, Р. Бояціс й Е. Маккі ввели поняття «емоційне лідерство». У своїй однойменній книзі вони наголошують, що в здібностях, які відрізняють видатних лідерів 80–90%, а іноді й більше, вирізняють розвинені навички емоційного інтелекту. У разі цього автори зауважують, що певною мірою виняткову успішність лідера визначає саме його інтелект, причому особливо важливими є когнітивні навички – широкий кругозір і здатність до передбачення [8; 1]. Розглядаючи лідерські здібності в контексті власної моделі емоційного інтелекту, Д. Гоулман конкретизує цю модель саме для лідерів [1].

Мета статті: встановити взаємозв'язок характеристик емоційного інтелекту та лідерських якостей студентської молоді.

Виклад основних положень. Для досягнення поставленої мети використано комплекс теоретичних й емпіричних методів дослідження: теоретичні методи: аналіз, синтез, порівняння, класифікація, уза-

гальнення та систематизація концептуальних положень, а також метод моделювання; емпіричні методи: а) спостереження; б) психодіагностичні: «методика Н. Холла на емоційний інтелект (Тест EQ)»; опитувальник емоційного інтелекту «Емін» (Д. В. Люсін); методика «Лідер»; методика «Комунікативні та організаторські схильності» В. В. Сиявський, В. А. Федорошин (КОС).

У дослідженні взяло участь 50 осіб, студентів факультету № 7 (психології) Львівського державного університету внутрішніх справ. Вік досліджуваних становить від 16 до 22 років.

Для інтерпретації отриманих даних були застосовані методи математико-статистичного опрацювання даних (комп'ютерний пакет статистичного аналізу STATISTICA у версії 8.0): описова математична статистика, кореляційний (лінійна кореляція Пірсона), порівняльний (за t-критерієм Стьюдента), кластерний аналіз з їх якісною інтерпретацією та змістовим узагальненням надалі.

Згідно з результатами кореляційного аналізу можна зробити висновки: що більшим є емоційне усвідомлення ($r = 0,5$ при $p < 0,05$), керування емоціями ($r = 0,5$ при $p < 0,05$), самомотивація ($r = 0,5$ при $p < 0,05$), керування емоціями інших ($r = 0,6$ при $p < 0,05$), міжособистісний інтелект ($r = 0,4$ при $p < 0,05$), розуміння емоцій ($r = 0,3$ при $p < 0,05$), розуміння чужих емоцій ($r = 0,4$ при $p < 0,05$), керування власними емоціями ($r = 0,3$ при $p < 0,05$) та контроль експресії ($r = 0,3$ при $p < 0,05$), то вищий показник лідерських якостей спостерігатиметься у студентів (рис. 1).

Рис. 1. Кореляційні зв'язки за шкалою «Лідерські якості»

Отримані результати свідчать також про те що, чим більшим є емоційне усвідомлення ($r = 0,5$ при $p < 0,05$), керування емоціями ($r = 0,5$ при $p < 0,05$), самомотивація ($r = 0,5$ при $p < 0,05$), міжособистісний інтелект ($r = 0,4$ при $p < 0,05$), розуміння емоцій ($r = 0,3$ при $p < 0,05$), розуміння чужих емоцій ($r = 0,4$ при $p < 0,05$) та контроль експресії ($r = 0,3$ при $p < 0,05$), то вищий спостерігатиметься показник комунікативних й організаторських схильностей у молодих спеціалістів (рис. 2).

Рис. 2. Кореляційні зв'язки за шкалою «комунікативні та організаторські схильності»

Відтак студенти, що мають розвинені лідерські якості здатні добре розуміти інших людей, ефективно взаємодіяти з ними. Успішно визначають й інтерпретують емоційні стани інших людей. Здатні визначати джерело емоцій та їх класифікувати, розпізнавати зв'язки між словами й емоціями, інтерпретувати значення емоцій, що стосуються взаємовідносин, розуміти складні (амбівалентні) почуття, усвідомлювати переходи від однієї емоції до іншої і можливий розвиток емоції надалі. Також розуміють власні емоції та керують ними, спрямовуючи у потрібне русло. Здатні і потребують керувати власними емоціями, викликати та підтримувати бажані емоції, тримати під контролем небажані.

Вони відчують потребу в комунікативній і організаторській діяльності й активно прагнуть до неї. Можуть і уміють мотивувати себе до діяльності. Здатні і потребують керувати власними емоціями,

викликати та підтримувати бажані емоції, тримати під контролем небажані. Також здатні контролювати зовнішні вияви власних емоцій. Схильні до маніпулювання іншими, позаяк добре розуміють мотиви бажання та потреби інших людей.

Для з'ясування відмінностей між студентами першого та четвертого курсів і визначення динаміки показників лідерських якостей та емоційного інтелекту за час навчання застосовано порівняльний аналіз даних за t-критерієм Стьюдента. Так, у першу групу входять студенти – першого курсу, а в другу – студенти четвертого курсу (рис. 3).

За результатами порівняльного аналізу виявлено, що в групі четвертокурсників за період навчання зросли такі показники, як керування емоціями інших, внутрішньоособистісний інтелект, розуміння власних емоцій та емоцій інших.

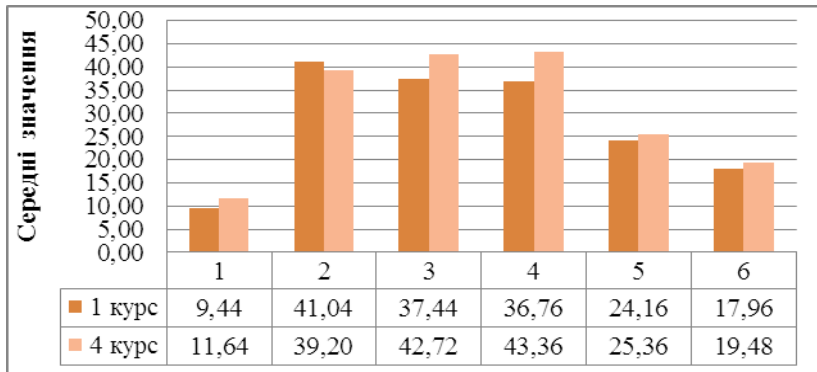

Рис. 3. Гістограма психологічних відмінностей студентів першого та четвертого курсів

Умовні позначення: 1 – керування емоціями інших; 2 – міжособистісний емоційний інтелект; 3 – внутрішньоособистісний емоційний інтелект; 4 – розуміння емоцій; 5 –розуміння чужих емоцій; 6 – розуміння власних емоцій.

Це свідчить про те, що здатність до усвідомлення та трактування власних емоцій, розуміння причин, можливість вербального опису своїх станів у студентів четвертого курсу вища, ніж у першокурсників. Також для студентів старших курсів характерним є вміння викликати в інших людей ті чи інші емоції, знижувати інтенсивність небажаних емоцій та схильність до маніпулювання.

Утім студенти першого курсу демонструють високі показники за шкалою «міжособистісний емоційний інтелект», що свідчить про бажання розуміти емоції інших людей, розпізнавати їх та керувати ними.

Можливо, це зумовлено тим, що першокурсники більше намагаються зрозуміти внутрішній світ та емоції інших людей задля професійної діяльності, тоді як студенти четвертого курс спрямовані і на розуміння власних переживань, і на емоційні стани інших.

Отримані відмінності можна інтерпретувати тим, що четвертий курс за час навчання вдосконалив свої навички щодо розуміння власних емоцій, й емоцій інших людей, позаяк це необхідно для подальшої професійної діяльності й життя загалом.

Унаслідок кластерного аналізу встановлено чотири типи студентів-психологів залежно від наявності в них тих чи інших характеристик емоційного інтелекту та лідерських якостей.

Перший тип можна назвати «емпатійний лідер». До нього входить дві шкали: рівень лідерства та розуміння чужих емоцій.

Цей тип характеризується умінням розуміти і розподіляти почуття інших, а також прогнозувати їх емоційні реакції залежно від того, наскільки ті чи інші дії лідера зачіпають їх особистісні проблеми та інтереси, всі питання їх людського існування. Тобто це лідер орієнтований на людей, який здатний тонко відчувати, співпереживати своїм колегам, може вловлювати усі нюанси стану, в якому перебувають оточуючі. Також вони вміють розуміти стани людини на основі зовнішніх виявів, або ж інтуїтивно, вирізняються чуйністю до внутрішніх станів інших людей.

Другий тип – «конгруентний». До цього типу входять такі шкали, як розуміння власних емоцій та керування ними.

Студентів цього типу можемо охарактеризувати як осіб, що знайшли гармонію в розумінні та керуванні власними емоціями. Цей тип добре усвідомлює свої емоції, розпізнає їх та ідентифікує, може визначити детермінанти та вербально описати власні емоції, стани та почуття. Також вони відчують потребу керувати власними емоціями, викликати у себе та підтримувати бажанні емоції, схильні тримати під контролем, або ж позбуватися негативних і небажаних емоцій.

Третій тип – «емоційно-інтелектуальний організатор». До цього типу входять шкали: комунікативні й організаторські схильності, емоційне усвідомлення, керування емоціями, самомотивація, емпатія, керування емоціями інших і контроль експресії.

Можемо описати цей тип, як організаторів, які не губляться у новій обстановці, швидко знаходять друзів, постійно прагнуть

розширити коло знайомих, займаються громадською діяльністю, допомагають близьким, друзям, виявляють ініціативу в спілкуванні, зі задоволенням беруть участь в організації громадських заходів, здатні ухвалити самостійне рішення у складній ситуації. Все це вони роблять не з примусу, а згідно з внутрішнім прагненням. Заразом розуміють й усвідомлюють власні емоції. Характеризуються довільним володінням власними станами. Уміють керувати власною поведінкою за допомогою управління емоціями. Схильні співпереживати стан іншої людини та допомагати тим, хто цього потребує. Також здатні регулювати зовнішні вияви власних емоцій.

Четвертий тип – «емоційно-інтелектуальний», до якого входять такі показники, як: внутрішньоособистісний емоційний інтелект, міжособистісний емоційний інтелект і розуміння емоцій.

Так, можемо охарактеризувати цей тип, як такий, що вдало вміє співвідносити власні тілесні відчуття з відповідною емоцією. Схильні вдаватися до роздумів, щоб зрозуміти причини тих чи інших емоцій. Вміють виявляти емоції продуктивно, тобто відчувати полегшення, дозволяти собі переживати різні емоції та нести за них відповідальність. Вони доволі вдало розпізнають відчуття інших, виявляють емпатію та чутливість. Усвідомлюють, як можуть власні емоції впливати на інших. Схильні не сприймати ті емоції, які переживають інші; вміють жити без звинувачень та не проєктувати на інших власні емоції та стани.

Висновки. Отже, в процесі емпіричного дослідження нам вдалося з'ясувати, що студенти, які мають добре розвинені лідерські якості здатні добре розуміти інших людей, ефективно з ними взаємодіяти. Успішно визначають й інтерпретують емоційні стани інших людей. Здатні визначати джерело емоцій, класифікувати емоції, розпізнавати зв'язки між словами й емоціями, інтерпретувати значення емоцій, що стосуються взаємовідносин, розуміти складні (амбівалентні) почуття, усвідомлювати переходи від однієї емоції до іншої і можливий подальший розвиток емоції. Розуміють власні емоції та керують ними, спрямовуючи у потрібне русло. Здатні і потребують керувати власними емоціями, викликати та підтримувати бажані емоції, контролювати небажані.

Також встановлено, що за період навчання, у групи четвертокурсників зросли такі показники, як керування емоціями інших, внутрішньоособистісний інтелект, розуміння емоцій та розуміння власних емоцій, порівняно з показниками студентів першого курсу.

Кластерний аналіз дав змогу виокремити чотири типи студентів залежно від характеристик емоційного інтелекту та лідерських

якостей. Отож є взаємозв'язок між вираженістю лідерських якостей і характеристиками емоційного інтелекту, а також, у студентів-психологів із роками навчання підвищуються показники емоційного інтелекту.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у розробленні тренінгової програми для формування емоційного інтелекту та лідерських якостей особистості студента.

1. Гоулман Д. Эмоциональный интеллект / Д. Гоулман. – М.: АСТ; АСТ Москва: Хранитель, 2008. – 478 с.

2. Bar-On R. The Bar-On model of emotional-social intelligence (ESI) / R. Bar-On // *Psicothema*. – 2006. – Vol. 18. – P. 13–25. – Oviedo (Spain) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.psicothema.com/pdf/3271.pdf>

3. Люсин Д. В. Современные представления об эмоциональном интеллекте / Д. В. Люсин // Социальный интеллект: Теория, измерение, исследование; под ред. Д. В. Люсина, Д. В. Ушакова. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2004. – С. 29–36.

4. Первитская А. М. Формирование лидерской деятельности в юношеском возрасте: автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. псих. наук / А. М. Первитская. – Екатеринбург, 2007. – 27 с.

5. Врис М. Кетс де. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта / Кетс де М. Врис. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2005. – 312 с.

6. Яковлева Е. Л. Эмоциональные механизмы личностного и творческого развития / Е. Л. Яковлева // *Вопросы психологии*. – 1997. – № 4. – С. 20–27.

7. Андреева И. Н. Эмоциональный интеллект: исследования феномена / И. Н. Андреева // *Вопросы психологии*. – 2009. – 197 с.

8. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Д. Гоулман, Р. Бояцис, Э. Макки. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2008. – 301 с.

9. Ларионов В. Г. Природа лидерства / В. Г. Ларионов, О. Н. Мельников [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://creativeconomy.ru/mag_gp/index.php?str=3&id=136

10. Петровская А. С. Эмоциональный интеллект как детерминанта результативных параметров и процессуальных характеристик управленческой деятельности автореф. дисс. на соискание ученой степени канд. псих. наук / А. С. Петровская. – Ярославль, 2007. – 27 с.

Угрин О. Г., Мушинская А. О. Эмпирическое исследование взаимосвязи лидерских качеств и эмоционального интеллекта личности студента

Освещается проблематика лидерских качеств и эмоционального интеллекта. Приводятся эмпирические результаты взаимосвязи эмоциональ-

ного інтелекта и лидерских качеств студентов. Установлено, что за период обучения в группах четвертокурсников возросли показатели таких качеств, как управление эмоциями других, внутриличностный интеллект, понимание эмоций окружающих и собственных по сравнению с показателями студентов первого курса.

Также выделены в зависимости от характеристик эмоционального интелекта и лидерских качеств четыре типа студентов.

Ключевые слова: эмоциональный интелект, лидерские качества, студенческая молодежь.

Uhryn O. G., Mushynska A. O. Empirical study of the relationship between leadership qualities and emotional intelligence of student's personality

The problems of leadership qualities and emotional intelligence are revealed in the article. The problem of leadership is one of the most pressing in the management psychology. Any group is characterized by personal and business relationships that must be regulated.

We can confidently say that the person who controls the behavior of others should have leadership qualities. Equally important is the presence of emotional intelligence in the future professional leader. He lets manage both your and emotions of other people, which causes higher adaptability and efficiency in communication. People with well-developed emotional intelligence more quickly achieve their goals in cooperation with others, they become more effective leaders.

Empirical evidence of the relationship of emotional intelligence and leadership qualities of students are presented. Thus, students who have well-developed leadership skills are able to understand other people better and effectively interact with them. They successfully identify and interpret emotional states of other people.

They are able to determine the source of emotion, classify emotions, recognize relationships between words and emotions, interpret the significance of emotions regarding relationships, understand complex (ambivalent) feelings, realize transitions from one emotion to another and possible further development of emotion.

They understand their own emotions and manage them by pointing in the right direction. They are capable and need to control their emotions, to cause and maintain desired emotions, to control unwanted emotions.

It was established that during the period of study, the group of fourth year students was characterized by the increase of such indicators as managing emotions of others, intrapersonal intelligence, understanding of emotions and understanding of their personal emotions compared to the indicators of first year students.

Key words: emotional intelligence, leadership qualities, student youth.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

ДУХОВНІ ЦІННОСТІ У СТАНОВЛЕННІ ОСОБИСТОСТІ ПРОФЕСІОНАЛА

Висвітлено проблему духовних цінностей, ціннісних орієнтацій у становленні особистості майбутнього фахівця в освітніх закладах України. Проаналізовано окремі методологічні позиції, засновані на дослідженні цінностей вченими різних філософських шкіл.

Наведено авторське визначення понять: «цінності», «ціннісні орієнтації», «духовність», «духовні цінності», «духовні ціннісні орієнтації» й обґрунтовано їх значення у професійному становленні особистості. Виокремлено та розкрито (зовнішні та внутрішні) умови, що впливають на формування духовних цінностей, ціннісних орієнтацій майбутнього фахівця.

Ключові слова: аксіологія, цінності, ціннісні орієнтації, духовність, духовні цінності, особистість, майбутні фахівці, професійні знання.

Постановка проблеми. Духовні, моральні, естетичні, професійні, етичні цінності та ціннісні орієнтації, як характерна категорія людського виміру життєдіяльності, становлять особливий інтерес учених різних наук (філософії, теології, соціології, культурології, психології, педагогіки та інших), що підтверджує їхню актуальність. Цінності майбутніх фахівців, які здобувають професійну освіту, є відображенням цінностей сучасного суспільства. Професійні знання, оволодіння вміннями і навичками, вдосконалення спеціальних здібностей, майстерність і гнучкість професійної поведінки, спеціальний досвід фахівця ґрунтуються на ціннісних орієнтаціях, духовних і професійних цінностях людини.

Духовні цінності це найвищі ідеали людства. Вони відіграють провідну роль у житті людини, оскільки ґрунтуються на історичному розвитку духовності певного етносу, менталітеті, національних традиціях, релігійних і моральних пріоритетах, родинних цінностях, поняттях добра, вибору, свободи, патріотизму, справедливості, істини, миру. Водночас ефективне врахування духовного ціннісного досвіду дасть змогу підростаючій особистості, котра знаходиться перед вибором професії, скористатися надбанням минулого для адекватної оцінки помилок і здобутків у разі визначення пріоритетності професійних орієнтирів.

Стан дослідження. Духовні ціннісні орієнтації особистості досліджували І. Булах, С. Дерябо, О. Колісник, А. Маслоу, В. Налімов, Ж. Піаже, К. Роджерс, В. Татенко й ін. Особливості процесу форму-

вання духовних цінностей висвітлили у своїх працях сучасні вчені: А. Ахматов, І. Бех, О. Вишневський, Е. Помиткін, О. Сухомлинська, С. Стельмащук, В. Струманський, Г. Шевченко й ін. Серед зарубіжних учених проблему цінностей особистості досліджували: М. Рокіч, С. Фелдман, В. Франкл, Ш. Шварц, С. Морісс й ін.

Аналіз літератури свідчить, що нині є два основних підходи до визначення духовності – змістовий та функціональний. Відповідно до змістового підходу духовність пов'язується з такими смислоутворювальними категоріями, як Краса, Добро, Істина (за Платоном) або ж Віра, Надія, Покаяння (у християнсько-релігійному контексті). Відповідно до функціонального підходу – духовність характеризується ієрархічною домінантністю розвинених вищих психічних функцій людини. До цих функцій психологи (зокрема, Л. Виготський, І. Бех) відносять свідомість, самосвідомість і волю. Отож високий рівень духовного розвитку пов'язується з розвинутою свідомістю, самосвідомістю, досконалістю особистості, а низький – з примітивізмом [1].

Становлення і вдосконалення особистості триває впродовж життєдіяльності людини, і важливим аспектом у цьому процесі є здобуття професійної освіти, впродовж якого особистість має можливість визначитися з ціннісними орієнтирами, а також духовно збагатитися.

В. Кремінь, наголошуючи на важливості освіти, констатує, що, відповідно до вимог глобалізованого світу, пріоритетною сферою життєдіяльності людини стає власне освіта, освічена людина, особливо тепер, коли вся гуманітарна наука стурбована проблемою світової кризи духовності. Система освіти, побудована на вимогах сучасності, має зберегти духовно-культурні цінності людини й утвердити нові, внести у свідомість людини життєствердні світові орієнтири [2].

Мета статті і завдання – полягають у науково-теоретичному та методологічному обґрунтуванні сутності понять «цінності», «ціннісні орієнтації», «духовність», «духовні цінності», «духовні ціннісні орієнтації» та їх важливості у професійному становленні особистості.

Виклад основних положень. Поняття аксіології як науки про цінності, запропоноване французьким філософом П. Лапі (1902), ґрунтувалося на філософських концептах, що досліджували вчення про природу духовних, моральних, естетичних й інших цінностей, про їх зв'язок між собою, зі соціальними та культурними чинниками й особистістю людини.

Важливі методологічні позиції, засновані на вивченні цінностей ученими різних філософських шкіл, дають змогу сформувати основи сучасної аксіологічної освіти: цінності мають значну силу та сприяють створенню нового світу культури (Г. Лотце); питання про призначення

людини і сенс її життя можуть бути вирішені через визначені цінності (В. Віндельбанд); цінність є універсальною системно- і смислоутворювальною філософською категорією (Г. Ріккерт); «емоційність» – центральне методологічне поняття аксіологічної системи (М. Шелер); пізнання цінностей – це акт переваг, у процесі якого встановлюються «ранги» цінностей (М. Шелер); теорія цінностей допоможе людині пізнати себе, свої найзначніші цілі, прагнення (Р. Перрі); цінність є цінністю, доки вона визнається і є значущою (М. Хайдеггер) [13, с. 57].

Методологічно важливими є ідеї М. Вебера й Е. Дюркгейма у контексті аксіологічної проблематики, які зазначали роль вартостей у визначенні цілей і норм поведінки людей, ідеалів, як провідних чинників життєдіяльності.

Цінність – соціально-філософська категорія, що відображає один із найсуттєвіших моментів практичної взаємодії людини з навколишнім середовищем й іншими людьми. Збільшення якісної різноманітності людських потреб у процесі історичного розвитку суспільства, виникнення нових засобів задоволення їх унаслідок науково-технічного прогресу та змін у соціальних відносинах, спричинюють глибокі зрушення у сфері людських цінностей [4, с. 90].

Цінності, як гадає Т. Парсон, є вищими принципами, а ціннісна орієнтація – найважливіший компонент внутрішнього світу людини, в якому відображено світоглядні та моральні позиції особистості [5, с. 154–155].

Цінності в історії людського роду, як своєрідні духовні опори, допомагають людині вистояти перед неминучими складними життєвими обставинами. Цінності стають реальними орієнтирами людської поведінки і формують життєво-практичні установки людей. Вони визначають зміст внутрішнього світу людини [6, с. 38].

Людина порівнює власну поведінку з нормою, ідеалом, метою, що виступають як зразки, еталони. Понятійне та діяльнісне виявлення «добра» і «зла», «прекрасного» і «потворного», «праведного» чи «неправедного» можна назвати цінностями [7, с. 48].

Важливим у вивченні проблеми цінностей є поняття ціннісних орієнтацій, зокрема їх взаємозв'язок. Аналіз наукових розвідок показав, що вчені по-різному підходять до визначення понять «цінності» та «ціннісні орієнтації», і нині немає єдиного формулювання дефініцій, які б були прийнятні для різних дослідницько-наукових шкіл.

Так, В. Тугарінов цінності розглядає як «предмети, явища та їх властивості, що потрібні (необхідні, корисні, приємні) членам певного суспільства в якості засобів задоволення їхніх потреб та інтересів, а також ідеї та спонукання в якості норми, мети або ідеалу» [8, с. 261].

Л. Столович зазначає, що цінності існують незалежно від того, чи загальноприйнята оцінка явища є позитивною, чи негативною. Цінності вчений трактує як континуум (незліченну множину, теорію множин) від менш бажаного або негативного, до найбажанішого або позитивного [9, с. 127–128]. Водночас для однієї спільноти та її представників у відповідній системі цінності кваліфікуються як благо, тоді як для інших в іншій системі вони такими можуть і не бути, оскільки в кожного суспільства свої норми й правила, продиктовані ментальністю, культурою, звичаями тощо.

Ми вважаємо, цінності – це стійкі переконання людини, які окреслюються ідеальними моделями значущості об'єктів навколишнього світу.

Розкриваючи питання ціннісних орієнтацій, зауважимо, що вони відіграють провідну роль у житті молодої особистості, оскільки визначають її мету та сенс життя. Ціннісні орієнтації не є константою. Вони суперечливі та динамічні, які відповідно до прийнятих у суспільстві норм і правил, продиктованих часом, відображають головні, суттєві зміни взаємозалежності особистості зі соціумом, а також зміни життєвих, швидкоплинних неочікуваних щоденних ситуацій.

Комплекс усталених ціннісних орієнтацій формує стійкість особистості щодо власних вимог, потреб, інтересів, зацікавлень, така стійкість, передусім, ґрунтується на духовності особистості, яка формується змалечку.

В. Сухомлинський розглядав формування духовного світу підростаючої особистості у взаємозв'язку з його розумовим, моральним й естетичним розвитком. Знаний педагог зазначав: «Сфера духовного життя людини – це розвиток, формування і задоволення його моральності, інтелектуальних і естетичних запитів й інтересів у процесі активної діяльності. Джерелом духовного світу людини є матеріальний світ, об'єктивна дійсність і особливо такі важливі її сфери, як громадське життя людини, його соціальний і моральний досвід» [10, с. 111].

Зважаючи на вказане, констатуємо, що духовність – це пошук, діяльність людини котра прагне власними зусиллями досягти досконалого, ідеального в усіх сферах життя. Духовність, відповідно, продукує духовні цінності, які відіграють важливу роль у житті людини.

О. Вишневський поділяє духовні цінності на: абсолютні (добро, чесність, любов, справедливість, гідність, мудрість, свобода, правда тощо), національні (патріотизм, почуття національної гідності, державотворчі прагнення, історична пам'ять, прагнення до національної єдності), громадянські (права і свободи людини, обов'язки перед іншими людьми, ідеї соціальної гармонії, повага до законів), сімейне

життя (піклування про дітей та інших членів сім'ї, оберігання пам'яті предків, подружжя вірність) та особисте життя (цілеспрямованість, витривалість, наполегливість, самостійність, відчуття відповідальності, надійність у праці, партнерстві, збереженні чужої таємниці, щедрість, шляхетність, протидія згубним звичкам, розвиток естетичних смаків і творчих естетичних здібностей тощо) [11, с. 45].

Відповідно, вважаємо, що духовні цінності – це прагнення особистості досягнути (на її переконання) найкращого, найдосконалішого в усіх сферах життєдіяльності. Вони ж і є одним із основних чинників професійних преференцій, адже визначають сутність людського життя та сенс майбутньої професійної діяльності. Усвідомлення власних духовних цінностей спрямовує особистість на професійне самовизначення. Отож духовні цінності формують основу майбутнього життя, яке нерозривно пов'язане з вибором фаху і становленням особистості, як професіонала.

Становлення особистості професіонала в освітніх закладах України спрямоване на підготовку конкурентоспроможного, висококваліфікованого спеціаліста, який буде здатним, насамперед, транслювати духовні цінності надбання нашого народу в процесі професійної діяльності. Так, як питання духовного розвитку особистості завжди було пріоритетним в українській національній системі виховання і навчання.

Духовні цінності у становленні особистості – це розвиток, спрямований на суб'єктивний вияв у системі мотивацій особистості двох ґрунтовних потреб – потреби пізнання суспільної дійсності та соціальної потреби жити й бути професійно потрібним для інших.

Прийняття духовних цінностей у свою життєву стратегію означає змістовну сторону формування особистості професіонала й акумулює засади її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до самої себе, основу світогляду й життєвої активності, розширює уявлення молоді про відповідний вид діяльності, сприяє позитивній мотивації до здобуття майбутньої професії. Отже, важливість духовних цінностей у майбутній професійній діяльності є незаперечною, вони і є сенсом життя людини і найважливішою складовою особистості.

Духовні ціннісні орієнтації виконують низку важливих функцій:

- гармонізують й інтегрують духовний світ індивіда, зумовлюючи його соціальну значущість;
- визначають цілісність, унікальність і неповторність особистості;
- регулюють поведінку та діяльність людини в суспільстві, впливаючи на її дії та вчинки.

Стійкість і внутрішня гармонійність системи духовних вартостей забезпечує такі якості особистості, як цілісність, надійність, вірність певним принципам й ідеалам, здатність до вольових зусиль задля цих ідеалів, активність життєвої позиції [12, с. 246].

Для того, щоб мінімізувати означені проблеми, викладачам освітніх закладів необхідно з перших днів навчання студентів забезпечувати свідоме оволодіння ними професійними знаннями й уміннями, втілювати гуманістичний підхід в освітньо-виховний процес, звертати увагу на активне формування позитивних ціннісних орієнтацій, пов'язаних із важливими орієнтирами майбутнього фаху. Наголошувати студентам, що діяльність, якою вони планують займатися, повинна, передусім їм подобатися, відображати їхні професійні ціннісні орієнтири і гармоніювати з їхніми духовними цінностями.

Професійні ціннісні орієнтації – це ті ідеї, перспективи, плани, цілі у формуванні майбутнього фахівця, за які вони готові сперечатись, активно діяти, без чого не уявляють свого майбутнього. Сюди віднесемо – свободу, можливість вибору, фінансову незалежність, духовність, духовні цінності, гармонійні стосунки, позитивне оточення, визнання, досягнення, особисте вдосконалення, творчість, комфортні умови праці, важливість результатів роботи тощо.

Формування ціннісних орієнтацій особистості відбувається під впливом різних умов, які виникають незалежно від суб'єкта, діють опосередковано, неорганізовано й некеровано, тож зародження ціннісних орієнтацій можна розглядати як процес їхнього становлення. З виникненням спеціально організованого впливу на становлення ціннісних орієнтацій і цілеспрямованого створення спеціальних умов (професійна освіта) такий процес набув характеру формування ціннісних орієнтацій. Виокремлюють зовнішні (середовище, соціум, культура, в яких зафіксовані і духовні цінності, і загальні) та внутрішні (потреби, інтереси, властивості особистості) умови формування ціннісних орієнтацій. Вплив зовнішніх умов обумовлено визнанням соціальної природи людини, її психіки. Присвоювати соціально ціннісний зміст людині дають змогу особливості її внутрішнього світу. Внутрішні умови освоєння ціннісного змісту навколишнього світу формуються в людини впродовж її життя та розвитку [13, с. 67].

Отож дослідження системи духовних цінностей і ціннісних орієнтацій у професійному формуванні особистості може слугувати засобом для виявлення змін, які відбуваються в ньому під впливом соціально-економічних реалій сьогодення.

Сучасний науковець В. Орлов, слушно зауважує, що особливий інтерес становить проблема формування системи цінностей у студен-

тів, майбутніх фахівців щодо життєвого і професійного успіху. Першою особливістю системи цінностей (духовних, культурних, професійних тощо) молодого покоління є усвідомлення процесу її утворення у просторі конфлікту поколінь. Йдеться про кризу виховної функції старшого покоління, що інколи виявляється в недостатній готовності певної частини викладачів підготувати студентів до повноцінного життя в оновленому середовищі. Порушення наступності у взаємодії поколінь зумовлене:

– по-перше, тим, що старше покоління викладачів часто є носіями цінностей радянського періоду, що не завжди сприяє досягненню успіху в новому середовищі, адекватно, й молоді люди не завжди поділяють думки викладачів, котрі здійснюють фахове навчання про життєвий і професійний успіх;

– по-друге, з віком знижується здатність швидко адаптуватися до постійних інновацій, адже, нове не засвоюється дорослими настільки швидко, як молоддю. Виникає невідповідність уявлень старшого покоління зміненим завданням нового часу. Отже, виникає унікальна ситуація: в соціалізацію вступає не лише молодь, а й старше покоління. Старше покоління зорієнтованіше на суспільні цінності – цінності всього суспільства. Тому успіх в їхніх уявленнях – це прагнення бути такими, як усі.

Формування системи цінностей у студентської молоді пов'язане насамперед із засвоєнням цінностей, що, як вони вважають, відповідають сучасності, а не з відтворенням цінностей, сформованих у минулому. Тобто йдеться про механізм адаптації до нових умов, а не «механізм відтворення цінностей». Сучасна молодь керується насамперед такими стереотипами, як: «головне – ініціатива, підприємливість і пошук нового»; «виділятися серед інших і бути яскравою індивідуальністю значно краще, ніж бути, як усі»; «для людини насамперед важлива оцінка свого особистого життя за своїми власними індивідуальними критеріями і цінностями» [6].

Висновки. Грунтуючись на зазначеному наголосимо, що сучасна професійна освіта повинна спрямовувати свою діяльність на здатність допомогти майбутньому фахівцю в опануванні саме тих духовних цінностей, ціннісних орієнтацій, які б сприяли його професійному вдосконаленню та самореалізації в соціумі надалі. Адже, здобуваючи певні професійні навички, студент водночас засвоює і духовність національної культури, збагачується новими знаннями, переосмислює набуті раніше вартості, і прагне до вдосконалення та сприйняття нових, пов'язаних із майбутньою професією вартостей, які ще не сформували стійку ієрархію, але суттєво зумовлюють життєві плани надалі.

Перспективи подальших наукових пошуків убачаємо в дослідженні проблеми оптимізації й інтенсифікації процесу навчання відповідно до демократичних цінностей суспільства.

1. Помиткін Е. О. Теоретичні підходи та емпіричне дослідження духовної культури педагогічного персоналу / Е. О. Помиткін [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua>
2. Кремінь В. Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації: освіта в контексті «кризи» духовності. Ідеал людини в розвитку мудрості та знання. Ціннісні смисли освітнього процесу / В. Кремінь // Педагогіка і психологія. – 2006. – № 2. – С. 17–30.
3. Шиделко А. В. Врахування ціннісних аспектів у проектуванні процесу суспільно-гуманітарної підготовки кваліфікованих робітників у ПТНЗ / А. В. Шиделко // Сучасні технології у суспільно-гуманітарній підготовці кваліфікованих робітників у ПТНЗ. – Львів, 2015. – С. 57–60.
4. Казьмірик С. М. Цінності та їх класифікація в аксіосфері людини / С. М. Казьмірик // Наукові праці. – 2012. – Вип. 197. – Т. 209. – С. 90–92.
5. Тушева В. В. Цінності у структурі професійної культури майбутнього вчителя / В. В. Тушева // Збірник наукових праць. – № 1. – Бердянськ: БДПУ, 2010. – С. 151–157.
6. Зязюн І. А. Діалектика ціннісних суджень та відношень / І. А. Зязюн // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: зб. наук. праць; за ред. Л. Л. ТОВАЖНЯНСЬКОГО, О. Г. РОМАНОВСЬКОГО. – Вип. 27 (31): в 3-х ч. – Ч. 1. – Х.: НТУ «ХП», 2010. – С. 28–39.
7. Зязюн І. А. Аксіологічні орієнтири сучасної культури / І. А. Зязюн // Проблеми освіти у Польщі та в Україні в контексті процесів глобалізації та євроінтеграції; за ред. В. Кременя, Т. Левовицького, С. Сисоєвої. – К.: КІМ, 2009. – С. 37–48.
8. Тугаринов В. П. Избранные философские труды / В. П. Тугаринов. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1988. – 344 с.
9. Столович Л. Н. Природа эстетической ценности / Л. Н. Столович. – М.: Политиздат, 1972. – С. 127–128.
10. Сухомлинський В. О. Серце відаю дітям / В. О. Сухомлинський. – К.: Радянська школа, 1978. – 270 с.
11. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки: навч. посібник / О. Вишневський. – Дрогобич: Коло, 2003. – 528 с.
12. Проблеми загальної та педагогічної психології. Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Т. XII. – Ч. 4. – К.: Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України, 2010. – 492 с.
13. Шиделко А. В. Формування ціннісних орієнтацій у підготовці майбутніх кваліфікованих робітників / А. В. Шиделко // Науково-методичне забезпечення професійної освіти і навчання; Інститут професійно-технічної освіти НАПН України; за заг. ред. В. О. Радкевич. – К.: ІПТО НАПН України, 2014. – Т. 2. – С. 66–68.

14. Орлов В. Аксиогенез уявлень учнів ПТНЗ про професійний успіх / В. Орлов [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lib.iitta.gov.ua/10027/1/орлов.pdf>

Шиделко А. В. Духовные ценности в становлении личности профессионала

Освещена проблема духовных ценностей, ценностных ориентаций в становлении личности будущего специалиста в учебных заведениях Украины. Проанализированы отдельные методологические позиции, основанные на исследовании ценностей учеными различных философских школ. Приведены авторские определения понятий «ценности», «ценностные ориентации», «духовность», «духовные ценности», «духовные ценностные ориентации» и обосновано их значение в профессиональном становлении личности.

Ключевые слова: аксиология, ценности, ценностные ориентации, духовность, духовные ценности, личность, будущие специалисты, профессиональные знания.

Shydelko A. V. Spiritual values in the formation of specialist's personality

The article considers the problem of spiritual values, value orientations in the formation of a future specialist's personality at educational institutions of Ukraine. The author analyzes important methodological positions based on the study of values by scientists of different philosophical schools; determines her own definitions of such concepts, as following: «values», «value orientations», «spirituality», «spiritual values», «spiritual value orientations»; proves their importance in a personality's professional formation; identifies internal and external conditions that affect future specialists' spiritual values formation and value orientations. Values are considered as firm personal beliefs, which are outlined by ideal models of importance of the environmental objects. It was found that the value orientations are the most important elements of the internal structure of the individual, which are based on his/her life experience. Assignment of value orientations is to separate meaningful, significant, important aspects from the secondary, unimportant aspects. According to our beliefs, value orientations play a major role in the life of a young person, as they determine his/her purpose and essence of life. Value orientations are not constant. They are contradictory and dynamic, and according to the accepted social norms and rules dictated by time, they reflect major, significant changes of interdependence of the individual with the society and changes in life, unexpected fleeting everyday situations.

It is stated that professional value orientations are those ideas, prospects, plans and objectives in the formation of future specialist for which they are willing to argue, to act, without which they do not imagine their future.

Key words: axiology, values, axiological orientation, spirituality, spiritual values, personality, future professionals, professional knowledge.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

Розділ 3
**ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ
ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПСИХОЛОГІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

УДК.159.9.746.3.031.2(477)

**Л. М. Андрушко,
В. П. Ясінський**

**ВПЛИВ ЗЕЛЕНОГО КОЛЬОРУ НА ПСИХІКУ
ТА ФІЗІОЛОГІЧНІ ФУНКЦІЇ ЛЮДИНИ**

Досліджено вплив зеленого кольору на психіку та фізіологічні функції людини. Доведено, що колір не тільки надає важливу інформацію про предмет, але й має здатність викликати думки та почуття. Розглянуто, як деякі культурні особливості, історичні періоди впливали і впливають на сприйняття зеленого кольору людиною, а також можливість застосування вивчених взаємозв'язків між кольором і психікою в діагностиці.

З'ясовано, що позитивна енергія зеленого кольору резонує з нашою внутрішньою енергією, наповнює та відновлює нашу рівновагу.

Ключові слова: *символіка кольору, зелений колір, психологічний вплив, емоції, фізіологія людини.*

Постановка проблеми. Фізіологічний вплив кожного кольору на організм конкретного індивіда багато в чому залежить ще й від етнічних, історичних, обрядових, символічно-знакових і культурних традицій.

Кольоросприйняття людини надзвичайно складний психофізіологічний процес, який пройшов тривалий еволюційний шлях. Найбільше вдосконалення зазнали рецепторні і центральні ділянки зорового аналізатора.

Процес диференціації їх продовжується і нині. Людина недалекого (в еволюційному сенсі) майбутнього сприйматиме набагато більше зорової інформації аніж сьогодні. На вдосконалення кольоросприйняття певною мірою впливає розвиток суспільства, культури мистецтва та науково-технічний прогрес [1, с. 198–199]. Кольоросприйняття і насамперед сприйняття зеленого кольору має вплив на фізіологічні й психічні функції організму. На визначення особливостей цього впливу і спрямована ця стаття.

Стан дослідження. Численні наукові розвідки педагогів, психологів, медиків, антропологів, етнографів пояснити результат впливу кольору на психіку людини представлені значною кількістю теоретичних досліджень. Й. В. Гете вперше спробував охарактеризувати чуттєво-емоційний вплив не лише окремих кольорів, але й їхніх різноманітних сполучень [2]. У другій половині ХХ ст. наука про колір значно розвинулася: диференціація колірних систем, залежно від практичного застосування; дослідження механізмів зору людини та зв'язків кольорів із психікою; створення теорій колориту [3; 4; 5, 6]. Сучасні вчені доводять, що наша колірنا чутливість розвивається і згодом ми зможемо побачити такі кольори, які цілком недоступні нині [7; 8].

Психосемантика кольору сьогодні активно розвивається і має різні вектори дослідження як самостійного розділу психології сприйняття кольору. Важливими у цьому напрямі є праці Л. Айсмен [3], Л. Бондс [9], Л. Миронової [5], В. Петренко [10], А. Рум'янцевої [11], П. Яньшина [12]. Про вплив кольору на людину та його використання в медичній практиці досліджує М. Дерібере [13]. Ми продовжуємо наукове дослідження впливу кольору на психіку людини ґрунтуючись на попередніх розвідках у цьому напрямі під час дослідження білого, червоного та синього кольорів [14; 15; 1].

Метою нашого наукового пошуку є вивчення впливу зеленого кольору на психіку та фізіологію людини, оскільки практична потреба в психології сприйняття кольору є в прикладних галузях – у психології реклами, психології мистецтва, реабілітації, ергономіки, безпеки праці й ін.

Виклад основних положень. Колір має хвильову енергетичну природу. А це означає, що ми відчуваємо його, і найчастіше це відбувається несвідомо. Нерідкими є випадки, коли сліпі люди, відчуття яких надзвичайно загострені, щоб компенсувати відсутність зору, здатні розрізняти кольори через дотик. Це доводить, що на наш мозок щодня впливають енергії різних кольорів, які ми бачимо і відчуваємо – колір стін нашої кімнати може вплинути на настрій, апетит, концентрацію і натхнення, колір сорочки та костюму співрозмовника – на наше до нього ставлення тощо.

Так само кольорова гама інтер'єру дому чи робочого кабінету й ті кольори, які ми обираємо для свого одягу, впливають на оточуючих нас людей. Не заперечуючи ролі предметних зв'язків кольору в становленні його значень, треба визнати, що провідним чинником у формуванні кольорових значень є зовсім не вони, а об'єктивний характер кольорової дії на людину, про це свідчать дані психофізіологічних і психологічних досліджень [16; 10; 8].

Зелений – один із трьох основних кольорів, він має діапазон спектра з довжиною хвилі 500–565 нанометрів. Людина бачить цей колір найліпше, оскільки він має найбільше відтінків у живій природі. Рослини ми бачимо зеленими, оскільки листки містять пігмент фотосинтезу – хлорофіл (хлорофіл поглинає більшу частину червоних променів із сонячного спектра, залишаючи для сприйняття відбитий зелений колір).

Серед асоціацій, які викликає у людини зелений колір, найчастіше трапляються дерева, трава, море, прохолода. Ці дані підтверджують результати асоціативного експерименту, проведеного ученицею К. Г. Юнга Вереною Каст 1980 р. На зелений колір у випробуваних виникали такі асоціації, як рослини – 43%, синій (сусідній колір) – 18%, вода – 10%, море – 10% [8, с. 4–6].

Й. В. Гете зауважив, якщо змішати жовтий зі синім, то вийде колір, який ми називаємо зеленим. Наше око бачить у ньому справжнє задоволення. Не хочеться рухатися далі. Й. В. Гете вважав зелений колір спокійним і таким, що урівноважує емоції [2, с. 6]. Думку про цей колір, як найкомфортніший для людського ока поділяє чимало науковців.

У 1930-ті роки вчений С. Кравков зазначив, що саме вплив зеленого кольору максимально загострює інші органи чуття (слух, нюх). У разі цього очі, дивлячись на зелений, найбільше відпочивають, тиск у судинах ока знижується і гострота зору відновлюється. Цей колір займає у спектральному діапазоні середню ланку. Чому так склалося, здогадатися нескладно, якщо згадати, що формування людського виду проходило саме в багатому оточенні зелені навколишньої природи. Та й український прикметник «зелений» походить від давньоруського іменника «зель», що означає «молода озимина, зелень, трава» [7, с. 124–126]. Так повелося, що рослинний пігмент хлорофіл відображає зелений спектр, з огляду на що, зелений – один із найпоширеніших і звичних в оточенні людини.

Зелений колір символізує життя, оновлення і зростання. Його ми бачимо найбільше в природному середовищі. Це колір весни, часу коли все оживає і розгортає свої природні процеси. Зелений колір також означає рівновагу, спокій і гармонію. Так, що це найкращий колір, яким можна себе оточити, коли ви втомлені фізично та емоційно після важкого робочого дня. Саме через це, перебуваючи в оточенні зеленого, споглядаючи його відтінки, ми відчуваємо себе захищеними і відчуваємо комфорт. Позитивна енергія зеленого кольору, резонує з нашою внутрішньою енергією, наповнює та відновлює нашу рівновагу.

Колір впливає на продуктивність праці людини. У хроматичній терапії, зелений використовується саме тоді, коли треба заспокоїти душу і розум. Він допомагає розслабити тіло, від розумової і фізичної втоми. Це відмінний засіб для лікування станів тривоги і нервозності, щоб допомогти людині та повернути їй душевну рівновагу і внутрішній спокій. Медики встановили, що зелений і жовтий кольори загострюють зір, прискорюють зорове сприйняття, створюють стійке ясне бачення, знижують внутрішньоочний тиск, загострюють слух, сприяють нормальному кровообігу, тобто загалом підвищують працездатність людини [6].

У східних культурах використовують дорогоцінні камені зі зеленим кольором такі, як нефрит або малахіт, щоб вплинути на людину. Ці мінерали позитивно впливають на емоції та фізіологію людини. В Індії згідно з ведичними знаннями, зелений є символом чакри грудної клітини. Там анатомічно знаходиться серце, легені й центр кровоносної системи. Саме ці органи і ця частина тіла є найбільше вразливою, коли ми сердимось, засмучені або перебуваємо у стані тривоги. Отож енергії, що приходять від зелених відтінків нефриту та малахіту використовуються для відновлення нормального стану організму й розуму [16, с. 2].

В окремих народів зелений колір має особливе значення. Можливо, саме туга арабів, які живуть у пустелі за садами і деревами, спричинила те, що зелений став священним кольором мусульман. У зелений шовк одягнені мусульманські ангели Аллаха і зелена барва є у прапорі пророка Магомета. Любили зелений колір і в оточеному пісками, Стародавньому Єгипті. Його широко використовували в косметиці єгиптянки з метою гігієни в умовах надмірного сонячного опромінення. Бог відродження Осіріс традиційно зображався як мумія зі зеленим обличчям. Корона, яку носить Осіріс, виготовлена зі стебел зеленого папірусу, його священна лодія також зроблена з цієї рослини. Царюючи в Єгипті, Осіріс навчив людей землеробству, садівництву й виноробству. Цікаво, що в Китаї та античній Греції зелений і синій не поділяли і вважали їх відтінками одного кольору. Ще середньовічні лікарі рекомендували хворим розглядати пірамідку зі зеленого скла – так би мовити, для заспокоєння [16, с. 2]. У християнстві цей колір був символом надії, справедливості й правосуддя. Недарма він був дуже популярний в культурі Середньовіччя, зокрема в одязі (знаменита балада «*Greensleeves*» – «Зелені рукава»). Зелений тривалий час був символом родючості і найкращим вибором кольору для весільних суконь у Європі в XV столітті, опосередковано вказуючи та акцентуючи на ідеї народження у новоствореній сім'ї.

З огляду на зазначене, нескладно провести і низку асоціацій, пов'язаних із цим кольором – природа, весна, молодість, оновлення, надія і навіть безсмертя («вічнозелений»). Саме активний зв'язок із природою зробили зелений колір символом здоров'я, а пізніше – екологічної чистоти. Він має в собі ідею миру та стабільності [16, с. 2–3].

Значення зеленої барви в психології людини становить готовність до заспокоєння, споглядання і прийняття вселенської мудрості. Дія кольору і специфіка його внутрішнього значення не залежить від відношення людини до нього. Колір може подобатися чи не подобатися, але вид його впливу на психіку залишаються незмінними, не залежними від стану організму на момент впливу. Отож символічне значення кольору, його «психологічний код» справді об'єктивні і не залежать від місця того чи іншого кольору в низці індивідуальних уподобань. Важливе значення для характеристики людини та її психологічного стану має вибір нею того чи іншого улюбленого кольору [4, с. 467].

Психологи у таких випадках використовують колірний тест, складений швейцарським психотерапевтом М. Люшером наприкінці 40-х рр. ХХ ст. [17].

М. Люшер розробив основи функціональної психології кольоро-сприйняття. Його колірний тест спрямований на вивчення ситуативного емоційного стану особистості та її адаптації до різних соціально-психологічних ситуацій. Цю методику майже 70 років успішно використовують багато педагогів, психіатрів і психологів у всіх країнах світу для дослідження особливостей психології різних професійних і етнічних груп. В основі тесту є ґрунтовні закономірні зв'язки між різноякісними колірними енергіями та певними психічними процесами, станами та явищами. М. Люшер, який використовував у власному тесті для зеленого кольору темний тон зі синім відтінком ялинкової хвої, пов'язував його зі стабільністю, твердістю, наполегливістю та сталістю. У зеленого, як у будь-якого іншого основного кольору залежно від тону, змінюється значення. Що більше в ньому темно-синього, то твердішим, холоднішим, напруженішим, жорстокішим він сприймається психологічно. Так само, як молекули утворюють структуру твердого тіла певної жорсткості, невидиму зовні, так і в людській душі виникає відчуття внутрішнього напруження. Холодний відтінок зеленого диктує філософію «проникнення в самого себе», а саме це дає змогу самоусвідомити себе та ліпше управляти власними емоціями.

Створюючи стабільність і сталість, зелений становить систему цінностей. Особа, яка віддає перевагу такому зеленому, може бути охарактеризована як людина, стійка у власних переконаннях, що вміє

протистояти внутрішнім, зовнішнім впливам і спокусам; людина, що володіє глибоким відчуттям самоповаги. Зелений за М. Люшером – це стабільність переконань, самоповага, непорушність моральних цінностей [17, с. 18]. Психологічним значенням зеленого є також відчуття власної значущості, що виявляється у повазі, гідності, компетентності, авторитеті, владі, домінанті в певному просторі. Якщо особа, яка вибирає зелений не володіє внутрішньою стабільністю, а відповідно і цілісністю, гармонійністю, то позитивні якості підміняються демонстрацією, для зовнішнього ефекту – манірністю, чванливістю, погордою, іноді хвалькуватістю й ін. Престиж і лідерство стає авторитарністю. Людина, яка має надмірну потребу в зовнішньому схваленні, використовує символи статусу для створення видимості власної значущості. Така особа надмірно привертає до себе увагу, розігрує стабільність, велич, гідність і престиж.

У разі обладнання відпочинкової зони в домі, офісі, де можна розслабитися і відновити власні сили, варто оздобити цю кімнату або її частину зеленим кольором. У дизайні бажано використовувати тільки природні відтінки зеленого кольору.

Кольори можуть викликати різні психологічні реакції та певною мірою впливати на настрої і емоції. Іноді ці реакції пов'язані з інтенсивністю кольору, одночасно вони є наслідком досвіду і культурних впливів.

Безліч відтінків зеленого мають різне тлумачення і вплив на нервову систему людини. Так, насичені хвойні тони вказують на міцність, довговічність і стабільність. Такі кольори вибирають люди, які є впевнені в собі і мають стійкі життєві позиції. Ніжні відтінки шавлії і моху мають заспокійливу дію, а смарагдовий і малахітовий вказують на прагнення до розкоші й багатства.

Збудливий вплив має на людину комбінація зеленого і жовтого. Цей симбіоз асоціюється з весною, оновленням і оптимізмом. Зелений колір широко використовується і в медичних цілях. Він нормалізує артеріальний тиск, прискорене серцебиття. Також є незамінним під час сильних нервових розладах і мігрені [18, с. 2–3]. Отож зелений колір у психології та медицині вважається безумовно позитивним і навіть корисним. Постарайтеся запам'ятати відчуття природного зеленого кольору. Перебуваючи в парку або на лісовій галявині, в ясний весняний день, вдихніть цю прохолоду і приємну яскравість фарб і в хвилину напруження або відчуття спустошення це поверне вам душевну рівновагу і спокій.

Знаючи про властивості зеленого кольору, можна успішно використовувати його на роботі та в повсякденному житті. Відтінки

зеленого, в яких переважає синій колір, мають заспокійливий вплив. Так, холодний зелений допомагає розслабитися і зняти напруження. Його навіть використовують у разі психотерапевтичного лікування клаустрофобії – боязні замкнутого простору. Людині, яка страждає на клаустрофобію, пропонують провести якийсь час у закритій кімнаті, стіни якої пофарбовані в м'який зелений відтінок. Як показали дослідження, заспокійлива зелена атмосфера дає змогу таким пацієнтам набагато легше переносити час перебування в обмеженому просторі кімнати [18, с. 3].

Окрім позитивного, зелений колір може мати і негативний вплив. Холодні та темні відтінки цього кольору можуть стати причиною сонливості, апатії та навіть депресії. Величина гнітючого ефекту безпосередньо залежить від кількості синьої барви в зеленому відтінку. Відповідно, що його більше, то невтішнішим буде ефект від впливу зеленого кольору.

Семантика зеленого кольору в психології залежить від його історичного тлумачення і культурного сприйняття. Але крім асоціацій, які є загальними для всіх, через призму неусвідомлених кольірних переваг можна розглядати і особливості окремої особистості. Так, психологи стверджують, що знаючи про те, який саме колір є улюблений у людини, можна сказати про деякі риси характеру, які їй притаманні. Грунтуючись на дослідженнях, люди, улюблений колір яких зелений, товариські й доброзичливі.

Вони мають спокійний характер, не схильні до конфліктів і сварок, а проблеми, що виникають, воліють вирішувати мирно, через компроміси й поступки. Унаслідок чого вони часто страждають, так як не здатні до кінця відстояти власний погляд. Але незважаючи на це, «зелені» примудряються доволі швидко пристосовуватися до умов, що змінилися. Але це не означає, що вони не схильні сильно переживати через невдачі. Часто любителі зеленого кольору страждають легкими невротами і депресіями [18, с. 4].

Висновок. Досліджуючи вплив зеленого кольору на фізіологічні й психічні функції варто зазначити, що цей вплив доволі суттєвий і реалізується так: вплив барви на тіло людини; вплив на психоемоційний стан; фізичний і оптичний вплив; символіка кольору; гармонізація функцій організму. Зелений колір рекомендується використовувати в разі потреби в релаксації, заспокоєнні, відновленні сил після емоційного стресу, під час збудження нервової системи, істерії, параної.

Важливо пам'ятати, що не варто використовувати холодні відтінки зеленого в разі депресивних і пригнічених станів, меланхолії.

Отож вибір зеленого кольору як найулюбленішого відображає фізіологічну і психологічну потреби людини в спокої, підтримці, розслабленні.

Перспективи подальших наукових розробок цієї проблеми надалі ми вбачаємо в дослідженні впливу інших спектральних кольорів кольорової шкали (жовтого, чорного) на психіку та фізіологію людини.

1. Андрушко Л. М. Вплив синього кольору на психіку та фізіологічні функції людини / Л. М. Андрушко, В. П. Ясінський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія психологічна. – 2016. – № 1. – С. 198–209.

2. Значение зеленого цвета в психологии [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://sam-sebe-psycholog.ru/articles/znachenie-zelenogo-cveta-v-psihologii>

3. Айсмен Л. Дао цвета / Л. Айсмен. – М.: «Эксмо», 2005. – 173 с.

4. Вундт В. Основы физиологической психологии / В. Вундт. – М.: Знание, 1980. – 589 с.

5. Шалагінов Б. Б. Естетика Й. В. Гете: Дослідження / Б. Б. Шалагінов. – К.: Вежа, 2012. – 149 с.

6. Курий С. Зелёный. Откуда берёт истоки символика этого цвета? / С. Курий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://shkolazhizni.ru/psychology/articles/36069/>

7. Люшер М. Сигналы личности / М. Люшер. – Воронеж: МОДЭК, 1993. – 160 с.

8. Якоби И. Психологическое учение К. Г. Юнга. – 1996 / И. Якоби [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://skadovsklib.ru/novinki/psihologicheskoe-uchenie-k-g-yunga-iolanda-yakobi.htm>

9. Бондс Л. Магия цвета. Цветотерапия на каждый день / Л. Бондс; пер. с англ. Н. Мухина. – СПб.: Питер, 1997. – 384 с.

10. Шварц Л. А. Изменения цветоощущения в эмоциональных состояниях / Л. А. Шварц // Проблемы физиологической оптики. – М., 1948. – Т. 6. – С. 314–320.

11. Яньшина П. В. Введение в психосемантику цвета / П. В. Яньшина. – Изд. 3-е. – Самара: СамГПУ, 2011. – 277 с.

12. Кравков С. В. Цветовое зрение / С. В. Кравков. – М.: Изд-во АН СССР, 1951. – 186 с.

13. Дерибере М. Цвет в жизни и деятельности человека / М. Дерибере. – М.: Знание, 1965. – 343с.

14. Андрушко Л. М. Вплив червоного кольору на психосоматику людини / Л. М. Андрушко, В. П. Ясінський // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія Психологічна. – Львів: ЛьвДУВС, 2013. – № 2. – С. 15–20.

15. Андрушко Л. М. Значення білого кольору в інтер'єрі / Л. М. Андрушко, Н. Й. Дядюх-Богатко // Науковий вісник Національного лісотехнічного

університету України: зб. наук. праць. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2013. – Вип. 23.18. – С. 283–287.

16. Миронова Л. Н. Цветоведение / Л. Н. Миронова. – Минск: Вышш. шк., 1984. – 286 с.

17. Рум'янцева А. Н. Экспериментальная проверка методики исследования индивидуального предпочтения цвета / А. Н. Рум'янцева // Вестник МГУ. – М., 1986. – Серия «Психология». – № 1. – С. 67–69.

18. Кандинский В. В. Избранные труды по теории искусства: в 2-х т. – Т. 2. – Изд. второе, испр. и доп. / В. В. Кандинский; под ред. Н. Б. Автономовой, Д. В. Сарабьянова, В. С. Турчина. – 1918–1938. – М.: Гилея, 2008. – С. 365–393; 427–438.

Андрушко Л. М., Ясинский В. П. Влияние зеленого цвета на психику и физиологические функции человека

Исследовано влияние зеленого цвета на психику и физиологические функции человека. Доказано, что цвет не только предоставляет важную информацию о предмете, но и может вызывать мысли и чувства. Психологический аспект восприятия зеленого цвета связан с эмоциональным, социально-культурным и эстетическим.

Подчеркнуто, как некоторые культурные особенности, исторические периоды влияли и влияют на восприятие зеленого цвета человеком; также отмечена возможность применения изученных взаимосвязей между цветом и психикой в диагностике.

Ключевые слова: символика цвета, зеленый цвет, психологическое воздействие, эмоции, физиология человека.

Andrushko L. M., Yasinskyi V. P. The influence of green colour on human psychics and physiological functions

This article examines the impact of green color on the human psychics and human physiological functions. It is proved that color not only provides important information about the subject, but also has the ability to evoke thoughts and feelings. The author considers how some cultural peculiarities, historical periods influenced and are affecting the human perception of the green and also ability of application of studied relationships between color and psychics in diagnosis. It was found that positive energy of green resonates with our inner energy, fills and restores our balance. It is proved that the color green is the best that you can surround yourself with when you are tired physically and emotionally after a hard day. The psychological aspect of perception of green is connected with emotional, social and cultural and aesthetic.

The semantics of green in psychology depends on its historical interpretation and cultural perception. But in addition to associations that are common to all in terms of unconscious color preferences it is possible to consider the peculiarities of the individual.

Thus, psychologists say that knowing what color is a favorite one for a person, we can speak about some traits that are characteristic for a person. Based

on the study, people whose favorite color is green, are sociable and friendly. They have a calm nature, are not prone to conflicts and quarrels. Those who prefer green color, solve problems peacefully, through compromises and concessions. As a result they often suffer because they are not able to defend their point of view. Very often, fans of green suffer from mild neurosis and depressions.

In addition to positive characteristics, green color may have a negative impact. Cold and dark shades of that color can cause drowsiness, apathy and even depression. The size of the depressing effect depends on the amount of blue colors in the green one.

Key words: *color symbolism, green color, psychological effect, emotions, human physiology.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

УДК 159.99

**Н. М. Бамбурак,
М. С. Гуцман**

ДИНАМІКА СУБ'ЄКТИВНОГО ПРОЖИВАННЯ СТРЕСУ ОСОБИСТІСТЮ

Обґрунтовано психологічні особливості ресурсного й адаптивного потенціалу особистості в умовах стресу, а також індивідуальні відмінності у поведінці людей в стресових ситуаціях. Заразом виокремлено способи його проживання, які зумовлюються взаємодією суб'єкта та стресогенного середовища.

Зацентовано роль адаптивної саморегуляції стресу особистості, яка здатна до самостійного задіявання потенційних ресурсів, що сприяють попередженню його розвитку та ефективному подоланню наслідків стресу.

Ключові слова: *стресори, стрес, стресостійкість, адаптивна саморегуляція, ресурси, стратегії подолання.*

Постановка проблеми. Згідно з останніми дослідженнями, чимала кількість населення страждає психологічними проблемами, спричиненими переживанням гострого чи хронічного стресу, що вказує на загрозу психічного здоров'я нації як важливої соціальної проблеми суспільства.

Термін «стрес» об'єднує низку питань, що пов'язані з екстремальними впливами зовнішнього середовища, різними видами конфліктів, особливостями виробничої діяльності, небезпечними ситуаціями та подіями тощо. Тому через широкомасштабність цього явища в науці не завжди чітко розмежовують поняття «стрес» та суміжні

з ним терміни, такі, як емоційна напруженість, психічна напруженість, психоемоційна напруженість й інші, що ускладнює вивчення цього явища. Проте варто відмітити, що ці дефініції виступають як властивості особистості, а не конкретних станів. Адже стрес – це особлива форма взаємовідносин між індивідом і зовнішнім середовищем, а саме результат мисленневих операцій, емоційного реагування, усвідомлення та наявності власних ресурсів, володіння навичками саморегуляції, зреалізовуючи багатоманітний арсенал стратегій поведінково-вчинкових патернів особистості.

Очевидним є той факт, що поява та особливості перебігу стресу залежать від індивідуальних особливостей людини: світосприйняття, Я-концепції, ціннісних орієнтацій, фізіологічних показників, особливостей емоційної сфери.

Використовуючи в повсякденному житті ресурси, особистість підвищує власну стресостійкість. Отож здатність до саморегуляції дає змогу індивіду швидко адаптуватися до вимог зовнішнього світу та обмежити негативний вплив стресових чинників на його організм.

Стан дослідження. Вивчаючи багатогранність наукових концепцій щодо суб'єктивного проживання стресу особистістю, вчені справедливо зауважують, що психологи ще тільки починають розплутувати прихований взаємозв'язок між стресором і станом індивіда [1]. Оскільки, спостерігаючи за поведінкою людей в ситуаціях стресу, можна зазначити, що одні не реагують на стрес і швидше відновлюються після нього, а інші відчують себе пригніченими та хворими, тобто в разі актуальної стресової ситуації особистість здатна задіювати найрізноманітніші способи його подолання. Наукові дослідження доводять, що кожна людина володіє необхідними природними здібностями, які дають змогу їй впоратися зі складною життєвою ситуацією. Ресурси індивіда утворюють реальний потенціал для подолання неблагополучних життєвих ситуацій. Навіть звичайна їх наявність забезпечує адаптивну функцію: надає людині впевненості, підтримує її самоідентичність, підкріплює самоповагу [2].

Мета: визначити динаміку суб'єктивного проживання стресу особистістю в умовах зреалізування нею багатоманітного особистісного потенціалу.

Виклад основних положень. Аналіз наукових джерел сьогодення підтверджують той факт, що немає остаточного погляду на природу виникнення стресу та способів реагування особи на стресові події. Оскільки він залежить і від індивідуальних особливостей індивіда, його особистісних характеристик, і від відносин з оточуючим світом та адаптаційних ресурсів самої людини.

Вивчення проблеми стресу та його регуляції є актуальною, оскільки формування захисних стратегій та адаптивного потенціалу особистості забезпечують її опірність проти впливу негативних чинників соціального середовища та внутрішніх вимог.

Актуальні ситуації, події, які перевищують звичний адаптивний потенціал особистості описуються різними термінами: життєві труднощі, критичні ситуації, негативні життєві та травматичні події, катастрофи. Кожна з яких має або виклик, або загрозу життєдіяльності людини та обмежує активність індивіда, зреалізовуючи вимоги, які можуть надто перевищувати його моральні та матеріальні ресурси. Всі ці ситуації є тими стресорами, тобто чинниками, які спричиняють стрес. Кожна людина в різні періоди власного життя має доступ до найрізноманітніших ресурсів. Однак особистість не завжди усвідомлює їх наявність, а іноді не може отримати до них доступ через будь-які психологічні перешкоди (вплив негативного минулого досвіду, неадекватних батьківських установок, ірраціонального мислення тощо) [3].

Індивід може використовувати ресурси в момент стресу або нагромаджувати їх, тобто зміцнювати задовго до того, як відбувається стресова ситуація (допомагати друзям, займатися спортом, вкладати гроші у власне навчання і здоров'я).

Згідно з інформаційною моделлю стресостійкості можна виокремити такі види ресурсів, як когнітивні (позитивне мислення, пошук і оцінка ресурсів, які можуть бути використані для подолання стресу), емоційні (усвідомлення і прийняття власних почуттів і емоцій, оволодіння соціально прийнятними способами вияву почуттів, контроль динаміки переживання), поведінкові (зміна поведінки або діяльності), соціально-психологічні (корекція життєвих цінностей, зміна рольової поведінки, міжособистісних відносин) [4; 5].

В. Бодров, В. Розов, Г. Моніна зазначають, що позитивне соціальне оточення, наявність моральної підтримки і співчуття від інших людей також можуть бути одним із значних чинників збереження стресостійкості особистості [5; 6; 7]. Тому можна виділити три види соціальної підтримки, а саме: матеріальну (наявність тих благ, які забезпечують нормальне функціонування); емоційну (любов, турбота, піклування); інформаційну (наявність потрібної інформації чи порада від близької людини).

Ресурси індивіда забезпечують здатність до успішного проживання стресу та ефективної життєдіяльності в різні етапи його життя.

Окрім наявності певних ресурсів, особистість схильна застосовувати різноманітні стратегії подолання для того, щоб ефективніше та

якісніше впоратися зі складною життєвою ситуацією. К. Муздибаєв виділяє три специфічні стратегії подолання:

1) фокусування на оцінці: охоплює зусилля людини встановити значення ситуації, зрозуміти негативні процеси, які відбуваються і дати оцінку можливим наслідкам;

2) фокусування на проблемі: спрямоване на рішення протистояння стресорам і їхнім наслідкам;

3) фокусування на емоціях: спрямоване на управління почуттями, які спричинені кризовими ситуаціями, а відтак на те, щоб врівноважити емоційну сферу [8].

Е. Купрене акцентує на тому, що велике значення у виборі способу реагування має ступінь самоактуалізації особистості (що він вищий, то успішніше людина долає перешкоди). Автор зазначав, що дослідники часто оцінюють копінг-поведінку за критерієм результативності, і рекомендують створити певний алгоритм утворення копінг-стратегії, який надалі дасть змогу долати причини дезорганізації нестійких людей, створювати ефективні способи подолання труднощів і переживань для особистості [9].

Низка науковців виокремлює вісім класичних стратегій подолання:

1. Стратегія конфронтації: здійснення конкретних дій, які спрямовані на зміну ситуації або на відреагування негативних емоцій, які виникли як реакція на труднощі. Якщо людина часто застосовує цю стратегію, то це може призвести до виникнення імпульсивності в поведінці, що спричинить до зниження копінг-механізму.

2. Стратегія дистанціювання: суб'єктивне зниження значущості ситуації та емоційного залучення в неї. У разі застосування цієї стратегії використовуються такі прийоми, як раціоналізація, гумор, перемикання уваги тощо.

3. Стратегія самоконтролю: цілеспрямоване пригнічення і стримування емоцій, високий контроль поведінки та самовладання.

4. Стратегія пошуку соціальної підтримки: залучення соціальних ресурсів, пошук інформаційної, емоційної та дієвої підтримки. Особистість прагне до контакту з людьми, очікує на увагу, співчуття, турботу.

5. Стратегія прийняття відповідальності: визнання індивідом свого місця у певній ситуації та особистої відповідальності за її вирішення. В разі помірнього використання ця стратегія демонструє прагнення особистості до розуміння залежності між власними діями і їх наслідками, готовність аналізувати власну поведінку, шукати детермінанти актуальних труднощів в особистих недоліках і помилках.

6. Стратегія втечі-уникнення: заперечення проблеми, фантазування, формування невинуватих очікувань. У разі значної переваги цієї стратегії можна спостерігати такі деструктивні форми поведінки у стресових ситуаціях: заперечення або повне ігнорування проблеми, уникнення відповідальності, пасивність, спалахи роздратування, занурення в фантазії, розвиток різних видів залежностей, з метою зниження болісного емоційного напруження.

7. Стратегія планування вирішення проблеми: цілеспрямований аналіз ситуації, варіантів поведінки, з метою подолання проблеми, продумування власних дій з урахуванням об'єктивних фактів, минулого досвіду і наявних ресурсів. Ця стратегія вважається конструктивною та такою, що сприяє ефективному вирішенню проблеми.

8. Стратегія позитивної переоцінки: позитивне переосмислення ситуації, пошук способів особистісного вдосконалення та зростання. Людям притаманна зорієнтованість на філософське осмислення проблемної ситуації та саморозвиток [10; 11; 12].

Звичайно, кожен індивід розвиває вміння, які допомагають йому в житті, але коли вони стають рутинними і повсякденними прийомами запобігання стресу, тоді стратегії подолання перетворюються в навички, які згодом перестають бути ефективними.

Г. Ванаква вказує, що науковці по-різному визначають цілі вивчення захисної поведінки та поведінки подолання, акцентуючи на особистому потенціалі людини [13].

Специфічність кожної форми подолання визначається не тільки об'єктивною складністю, небезпекою, шкідливістю тієї чи іншої пережитої ситуації, але і суб'єктивною її значущістю. Індивідуальні особливості сприйняття та оцінки конкретної проблемної ситуації відображаються в пошуку шляхів її подолання, які зводяться до вирішення реальної проблеми або її емоційного переживання, коригування самооцінки або регулювання взаємовідносин із людьми [10].

Сукупність стратегій подолання стресових ситуацій та психологічних механізмів захисту формують адаптаційну систему особистості та сприяють формуванню її адаптивності.

Згідно з В. Розовим, найбільш конструктивним у дослідженні і розвитку адаптивності як складноорганізованої полісистемної властивості індивідуальності є системний підхід. Він розглядав адаптивність як складноорганізоване структурне утворення, що є самостійною саморегульованою системою властивостей, сукупність замкнених підсистем, що знаходяться в ієрархічних відносинах і пояснюються специфічними закономірностями, властивими кожному конкретному рівню індивідуальності [7, с. 50].

Наслідком адаптивності завжди є «корисний пристосувальний ефект», що досягається за допомогою адаптивної саморегуляції [7, с. 52].

Своєю чергою саморегуляція (від лат. *regulate* – упорядковувати, налагоджувати) – доцільне функціонування живих систем різних рівнів організації і складності [7, с. 53]. Психічна саморегуляція є одним із рівнів регуляції активності систем, які відтворюють специфіку реалізуючих її психічних засобів відображення та моделювання дійсності, зокрема, рефлексії суб'єкта.

Г. Ванаква наголошує на важливості психічної саморегуляції в життєдіяльності людини, оскільки вона спричинена вчинково-поведінковими патернами, що спричинюють активність особистості, а саморегуляція цілеспрямованої активності є як найбільш загальна і важлива функція цілісності психіки. Дослідниця зазначає також позитивний вплив психологічної саморегуляції на психічний стан людей в умовах стресу та здатність їх до регулювання власного емоційно-вольового стану [13].

Адаптивна саморегуляція налічує три види механізмів, які знаходяться у постійній взаємодії:

1) фізіологічні: пов'язані зі структурами біологічної організації людини та є результатами нейродинамічних і біоенергетичних властивостей;

2) операційні: складноорганізовані системи активних адаптивних дій, які орієнтовані на регуляцію власного стану. Вони виходять із культурно-історичного досвіду саморегуляції. Характеристиками цих систем є усвідомленість й опосередкованість;

3) мотиваційні: охоплюють усі рівні мотивації від головних біологічних потреб до ціннісних орієнтацій [7, с. 53].

Адаптивна саморегуляція може здійснюватися мимовільно (використовуються фізіологічні підсистеми організму та механізми несвідомого психічного) й довільно (усвідомленою та опосередкованою). Усвідомленість довільної саморегуляції складається з трьох компонентів:

1. Усвідомлення мотивів саморегуляції, тобто розуміння мети та мотиву саморегуляції в певних умовах спілкування, діяльності та життя загалом.

2. Усвідомлення способів саморегуляції, тобто наявність певних знань щодо оволодіння прийомами фізичного тренінгу, психотренінгу та соціально-психологічного тренінгу, на основі яких реалізується становлення і розвиток загального індивідуального способу адаптивної саморегуляції.

3. Усвідомлення об'єкта саморегуляції, тобто певного усвідомленого образу цілісного психофізіологічного стану й образу його компонентів – біоенергетичного, психофізіологічного, когнітивного, особистісного тощо [7, с. 54].

Важливим завданням адаптивної саморегуляції є розвиток довільної саморегуляції й удосконалення мимовільної [7].

Відповідно до рівня адаптивної саморегуляції В. Розов виділяє різні форми і методи:

1. Біоенергетичний рівень: антистресове харчування, антистресова аутофітотрегуляція (що стосується застосування антистресових лікарських рослин), фізична активність.

2. Психофізіологічний рівень: м'язова релаксація, аутогенне тренування, систематична десенсибілізація, техніки дихання, медитації тощо).

3. Когнітивний рівень: НЛП, позитивне мислення, парадоксальна інтенція тощо.

4. Особистісний рівень: психосинтез субособистостей, гештальт-техніки тощо.

Окрім того, автор зазначає, що кожна людина має у своєму арсеналі власні поведінкові способи боротьби зі стресовим напруженням, виснаженням. Це може бути сон, водні процедури, фізичні вправи, рукоділля, читання, прогулянка, танці та інші [7].

Незважаючи на різноманіття стресорів у життєдіяльності, кожна особистість здатна до активізації внутрішніх ресурсів для їх подолання, які своєю чергою можуть бути латентні, але важливо, щоб людина вчасно і максимально ефективно їх використовувала. В разі цього найліпше розвивати і внутрішні, і зовнішні ресурси в єдності для ефективного попередження негативних наслідків стресу та успішної боротьби з ним.

Висновки. У статті обґрунтовано здатність особистості до саморегуляції стресу, а саме реалізування нею внутрішнього потенціалу, який забезпечує конструктивне подолання складних життєвих ситуацій, оптимізацію та підвищення власної життєефективності, а відтак позитивного творення найближчого довкілля через пізнання особистісних ресурсів, що забезпечать успішну соціально-психологічну адаптацію.

Стрес – це двостороннє явище в житті індивіда, а, отже, може мати позитивні та негативні наслідки. З одного боку, він шкодить організму людини, викликаючи погіршення імунної системи, зміни функціонування внутрішніх органів і систем, зміни зовнішнього вигляду (швидке старіння), спричинює виникнення невротичних характе-

ристик, змінює світосприйняття та стосунки з соціумом, а з іншого – є сигналом про небезпеку та допомагає у складних, небезпечних ситуаціях зорганізувати власну поведінку для збереження власного життя і здоров'я.

Незважаючи на різноманіття стресорів у житті, кожна людина володіє необхідними ресурсами (когнітивними, поведінковими, емоційними, психологічними тощо) для їх подолання.

Особистість – це адаптивна істота, яка має низку способів пристосування до змінних умов середовища. Вибір тієї чи іншої стратегії залежить не тільки від конкретної ситуації, але також від індивідуальних особливостей людини та її зв'язку зі зовнішнім світом.

Важливо, щоб у виборі стратегій людина була гнучкою, що забезпечить їй збереження психічного, фізичного здоров'я та душевної рівноваги.

1. Брайш Д. Стресс. Теории, расследования, мифы / Д. Брайш, Ф. Джонс. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2003. – 352 с.

2. Никифоров Г. С. Психология здоровья: учеб. пособие / Г. С. Никифоров. – СПб.: Речь, 2002. – 290 с.

3. Полякова О. Н. Стресс. Причины, последствия, преодоление / О. Н. Полякова. – СПб.: Речь, 2008. – 144 с.

4. Ананьев В. А. Основы психологии здоровья. Книга 1. Концептуальные основы психологии здоровья / В. А. Ананьев. – СПб.: Речь, 2006. – 384 с.

5. Бодров В. А. Психологический стресс: развитие учения и современное состояние проблемы / В. А. Бодров. – М.: Ин-т психологии РАН, 1995. – 128 с.

6. Моница Г. Б. Коммуникативный тренинг / Г. Б. Моница, Е. К. Лютова. – СПб.: Речь, 2007. – 170 с.

7. Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології: навч. посібник / В. І. Розов. – К.: Кондор, 2015. – 300 с.

8. Муздыбаев К. Стратегия совладания с жизненными трудностями / К. Муздыбаев // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1998. – Т. 1. – № 2. – С. 102–112.

9. Купрене Е. В. Современное состояние и методы копинг-стратегий в психологии / Е. В. Купрене [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/sovremennoe-...>

10. Дика Л. Г. Ставлення людини до несприятливих життєвих подій і фактори його формування / Л. Г. Дика, А. В. Махнач // Психол. журнал. – 2006. – № 3. – С. 19–34.

11. Малкіна-Пих І. Г. Стратегії поведінки при стресі / І. Г. Малкіна-Пих // Московський психологічний журнал. – 2007. – № 12. – С. 58–62.

12. Моница Г. Б. Тренинг: Ресурсы стрессоустойчивости / Г. Б. Моница, Н. В. Раннала. – СПб.: Речь, 2009. – 125 с.

13. Ванакова Г. В. Саморегуляция как критерий жизнестойкости субъектов образовательного процесса / Г. В. Ванакова [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://cyberleninka.ru/article/n/samoregulyatsiya-...>

Бамбурак Н. М., Гуцман М. С. Динамика субъективного проживания стресса личностью

Обоснованы психологические особенности ресурсного и адаптивного потенциала личности в условиях стресса, а также индивидуальные различия в поведении людей в стрессовых ситуациях. В частности, выделяются способы его проживания, обуславливаемые взаимодействием субъекта и стрессогенной среды. Акцентируется внимание на роли адаптивной саморегуляции стресса личности, которая способна к самостоятельному задействованию потенциальных ресурсов, способствующих предупреждению его развития и эффективному преодолению последствий.

Ключевые слова: стресс, стрессоры, стрессоустойчивость, адаптивная саморегуляция, ресурсы, стратегии преодоления.

Bamburak N. M., Gutsman M. S. The dynamics of the personal subjective stress overcoming

The psychological peculiarities of the resource and the adaptive potential of the personality under stress and the individual differences in the behavior of people in stressful situations are justified. The emergence and course of stress largely depends upon external circumstances surrounding the person and internal features, namely: worldview, beliefs, values, past experience, resources. Therefore, each individual reacts specifically to the demands of the environment implementing various reactions to stressful events: intellectual, emotional, physiological and behavioral. The development of stress self-regulation requires individual and complex approach to solving this problem in the context of adapting to the changing social environment conditions. Under these conditions, an important characteristic of methods of stress self-regulation is personal focus on seeking internal remedies to optimize its functional state, and the result of purposeful training and special education will help to overcome successfully difficult life situations. In addition, the author singles out various methods of stress overcoming that are determined by multifactor effect on the features of the subject's interaction with the stressful environment. In particular, a person uses variation of possible ways for psychological overcoming and forms of individual behavior in difficult life situations.

The author examines the role of personal adaptive stress self-regulation which is able to use independently potential resources that contribute to the prevention of its development and effective overcoming of stress consequences. Hence, the importance of adaptive self-regulation in human life is caused by her actions and behavioral patterns that give rise to individual activity and self-regulation of purposeful action is implemented as the most common and important feature of mental integrity.

Key words: stressors, stress, stress resistance, adaptive self-regulation, resources, overcoming strategies.

Стаття надійшла 24 травня 2017 р.

ПСИХОЛОГІЧНА САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ЗАСІБ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ ПАТРУЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Розглянуто вплив психологічної саморегуляції на ефективність службової діяльності працівників патрульної поліції. Визначено вплив політико-правових, економічних, соціальних і моральних чинників на ефективність професійної діяльності та способи підвищення ефективності унаслідок взаємодії зовнішніх, внутрішньоорганізаційних і особистісних чинників, провідну роль серед яких відіграють організаційні причини, зумовлені впливом зовнішнього середовища. Проаналізовано взаємовплив систематизованих передумов і причин соціологічного та психологічного характеру та роль методик саморегуляції.

Ключові слова: психологічна саморегуляція, мотивація, зовнішнє середовище, соціологічні чинники, психологічні чинники.

Постановка проблеми. У період структурних перетворень у системі МВС України, коли зростання напруженості праці сприяє розвитку стресових станів і виснаженню психологічних ресурсів, адаптивна саморегуляція стану співробітників відіграє важливу роль. Конструктивне використання ресурсів психологічної саморегуляції функціонального стану надає величезний потенціал для успішного розвитку професіонала в динамічному середовищі: формування продуктивних способів саморегуляції функціонального стану і їх вдосконалення сприяють зростанню ефективності праці і збереженню здоров'я. Цей підхід має принципове значення в умовах діяльності патрульної поліції. Раніше досліджувалися психологічні аспекти окремо від діяльності, зокрема, щодо забезпечення громадського порядку та безпеки дорожнього руху. Зараз зазначені напрями професійної діяльності об'єднані. Для обґрунтування способів підвищення ефективності саморегуляції стану необхідно виявити механізми вибору й особливості цілеспрямованого застосування конкретних способів і прийомів доцільного саморегулювання станом.

Стан дослідження. У психологічній науці проблемі саморегуляції суб'єкта діяльності присвячено багато теоретичних й експериментальних досліджень і вітчизняних, і зарубіжних учених. Є низка

її трактувань, але більшість дослідників розглядають саморегуляцію суб'єкта в контексті оптимізації професійної діяльності, управління власними психічними станами як свідомий, цілеспрямований процес досягнення мети у вирішенні особистісно значущих цілей (К. О. Абульханова, О. К. Конопкін, Д. О. Леонт'єв, С. Д. Максименко, В. І. Моросанова, О. К. Осницький, В. В. Плохих, R. Vaumeister, С. Carver, E. Higgins, R. Hoyle, M. Scheier й ін.). Загальні психологічні засади поліцейської діяльності вивчали В. І. Барко, Р. І. Благута, О. С. Губарева, В. А. Данилов, А. Є. Дугін, Г. Є. Запорожцева, В. С. Лури, Л. І. Казміренко, Н. Л. Ковальська, О. М. Кретчак, В. С. Медведєв, Г. О. Юхновець й ін.

Метою статті є вивчення особливостей психологічної саморегуляції у розробці підходів і методів оптимізації життєдіяльності та підвищення ефективності професійної діяльності та професійної підготовки поліцейських патрульної служби Національної поліції.

Виклад основних положень. Регуляція активності та діяльності людини здійснюється на різних рівнях: біологічному, психофізіологічному, психічному. В разі цього терміни, пов'язані з темою регуляції, не можна назвати сталими. Ситуація така, що одним терміном можуть позначатися різні рівні регулювання та навпаки – одне і те саме явище може називатися по-різному. Водночас розрізнення понять «психічний» і «психологічний», «регуляція» та «саморегуляція» є важливим у побудові теоретичних основ функціонування регуляції людини. Психіка – це форма активного відображення суб'єктом об'єктивної реальності, що виникає в процесі взаємодії високоорганізованих живих істот із зовнішнім світом і виконує в їх поведінці (діяльності) регулятивну функцію. Психіка відповідає за доцільність і адекватність поведінки людини і її діяльності. Об'єктами психічної регуляції можуть виступати різні психічні явища – процеси, властивості, стани, активність людини.

Наголошуючи на психічній регуляції, доцільно мати на увазі її природність, вродженість, тобто, включення в організм людини. Процеси психічного регулювання можна вважати в деякому сенсі автоматичними, несвідомими, тоді як психологічне регулювання є свідоме застосування психологічних знань. Відповідно до Словника української мови, регулювати означає впорядковувати, налагоджувати, направляти розвиток, рух чого-небудь з метою привести в порядок, систему, приводити (механізми і їх частина) в стан, що забезпечує нормальне функціонування [1].

З огляду на зазначене, регуляція – це прагнення організму до відновлення пошкоджень або до відновлення втраченої частини.

Префікс «само» вказує на спрямованість чогось на себе, виходи від себе або здійснення для себе, про спрямованість до самого себе, в самого себе, чогось без сторонньої допомоги, автоматично, мимоволі. Термін «регуляція» варто вживати щодо спрямованості дій на зовнішній об'єкт, а «саморегуляція» – щодо спрямованості на себе. Психіка завжди регулює той організм, якому належить, тому, можливо, має сенс використовувати словосполучення «психічна саморегуляція», хоча для спрощення термінології у контексті науки психології доцільно обмежитися терміном «саморегуляція».

Психологічна регуляція може виступати як саморегуляція залежно від суб'єкта впливу. Під психологічною регуляцією можна розуміти вплив на людину ззовні, управління її станом і поведінкою. Вплив, ініційований самим об'єктом, але без активного залучення у вчиненні необхідних дій, доцільно відносити до регуляції. Водночас вплив, ініційований самим об'єктом, але не спрямований безпосередньо на психологічні процеси, не можна сприймати як психологічну саморегуляцію. Термін «психологічна саморегуляція» вказує на цілеспрямоване використання психологічних знань для регулювання самого функціонального стану.

Психологічна саморегуляція (далі – саморегуляція) – це вчинки, дії, властиві людині, які відображаються у психологічних процесах. З огляду на теоретичні положення, з розвитком свідомості людини та поглиблення психологічних знань компоненти психічної або психофізіологічної саморегуляції можуть переходити в розряд психологічної.

Психологічна саморегуляція в широкому сенсі – один із рівнів регуляції активності живих істот, для яких характерне використання психічних засобів відображення та моделювання реальності [2]. Таке визначення психологічної саморегуляції характеризує будь-які аспекти життєдіяльності, охоплюючи цілеспрямовану діяльність і поведінку людини. У вузькому сенсі психологічна саморегуляція визначається як довільна та цілеспрямована зміна окремих психофізіологічних функцій і психічного стану загалом [3].

У подібному контексті вплив на власні психічні процеси, власності та стани можна ставити в підпорядковане становище щодо відношення до саморегуляції довільної активності людини. Оптимізація функціонального стану може відбуватися як етап саморегуляції поведінки. Водночас людина може організовувати спеціальну діяльність з метою впливу на психічний процес.

Об'єкти психологічної саморегуляції доцільно сприймати як рівнозначні, що взаємодоповнюють один одного. Психологічна саморегуляція – це свідомий і активний вплив на самих себе, предмет якого

може бути психічними явищами (процеси, стан, властивість) і довільна активність людини [2].

У науці ідеї психічної регуляції інтенсивно розвивалися в психофізіології. Вперше про регулюючу роль психіки в організмі людини зауважив І. Сеченов. Рефлекторне розуміння психічного було згодом розвинене в працях І. Павлова, М. Ланге, В. Бехтерева.

Основними механізмами функціональних систем саморегуляції є інформаційний (реалізація інформації), організаційний (спосіб реалізації) і управлінський аспекти (оцінка результату). Такий підхід повністю відповідає кібернетичному підходу щодо управління.

З огляду на теоретичні аспекти зазначених наукових підходів, що поєднували загальні аспекти теорії управління складними системами, зокрема динамічними інформаційними системами), психіка відповідає за пошук і побудову узагальненого образу робочого простору та контроль за реалізацією відповідно до обраного напрямку. М. Амосов та А. Глушков (Інститут кібернетики АН УРСР) розглядали роботу головного мозку як складну організацію контурів регулювання з численним ланцюгом ланок, що охоплюють об'єкти вимірювання, регулювання, біомеханіки, біохімії (енергетична складова життєдіяльності), нейронні системи зворотного зв'язку, що забезпечують утримання у динамічній рівновазі психіку під час перехідних процесів, пов'язаних зі змінами у зовнішньому та внутрішньому середовищі людини.

У 60-ті рр. минулого століття в Україні активно розвивався напрям інженерної психології та психології праці. Серед важливих праць того часу варто згадати концепцію оперативного відображення, у межах якої вивчалися ефективність трудових дій і особливості психічного відображення об'єкта праці, маючи на увазі, що в процесі дії професіонала з предметом мислення формується оперативний образ предмета [4].

Близьким до теорії саморегуляції людського організму за своєю ідеологією є синергетичний підхід Т. Пупцева (Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України), як принцип самоорганізації систем. Людський організм як система, яка має синергетичні властивості, може забезпечити успішне самоврядне існування та підтримуючий розвиток [5].

Психологія саморегуляції, у контексті діяльності, спрямованої на підвищення ефективності діяльності поліцейських в умовах постійної невідповідності робочого часу та часу відпочинку, з огляду на наявний некомплект особового складу, зумовленого різними соціально-економічними чинниками, є напрямом психології, який може реально вплинути на якість професійної діяльності внаслідок популя-

ризації ідеї про першорядну роль людини в своєму розвитку та збереженні здоров'я.

У науковій літературі явища психологічної саморегуляції досліджуються на прикладі професійної, навчальної, спортивної і екстремальної діяльності. В разі цього до проблематики психології саморегуляції належать дослідження механізмів і прийомів різних видів регуляції (когнітивної, особистісної, емоційно-вольової) та подолання стресових станів, проблема збереження життєвих ресурсів і аналіз індивідуальних особливостей саморегуляції стану та діяльності, дослідження інших чинників, що впливають на формування та перебіг механізмів регуляції [6]. Мета психології саморегуляції полягає в особливості синергетичного світобачення в контексті цілісних підходів у разі дослідження функцій, будови та закономірностей психічної саморегуляції [7].

З огляду на наукові публікації, є чимало цілісних концепцій, які розглядають саморегуляцію людини. Наприклад, структурно-функціональна модель процесу саморегуляції, концепція регуляції психічної діяльності, концепція індивідуального стилю саморегуляції, цілісна системно-діяльнісна концепція психічної саморегуляції функціонального стану, системно-функціональна концепція саморегуляції психічного стану.

З огляду на дослідження професійної діяльності, яка поєднує різні психологічні аспекти, що в разі певних наближень відповідають основним критеріям, характерним для діяльності патрульного поліцейського Національної поліції (з урахуванням функціональних обов'язків), розглянемо декілька теоретичних моделей, які розкривають особливості психологічної саморегуляції діяльності професіонала і його функціонального стану.

Як зазначає М. Варій, розглядаючи концепцію індивідуального стилю саморегуляції, система психічної саморегуляції має структуру, універсальну для різних видів активності людини, та охоплює функціональні компоненти: цілі діяльності, модель значущих умов, програму виконавчих дій, критерії успішності, оцінювання результатів, корекцію. Індивідуальні особливості саморегуляції розділяються на категорії: індивідуальні особливості планування цілей (індивідуальні відмінності у розгляді, прийнятті, реалізації мети); особливості моделювання, що охоплює аналіз зовнішніх і внутрішніх чинників діяльності та виділення комплексу умов, що мають значення для досягнення мети; особливості прогнозування реалізації дій, необхідних для досягнення поставленої мети; особливості контролю, оцінювання та корекції активності [6].

Поряд зі специфічними особливостями, характерними лише для якоїсь однієї часткової регуляторної функції, є особливості, які характеризують функціонування кожної ланки регуляції, і, цим, процесу регуляції загалом, які є, по суті, властивостями особистості. До таких особливостей можна віднести: адекватність, усвідомленість, гнучкість, надійність, стійкість, впевненість, ініціативність, самостійність, відповідальність.

У межах цієї концепції важливою індивідуальною характеристикою є загальний рівень ступеня усвідомленої саморегуляції. Це інтегральна характеристика індивідуальної саморегуляції, що відображає актуальні можливості людини в регуляції довільної активності. Концепція, що розглядається, є певною мірою повною щодо вивчення явища психологічної саморегуляції діяльності людини. Реалізація діяльності та психологічна саморегуляція пов'язані. З огляду на дослідження О. Семак, процес саморегуляції сприяє виробленню гармонійної поведінки, розвитку здатності керувати собою відповідно до поставленої мети та направляти власну поведінку відповідно до вимог професійних завдань [8, с. 50–55].

Актуальним є вивчення психічного стану та показників психічної активності залежно від благополуччя навколишнього середовища. Як відомо, багато досліджень у психології професійної діяльності проводять насамперед в інтересах оптимізації робочої діяльності та підвищення працездатності професіонала. З цією проблематикою пов'язане поняття функціонального стану. Функціональний стан розглядають як інтегральний комплекс функцій і якостей, що безпосередньо або побічно обумовлює виконання діяльності. Функціональний стан виявляється через вегетативну, соматичну, психологічну та психофізіологічну сфери функціонування [9].

Особливе місце серед усіх уявлень про функціональні стани людини і їх саморегуляцію, як уважає В. Юрченко, займає структурно-інтегративний підхід [10].

Головним у цьому підході є розгляд структурних перебудов у роботі функціональної системи забезпечення діяльності, що виникають під впливом різних чинників зовнішнього середовища, пов'язаного з професійною діяльністю, що дає можливість оцінювати ступінь оптимальності функціонального стану та давати характеристику пережитого людиною стану як якісно специфічного синдрому. У межах цього підходу функціональний стан визначається як структура, що актуалізує внутрішні засоби та характеризує механізми регуляції діяльності, що виникла в конкретній ситуації і обумовлює ефективність вирішення поведінкових завдань [10].

Оцінка функціонального стану повинна бути інтегральною, тому, що неможливо стверджувати про функціональний стан поза контекстом конкретної професійної ситуації. Це дає змогу й якісно діагностувати функціональний стан, і проводити ефективну оптимізацію несприятливих функціональних станів [10].

В. Москалець, розглядаючи у контексті психології особистості функціональну структуру саморегуляції психічних станів, визначає, що в основі знаходяться механізми регуляції окремого психічного стану. Досягнення мети бажаного стану здійснюється через ланцюг перехідних станів, супроводжуючись актуалізацією іншого стану [11]. Такий ланцюг може охоплювати один або кілька станів і доволі рідко повний перехід не має проміжних ланок.

Інформація про досягнення бажаного стану реалізується за допомогою зворотного зв'язку. Завдяки рефлексії проводиться оцінка, зрівняння актуального стану з шуканим і його корекція в разі потреби. Регуляція відбувається за активної участі інших психічних процесів (не тільки сприйняття, але й уявлень, мнемічних процесів, мислення й інше) та з опорою на психологічні властивості (темперамент, характер й ін.) [8, с. 42–43].

З огляду на матеріали, опубліковані у науковій літературі, процеси саморегуляції малоефективні в разі відсутності сенсу та відповідної мотивації. Актуалізація механізмів регуляції та підтримання певних психічних станів у повторюваних життєвих ситуаціях переводить суб'єкта на більш складний рівень саморегуляції, основою якого є стійкі функціональні комплекси регуляції, які актуалізують часто використовувані способи регуляції в певних умовах. Психологічна саморегуляція може відбуватися в таких напрямках, як застосування конкретних способів саморегуляції та використання індивідуальних копінг-стратегій.

До основних методів психологічної саморегуляції стану можна віднести такі: нервово-м'язова релаксація, аутогенне тренування, ідеомоторне тренування, сенсорна репродукція образів. Найпоширеніший метод аутогенного тренування розробив І. Шульц.

Поряд із аутогенним тренуванням широко відома й інша схема саморегуляції – «прогресивна релаксація» (м'язове розслаблення). Цей спосіб розробив Е. Джекобсон, який виявив стійку безпосередню взаємозалежність переживання, виражену в негативних емоціях, і напруги скелетних м'язів.

З метою зняття емоційної напруженості (тривоги, страху), Е. Джекобсон розробив метод м'язового розслаблення як засобу розслаблення емоційного.

Є методика психорегулюючого тренування, в якій, крім прийомів заспокоєння та розслаблення, внесено і тонізуючі прийоми саморегуляції, використання дихальних вправ [12, с. 140]. Канадський вчений Л. Персіваль пропонує використовувати дихальні вправи в поєднанні з напруженням і розслабленням м'язів.

Використання подібних методів потребує знання і вміння поліцейським застосовувати їх на практиці. У повсякденній діяльності кожна людина має індивідуальні переваги та володіє звичними, які раптово виникли протягом життя, регуляції власного стану, багато з яких можна здійснювати на робочому місці. Маємо на увазі різноманітні прийоми, наприклад, відволікання від робочого процесу для спілкування з колегами, перекуру, прийому їжі тощо.

Як уважають Р. Лазарус і С. Фолкман, є два основні типи психологічного подолання: проблемно-орієнтований копінг (зусилля спрямовуються на вирішення виниклої проблеми); емоційно-орієнтований копінг (зміна власних установок щодо ситуації). Як альтернативний підхід – модель стратегії подолання стресових ситуацій (SACS), запропонована С. Хобфоллом. Ця модель дає можливість більш диференційовано підійти до відмінностей у різних функціональних станах і їх подолання, зумовлених зовнішніми чинниками.

Підбір відповідної методики, спрямованої на підвищення ефективності діяльності під час виконання практичних службових завдань поліцейськими патрульної служби, вимагає проведення спеціального дослідження з різними методиками. Водночас введення у програму професійної підготовки оволодіння навичками психологічної саморегуляції є актуальним.

Висновки. В умовах проведення процесів галузевого реформування оптимізація професійної діяльності є як одне з важливих завдань психології праці та організаційної психології. Це завдання актуальне для забезпечення ефективної правоохоронної діяльності у контексті розвитку психологічної науки та практики аналізу нових форм і видів професійної праці, де людина виступає як активний учасник організаційних взаємодій, професійна успішність якої залежить від ефективної самоорганізації робочої поведінки та саморегуляції поточного функціонального стану.

Вивчення особливостей психологічної саморегуляції відіграє значущу роль у розробці підходів і методів оптимізації життєдіяльності та підвищення ефективності професійної діяльності і відповідно внесення змін у програму професійної підготовки поліцейських патрульної служби Національної поліції, яка не має відповідного розділу. В разі цього поняття функціонального стану є основним для вивчення

особливостей функціонування системи засобів психологічної саморегуляції поліцейського патрульної служби.

В умовах галузевих і організаційних перетворень тільки професіонал уміє цілеспрямовано й адекватно використовувати внутрішні ресурси для досягнення поставлених цілей, може ефективно протистояти тиску пролонгованої інноваційної напруженості. Це зумовлює необхідність подальшого вивчення проблем саморегуляції та розробки методик для поліцейських патрульної служби.

1. Словники АBBYU Lingvo (Uk-Uk) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.lingvo.ua/uk>

2. Цілінко І. О. Теоретичний аналіз емоційної саморегуляції особистості / І. О. Цілінко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: ekhsuir.kspu.edu/bitstream/./1/Цілінко_стаття%20емоційна%20саморегуляція.pdf

3. Филимоненко Ю. И. Показатели успешности психической саморегуляции / Ю. И. Филимоненко // Весник ЛГУ. Серия «Экономика. Философия. Право». – Л., 1982. – № 23. – С. 23–36.

4. Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія: підручник / Ю. Л. Трофімов. – К.: Либідь, 2002. – 264 с.

5. Пупцева Т. В. Системно-синергетичний підхід до психології мотивації / Т. В. Пупцева [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/30_NIEK_2011/Psihologia/7_96654.doc.htm

6. Варій М. Й. Психологія особистості: підручник / М. Й. Варій. – Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2016. – 608 с.

7. Особливості синергетичного світобачення в контексті цілісних підходів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.info-library.com.ua/books-text-11986.html>

8. Семак О. О. Основи інженерної психології: навч.-метод. посібник / О. О. Семак. – Івано-Франківськ: Плаї, 2006. – 106 с.

9. Маклаков А. Г. Загальна психологія: підручник для вузів / А. Г. Маклаков. – 2008 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://psih.pp.ua/01554_%D0%B3%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D1%96%D0%B7%D0%BC%D1%83.html

10. Юрченко В. М. Теоретико-методологічні засади дослідження психічних станів людини: дис. ... доктора психол. наук: спец. 19.00.01 «Загальна психологія, історія психології» / В. М. Юрченко; Інститут психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – К., 2009 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.disslib.org/teoretyko-metodolohichni-zasady-doslidzhennja-psykhichnykh-staniv-ljudyny.html>

11. Москалець В. П. Психологія особистості: навч. посібник / В. П. Москалець. – К.: Центр учбової літератури, 2013. – 416 с.

12. Буряк О. О. Шляхи та методи реабілітації осіб з «військовим синдромом» та посттравматичним стресовим розладом / О. О. Буряк, М. І. Гіневський, Г. Л. Катеруша // Зб. наук. праць Харківського ун-ту повітряних сил. – 2015. – Вип. 3 (44). – С. 137–141.

Бондаренко В. А., Есимов С. С., Ковалив М. В. Психологическая саморегуляция как средство повышения эффективности профессиональной деятельности полицейских патрульной службы

Рассматривается влияние психологической саморегуляции как средства повышения эффективности служебной деятельности работников патрульной полиции. Определено влияние политико-правовых, экономических, социальных и моральных факторов на эффективность профессиональной деятельности и пути её повышения вследствие взаимодействия внешних, внутреннеорганизационных и личностных факторов, ведущая роль среди которых принадлежит организационным причинам, обусловленным влиянием внешней среды.

Ключевые слова: психологическое саморегулирование, мотивация, внешняя среда, социологические факторы, психологические факторы.

Bondarenko V. A., Yesimov S. S., Kovaliv M. V. Psychological self-regulation as a means of increasing the efficiency of official activities of the police of patrol service

The article deals with the impact of psychological self-regulation as a means of increasing the efficiency of official activities of patrol policemen. The influence of political and legal, economic, social and moral factors on the effectiveness of professional activities and ways of increasing the effectiveness as a result of the interaction of external, internal-organizational and personal factors playing a leading role among organizational reasons due to the impact of the external environment are determined. The interplay of systematized conditions and reasons of sociological and psychological nature and the role of self-regulation methods are analyzed. In terms of carrying out the processes of sectoral reforming, the optimization of professional activities takes the part of one of the important tasks of psychology of work and organizational psychology. This task is vital to ensure effective law enforcement in the context of the development of psychological science and practice of the analysis of new forms and types of professional work, where a person acts as an active participant in organizing the professional interactions, the success of which depends on the effective self-organization of behavior and the regulation of the current functional state.

The study of the peculiarities of psychological self-regulation plays a meaningful role in developing approaches and methods for optimizing the life and increasing the efficiency of professional activities and making the changes in the program of professional training of the police of patrol service that has no corresponding section. The concept of the functional state is a key in the study of peculiarities of functioning of the system of means of psychological self-regulation of the patrol police. In terms of sectoral and organizational transformations only a professional is able to purposefully and appropriately use internal resources to achieve these goals, effectively resist the pressure of prolonged innovative tension.

Key words: psychological self-regulation, motivation, external environment, social factors, psychological factors.

Стаття надійшла 24 травня 2017 р.

ОПТИМІЗМ ЯК ПОКАЗНИК ЕМОЦІЙНОЇ ЗРІЛОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Проаналізовано діяльність усіх органів і систем організму, яку координує нервова система. Експериментально встановлено взаємозв'язок між негативними емоціями і різними захворюваннями. Доведено, що під впливом негативних емоцій в організмі відбуваються несприятливі біологічні і біохімічні порушення, які призводять до хвороб.

Ключові слова: оптимізм, емоційна зрілість, емоційний розвиток, фіксація, регресія, «заохочений невроз».

Постановка проблеми. Вивчення психологічної сутності оптимізму є особливо актуальним і важливим нині. Під впливом негативних економічних і політичних явищ, які відбуваються в суспільстві, потерпає особистісна сфера людини, загострюються суперечності, виникають кризові стани, збільшується песимізм, депресія, навчена безпорадність. Ось чому людині важливо розуміти себе, знати власні можливості і вміти долати з надією та оптимізмом життєві перешкоди.

Особливої значущості надає той факт, що дискусії про важливість оптимізму для особистості в теоретичній сфері підтверджуються численними емпіричними дослідженнями, які доводять його зв'язок із мотивацією, успішністю, творчими здобутками, фізичним і психічним здоров'ям. Зазвичай під оптимізмом розуміють очікування кращого, віру в благополучний хід подій, що ґрунтується на пережитому досвіді, чи позитивна життєва установка. Багато вчених досліджували це поняття та намагалися пояснити його суть, дотримуючись саме подібного погляду. Усі вони наголошували на значенні оптимізму для людини, для її благополуччя та самореалізації. Спробуємо узагальнити та охарактеризувати підходи щодо трактування оптимізму, які, на наш погляд, заслуговують найбільшої уваги.

Стан дослідження. Проблему емоційної зрілості розглядали у дослідженнях вітчизняних і зарубіжних психологів (А. Ребер, А. В. Сухарев, О. Я. Чебикін, С. Lambert, W. С. Menninger й інші), психофізіологів (П. Фресс, П. В. Симонов й інші) та психотерапевтів (D. Abrahamsen, К. Е. FitzMaurice й інші). Значний внесок у вирішення проблеми емоційної зрілості особистості зробили О. Я. Чебикін, А. Маурер, J. Муррай й інші, в працях яких викладені загальні уявлен-

ня щодо її дослідження та формування. Як зазначали В. К. Віллонас, О. М. Леонт'єв, П. Фресс й інші, дослідження емоційної зрілості відноситься до малорозроблених напрямів психології. Нині ще недостатньо визначено психологічний зміст емоційної зрілості й основні ознаки, що характеризують цей феномен.

Мета статті полягає у теоретичному й емпіричному обґрунтуванні особливостей такого показника емоційної зрілості, як оптимізм і визначення його ролі у сприйнятті навколишньої дійсності. Завдання: проаналізувати підходи до розуміння поняття «оптимізм»; охарактеризувати феномен емоційної зрілості; описати вплив оптимізму на формування емоційної зрілості, враховуючи вікові особливості особистості.

Виклад основних положень. За визначенням психологічного словника, оптимізм (від лат. *optimus* – найкращий) – це властивість особистості, яка відображає пропорційний розвиток усіх психічних процесів і характеризує позитивну систему поглядів людини на світ, на поточні й очікувані події тощо [1].

Отож оптимізм забезпечує людині життєрадісність, віру й у власні сили і можливості, й у силу і можливості інших людей.

К. К. Платонов включив оптимізм у динамічну функціональну структуру особистості, як стійку характеристику, пов'язану зі спрямованістю і установками людини [2].

З позиції гуманістичної психології оптимізм треба розуміти як віру в безумовно позитивну природу людини, її конструктивну сутність, закладену як потенціал, що розкривається у відповідних умовах.

З погляду Д. Гоулмана, «оптимізм – це установка, яка запобігає апатії, безнадійності або депресії перед складними життєвими обставинами..., установка песиміста веде до відчаю, установка оптиміста породжує надію» [3].

Ще доволі молода наука, так звана психоімунологія займається взаємозв'язками між людською психікою, імунною і нервовою системами. Доведено, що є взаємозв'язки між стресом, імунною системою і хворобами. Негативні емоції це нормально, вони повинні відбуватися, але можуть спричинити підвищення тиску, збільшення гормонів стресу (наприклад кортизолу), ослаблення перед інфекціями й іншими захворюваннями, якщо їх часто відчуває людина.

З іншого боку, оптимізм як показник емоційного розвитку особистості, в складних ситуаціях здатен підтримувати здоров'я.

Любов, радість, довіра, подяка, надія, спокій, задоволення, гордість, натхнення, здивування й інтереси є прикладами позитивних емоцій. Численні дослідження показують, що позитивні емоції підви-

щують швидкість мислення і сприяють креативності, концентрації та увазі. Експеримент Фрідріксона (2003) показав, що група лікарів швидше і точніше ставила діагнози пацієнтам, якщо отримувала маленький подарунок від пацієнтів – пакетик солодощів. В будь-якому випадку дуже важливо думати позитивно і отримувати позитивні емоції, їх підсилювати для того, щоб підтримувати щасливе життя і насолоджуватися [4].

Низку психологічних досліджень направлено на вивчення зв'язку оптимізму і здоров'я. Результат – оптимістичні люди живуть довше, рідше хворіють, більшого досягають у житті. Звичайно, залишається невирішеним питання про те, що слугує причиною, а що слідством. Можливо, здоровим людям легко зберегти оптимізм. Проте експерименти Е. Лангер і Дж. Роден дали змогу точніше визначити «лінію впливу». Вони працювали з людьми похилого віку в приватній лікарні і мали можливість дещо змінити в житті літніх людей. На двох різних поверхах вони дали людям похилого віку дві майже однакові інструкції, що розрізняються лише за ступенем, в якому люди похилого віку могли що-небудь змінити в дійсності, що оточувала їх [5].

Ось інструкція, яка давала людям право вибору, право самим визначити, що для них добре, а що погано: «Я хочу, щоб ви дізналися про все, що можете робити самі тут, в нашій клініці. На сніданок ви можете вибрати або омлет, або яєчню, але вибрати потрібно увечері. По середовищах або четвергах буде кіно, але записуватися потрібно буде заздалегідь. У саду ви можете вибрати квіти для своєї кімнати; можете вибрати, що хочете, і понести до себе в кімнату – але поливати квіти ви повинні будете самі».

А ось інструкція, яка позбавляла людей похилого віку можливості впливу, хоча і реалізовувала ідею абсолютної турботи про них: «Я хочу, щоб ви дізналися про ті добрі справи, які ми робимо для вас тут, в нашій клініці. На сніданок буває омлет або яєчня. Омлет ми готуємо щопонеділка, щосередини і щоп'ятниці, а яєчню – в решту днів. Кіно буває увечері в середу і четвер: в середу – для тих, хто живе в лівому коридорі, в четвер – для тих, хто в правому. В саду ростуть квіти для ваших кімнат. Сестра вибере кожному по квітці і доглядатиме за нею». Отож, виходило, що мешканці одного з поверхів будинку пристарілих могли самі розпоряджатися власним життям; самі вибирати те, що для них добре. На іншому ж поверсі люди отримували ті ж блага, але без можливості впливати на них.

Через вісімнадцять місяців Е. Лангер і Дж. Роден повернулися в лікарню. Вони встановили, що група з правом вибору виявилася активнішою і щасливішою, судячи зі спеціальних оцінних шкалів.

Вони також виявили, що в цій групі померли менше людей, ніж в іншій. Тобто люди стають оптимістами, якщо в них є можливість самим робити вибір на користь того, що їм приносить задоволення, і звертають увагу на власні успіхи.

Оскільки просування до все більшої емоційної зрілості є процесом і прогресом, що ніколи не припиняється, то на цьому шляху можуть бути і зупинки (фіксації) і відступи (регресії). У кожному з нас присутні дві протилежні тенденції – зростання і відступу. Зазвичай, коли життя вимагає від нас більшого, за нашими відчуттями, ніж ми здатні дати, то в нас розвивається так званий «заохочений невроз». Нам стає важко пристосуватися до збільшеної відповідальності, і ми схильні відступити назад [6].

Вибірку становили особи 20–30 та 30–40 років.

Кількість досліджуваних – 50 осіб.

За результатами дослідження методики «Тест на оптимізм» Л. М. Рудіної виявлено, що більшість досліджуваних (за шкалою «час невдач» – 40,0% та за шкалою «час успіху» – 45%) є песимістами. Такі люди впевнені в постійності негативних подій та стабільності їх причин і, навпаки, в непостійності та тимчасовості позитивних подій. Оптимістично налаштованими за цими двома шкалами є лише 15% (20 років, жінки) і 5% (30 років, чоловіки) діагностованих відповідно. Це свідчить про те, що таким людям властива впевненість у постійності хороших подій, стабільності їх причин і тимчасовості поганих подій. Результати діагностики відображені в таблиці.

Таблиця

Результати методики діагностики оптимізму Л. М. Рудіної

№ з/п	Показники (%)	Назва шкали								
		час невдач	час успіху	широга невдач	широга успіху	Я-невдача	Я-успіх	результат ставлення до негативних подій	результат ставлення до позитивних подій	вираженість песимізму-оптимізму
1	Цілком оптимістичні	15	5	30	5	-	5	10	5	-
2	Помірно оптимістичні	20	-	40	5	20	10	5	-	10
3	Проміжний результат	-	35	-	30	30	45	35	5	5
4	Помірно песимістичні	25	15	30	30	25	15	30	35	30
5	Цілком песимістичні	40	45	-	25	25	25	20	55	55

Показники за параметром «широта» розподілилися нерівномірно. За шкалою «широта невдач» більшість респондентів є оптимістичними (30%) та помірно оптимістичними (40%), (25 років, чоловіки/жінки) а 30% є помірно песимістичними (35 років, жінки).

За шкалою «широта успіху» – оптимістичними є лише 5% респондентів (40 років чоловіки), та 5% – помірно песимістичні (40 років жінки), тоді як переважає помірно песимістичні (30%), (30 років жінки) і песимістичними (25%), (30 років чоловіки), а 30% опитуваних за цією шкалою мають проміжний результат.

Шкали «широта невдач» і «широта успіху» – це просторові характеристики, які характеризують локалізацію події у просторі (сприйняття події як універсальної, тобто такої, яка поширюється на всі сфери життя, або локальної – характерної для однієї сфери), широту узагальнення досвіду, пов'язаного зі сприятливими або несприятливими подіями в різних життєвих сферах людини.

За шкалою «Я-невдача» ми отримали такі результати: для 20% осіб характерним є помірний оптимізм (25 років жінки), 30% мають середній показник (25 років чоловіки), для решти респондентів властивим є помірний песимізм і глибокий песимізм (40 років жінки/чоловіки), (по 25% відповідно).

Результати за шкалою «Я-успішність» розподілилися так: для 25% осіб характерний глибокий песимізм (40 років жінки), 15% – помірний песимізм (35 років жінки), 45% осіб мають середній результат. Помірно оптимістично налаштовані лише 10% (35 років чоловіки), та 5% є дуже оптимістичними (25 років жінки).

Сума за шкалами «час невдач», «широта невдач» і «Я-невдача» показує результат ставлення до негативних подій.

За цим показником виявлено такі результати: виключно оптимістичними є 10% респондентів (20 років жінки), помірно оптимістичними – 5% (25 років чоловіки), 35% осіб мають середній результат, для 30% характерний помірний песимізм (40 років чоловіки), а для 20% – глибокий песимізм, який потребує негайної корекції (40 років жінки).

Сума за трьома протилежними шкалами – «час успіху», «широта успіху» та «Я-успішність» – результат ставлення до позитивних подій. За цим показником оптимістично налаштованими є лише 5% осіб (20 років чоловіки), 5% мають проміжне значення, 35% опитуваних є достатньо песимістичними (40 років жінки) та для 55% характерний глибокий песимізм (40 років чоловіки).

Різниця другого і першого результатів діагностувала вираженість оптимізму–песимізму особистості. Лише 10% осіб є помірно

оптимістичними (25 років чоловіки), 5% мають середній показник, тоді як 30% є помірно песимістичними (40 років чоловіки) та 55% – доволі песимістичні (40 років жінки).

Отже, за результатами цієї методики досліджувані здебільшого характеризуються помірним і достатнім песимізмом, тоді як показник оптимістично налаштованих осіб дуже малий.

Висновки. Отже, проведений аналіз наукових джерел, дає змогу нам дати визначення оптимізму як психічного явища, яке виявляється в здатності людини переживати надію на успіх, турбуватися про себе і конструктивно долати перешкоди на шляху досягнення мети. Навчання оптимізму є необхідною умовою подолання деструкцій (амбівалентності, адикцій й ін.).

За результатами методики «Тест на оптимізм» Л. М. Рудіної, у досліджуваних здебільшого переважає помірний і достатній песимізм, тоді як показник оптимістично налаштованих осіб дуже малий. І все ж, це характеризується негативним впливом економічних і політичних явищ, що відбуваються в суспільстві; через виникнення кризових станів особистості.

Перспектива дослідження. Надалі дослідження такого компонента емоційної зрілості, як оптимізм, безумовно є перспективним. Ця тема заслуговує на подальше вивчення, розвиток і вкладення в неї ресурсів. Адже оптимізм спрямований на відновлення, збереження та зміцнення найдорожчого, що є у людини – це її здоров'я.

1. Журнал Шкільному психологу. Усе для роботи: наук.-метод. журнал. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – С. 2–20.

2. Копець Л. В. Психологія особистості: навч. посібник / Л. В. Копець. – К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2007. – 460 с.

3. Афанасьєва А. Н. Предпосылки формирования и развития оптимизма личности / А. Н. Афанасьєва // Молодой ученый. – 2013. – № 9. – С. 341–344.

4. Завгородня О. В. Особистість: шляхи досягнення зрілості / О. В. Завгородня // Практична психологія та соціальна робота: наук.-практ. освітньо-метод. журнал. – 2010. – № 12. – С. 11–17.

5. Півень М. А. Структура емоційної зрілості особистості / М. А. Півень // Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. Психологія. – Х.: ХНПУ, 2014. – Вип. 47. – С. 156–163.

6. Радул В. Розвиток та формування якісних характеристик особистості / В. Радул // Рідна школа: щомісяч. наук.-пед. журн. – 2012. – № 8/9. – С. 8–12.

Борисенко О. М., Рижок В. В. Оптимизм как показатель эмоциональной зрелости личности

Анализируется деятельность всех органов и систем организма, координируемая нервной системой. Экспериментально устанавливается взаимосвязь между негативными эмоциями и различными заболеваниями.

Уясняется, как под влиянием отрицательных эмоций в организме происходят неблагоприятные биологические и биохимические нарушения, приводящие к болезням.

Ключевые слова: *оптимизм, эмоциональная зрелость, эмоциональное развитие, фиксация, регрессия.*

Borysenko O. M., Ryzhok V. V. Optimism as an indicator of personal emotional maturity

The article investigates optimism as an indicator of emotional maturity of the individual. The state of the investigated problem studying in modern psychological literature is analyzed; which in turn allows us to define optimism as a mental phenomenon, which is manifested in human capacity to experience hope for success, worry about himself and constructively overcome obstacles to achieve the goal.

The theoretical analysis of the main approaches to the study of the phenomenon of optimism and its importance in the life of the individual is carried out. It is well known that the activity of all organs and systems of the organism is coordinated by nervous system.

The relationship between negative emotions and various diseases is experimentally settled. Under the influence of negative emotions adverse biological and biochemical disturbances occur in the body that leads to diseases. Specifically, Marcus Aurelius said: «Life is the way it is shaped by our thoughts. To be healthy, we must first become optimists.»

Optimism and being in a good mood affect personal image and enhance positive perception of the own personality. Learning to be optimistic is a prerequisite for overcoming destructions (ambivalence, addiction).

A number of rigorous psychological research was aimed at studying relationship between optimism and health. As a result, optimistic people live longer, suffer less, and achieve more in life. Optimists are able to find structural strategies to overcome barriers (taking responsibility, decision planning, self-control, social support search).

Thus, optimism provides for person vitality, faith in his own strength and capabilities, and in the strength and capabilities of others.

Based on the works of scientists (I. B. Dubrovina, A. V. Shuvalova, O. Zavgorodnya, A. Maslow), we come to the understanding of psychological health as a harmonious process of processing personal experiences towards personal realization.

Key words: *optimism, emotional maturity, emotional development, fixation, regression, «encouraged neurosis».*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ СЕЛФІЗМУ В СУЧАСНОМУ СВІТІ: ТЕОРІЇ, ПРИЧИНИ І ФАКТОРИ ВПЛИВУ

Досліджено актуальну та важливу проблему сучасності – самовираження особистості через селфі. Проаналізовано чинники, що впливають на зростання потреби представляти власний Я-образ, ділитись із ним у соціальному просторі.

Особливою теоретичною значущістю є опис теорій селфі, які розкривають психологічні механізми формування селфізму. Окреслено особливості зростання популярності селфі в сучасному суспільстві.

Ключові слова: селфі, селфізм, Я-концепція, нарцисизм, Я-образ, самопрезентація, самооцінка, самоприйняття, самоствавлення.

Постановка проблеми. У сучасному урбаністичному світі індивід постійно перебуває у пошуках власного самовираження. З огляду на значну кількість цивілізаційних і глобалізаційних процесів проблема формування власної ідентичності є актуальною. За таких умов за останні кілька років «бумом» серед способів самовираження та особистісного самопізнання стало селфі. Через зміну вимог соціального середовища відповідно змінюється характер соціальної взаємодії, що переходить у сферу соціальних мереж, де спілкування наповнюється новим змістом. У сучасному світі розвиток естетизації як форми взаємодії індивіда з реальністю стає доступним через візуальні образи, а саме самофотографування.

Селфі є доступним засобом фрагментації особистістю індивідуальної реальності та власної самопрезентації, що дає змогу їй маніпулювати образами власного «Я» за допомогою ідентифікації певних особистісних граней. Завдяки селфі відбувається трансформація мислення, внаслідок цього зовнішня презентація власного «Я» мимоволі нівелює внутрішній зміст, і як наслідок, перебуває в пошуку власного нового «Я», втіваючи від власної ідентичності.

Стан дослідження. Передумовою формування селфі є вивчення психологічних особливостей самопрезентації особистості. Так, дослідження цього феномену присвячено праці Є. М. Бакушина, Т. А. Курбака, О. Р. Шишкова, А. Є. Жичкіна й ін.). Не менш важливим у дослідженні селфізму є формування віртуальної особистості та способів

її самопрезентації в різних комунікаційних середовищах соціальних мереж (Д. В. Іванова, С. І. Черних, С. Горний).

Важливими дослідженнями, що стали основою теоретичного дослідження, є вивчення особливостей віртуальної комунікації, видів комунікативних он-лайн середовищ і їх засобів (Д. В. Іванов, Н. В. Гордєєв, Л. Д. Александрова, В. Фріндт, К. Міллер й ін.).

У контексті поведінкових стратегій захоплення селфі та реалізації його як варіанта самореклами розглядали І. Джонс, Т. Пітман, Д. Майерс.

Низка дослідників (М. Вейголд, Р. Ковальські, В. О. Лабунська, М. Лірі і Б. Шленкер) розглядають селфі як самопрезентацію та засіб підтвердження образу власного «Я» і підтримання самооцінки. Контекст розуміння селфізму як залежності розглядає М. Сандомирський, окреслюючи цей феномен «селфіманія», «селфіцид», «селф-камікадзе».

Метою статті є, на підставі теоретичного аналізу теорій та чинників селфі, з'ясувати особливості формування селфізму в сучасному соціальному середовищі.

Виклад основних положень. Феномен селфі вивчають не перший рік, але він лише набирає обертів: в цьому році, за прогнозом Yahoo, кількість фотографій з хештегом Selfie тільки в Instagram може збільшитися в два рази. Кількість стартапів, які експлуатують потреби користувачів робити мобільні автопортрети, вимірюється десятками (найяскравіші приклади – Snapchat і Shots of Me), а самі користувачі знаходять усе нові й нові дивовижні ніші, масово знімаючи себе на кладовищах, із бездомними і після сексу. Справжній бум селфі, який, здавалося б, ми пережили, тільки очікується. Щоб окреслити психологічні механізми популярності селфі проаналізуємо основні теорії.

Теорія 1. Нескінченна еволюція нарциса.

К. Томпсон, автор книги «Smarter Than You Think: How Technology Is Changing Our Minds for the Better», вважає, що селфі – всього лише новий рівень розвитку людського нарцисизму. Це не еволюція людини і його уявлень про себе і власної ролі в суспільстві, це технологічна еволюція природної людської потреби, яку раніше ми сприймали менш гостро через відсутність доступних каналів поширення інформації [1]. Один із рівнів еволюції нарцисизму є сервіси, що гарантують збереження наших візуальних образів на століття, що в майбутньому кардинально змінить методики антропологічних, історичних і соціологічних досліджень [1, с. 65].

Теорія 2. Людина як медіа.

Природний нарцисизм – занадто простий і недоволі пояснений феномен, вважає Н. Карп, автор книги «The Shallows: What the Internet

Is Doing to Our Brains». Він пропонує розглянути це явище через призму технологічної революції та її наслідків для людського мозку. Інтернет і мобільні телефони кардинально змінили самовідчуття і мислення, вважає Н. Карр: якщо раніше основним мотивом для нього була пам'ять, то зараз людина зі смартфоном стала одним з елементів світового інформаційного ринку. Збереження пам'яті змінилося виробництвом новин про себе.

Дослідник наводить дані опитувань, які показують, що активні користувачі Instagram сприймають стрічку сервісу як джерело новин, і селфі в цьому разі найзручніша форма для цього, що дає змогу швидко вмонтувати себе у світовий потік даних.

Теорія 3. Прагнення до саморедагування.

Доктор Дж. Кілнер, нейробіолог з Університетського коледжу Лондона, провів дослідження, яке доводить, що постійно зростаюча потреба людства до селфі пов'язана з недостатньо глибокими знаннями про себе. Тому селфі – це засіб внутрішнього дослідження, яке можна вважати завершеним тільки після того, як воно опубліковане: селфі допомагає нам «фальсифікувати себе», редагувати власний образ так, щоб відповідати власному сприйняттю.

Теорія 4. Як «продати» себе суспільству.

Ще одну концепцію пропонує Дж. Оуллет, автор книги «Me, Myself and Why: Searching for the Science of Self» розглядає селфі як віртуальний аналог матеріальних тотемів (наприклад, сувенірів із поїздок, постерів, улюблених іграшок, листівок й ін.), мета яких – з'єднати наш внутрішній світ із зовнішнім. Це одна з форм особистого перформансу, заява про самоідентичність, можливість «упакувати» себе і власний світ у правильну обгортку, навіть якщо в реальності вона зовсім інша. Як вважає Дж. Оуллет ефективнішого засобу, ніж селфі, для реалізації стратегії «здаватися, а не бути» людство ще не придумало.

Теорія 5. Гуманізація технологій.

Прагненням гуманізувати онлайн-світ пояснює феномен селфі Б. Худ у книзі «The Self Illusion: How the Social Brain Creates Identity», називаючи цей процес «новою суб'єктивністю». Цей же процес відповідальний, як він гадає, за бум соціальних мереж і фотосервіс (Instagram і послідовників), а селфі – його цілковитий, кінцевий і найчистіший вияв [2, с. 135].

Різноманітні технології стали невід'ємною частиною людського життя, смартфони і гаджети є штучним продовженням людського тіла. «Люди шукають комфортний режим співіснування з доступними технологіями, формуючи з їх допомогою і всередині них нескінченний

потік людських облич. Так, обживається порожній будинок, коли господиня розставляє по полицях фотографії родини».

Теорія 6. Візуальні комунікації.

П. Рутледж, відомий психолог і директор Media Psychology Research Center, вважає, що головне слово, що пояснює феномен селфі, це не ідентифікація, а комунікація.

Селфі у її тлумаченні – це повідомлення, залучення до діалогу, до схвалення або обговорення власних дій [3]. Селфі – це найпростіша самореалізація, що не вимагає нічого, крім власного буття, ну і звичайно, мобільного телефону, за допомогою якого підтверджує факт власного існування.

Фіксуючи власний образ, людина якби свідчить, що цей образ її влаштовує. Причиною задоволення селфі є акт погодження з власним «Я» як частиною буття, фотографуючись, особа позбавляється від внутрішнього дискомфорту. «Я приймаю себе таким, який я є. Я не змінююся», – немов говорить собі людина, так, заохочуючи духовну ліню.

Також селфі дає змогу зосереджуватися людині на своїй персоні. Оскільки вона цікавиться, насамперед, собою, а не тим, що її оточує. Все навколо стає тільки інсталяціями себе в різних історичних або природних декораціях. Серйозність ставлення до світу втрачається. Перетворившись на тло, світ знецінюється. Катастрофа, злочин, смерть відтепер – не більше, ніж декорації [4].

Низку селфі можна інтерпретувати як виклик, запрошення до змагання. «Я сфотографувався ось так чи ось тут, а ти так можеш? Де твоя фотографія в подібній ситуації?».

Спостерігаючи за різким зростанням популярності селфі, його цілком можна вважати епідемією XXI ст. Дослідники з університету Огайо встановили, що 90% людей, які викладають в Інтернет свої селфі, мають чітко виражену схильність до психопатії. А ті, хто попередньо ще й редагує свої «себяшки» схильні до агресії і імпульсивних учинків [5, с. 131].

Зазначається, що селфізм викликаний дисморфічним розладом, симптомом якого є нав'язливе бажання перевірити, як ти виглядаєш.

Цей розлад має три рівні: перший – епізодичний, коли людина знімає себе не менше трьох разів на день, але не викладає фотографії в соціальні мережі; другий – гострий, коли людина фотографує себе не менше трьох разів на день і «тішить» інших своїми знімками в соціальних мережах; третій – хронічний – неконтрольоване бажання знімати себе призводить до того, що людина фотографується не менше 6 разів на день і розміщує свої знімки в мережі Інтернет.

У дослідженні О. Конфедерат проблема автопортрета розглядається з позиції Р. Барта відображеного в роботі *Camera Lucida*, автор зробив висновок про те, що «в силу технічної природи фотографії і самого акту фотографування, екранний образ містить необ'єктивований елемент, що надає зображенню характер мови від першої особи».

Інший аспект, пов'язаний з автопортретом загалом і феноменом селфі відображає аспект презентації себе для іншого, це відображений невербальний образ, пов'язаний з розповіддю іншим (друзям, знайомим) про себе і про події власного життя.

Як зазначають О. А. Герасимова і В. А. Лабунська «конструювання зовнішнього вигляду, трактується як конструювання образу для інших або переконструювання образу про себе в інших і в самого себе про себе, є завжди пов'язаним із певними життєвими подіями» [6].

Окрім того є певна потреба в перетворенні зовнішнього вигляду і його презентації. Отож презентація себе в формі автофотопортрета є одним зі способів візуальної комунікації, способом розповіді про себе, а також регуляції взаємодії з іншими членами віртуального співтовариства. А також як складова «фотовізуалізації життєвих подій», яка дає можливість створення «візуальної соціально-психологічної» історії окремої людини.

Теоретичний аналіз основних теорій селфі та особливості формування особистості його засобами дають можливість виокремити чинники, що впливають на його популярність. Так, групи дослідників описують основну низку причин демонстрування селфі.

Одні пояснюють селфі як можливість заявити про себе світові, як приналежність великому інформаційному ринку, в якому людина є однією з деталей.

Інші говорять про те, що в світі тотальної соціальної реклами ми самі стаємо соціальним товаром. Упаковуючи себе в привабливу обгортку, ми «продаємо» себе як товар суспільству.

Треті пояснюють феномен селфі варіантом олюднення техносвіту власними фото. Це схоже на тенденцію 70–80-х років, коли водії-далекобійники прикрашали кабінку фотографіями дівчат.

Четверті інтерпретують селфі як заклик до комунікації, який відбувається простіше і легше через публікації зображень, а не тексту. У чаті складніше передати емоцію за допомогою смайла, в Інстаграмі – живе обличчя зі справжньою емоцією відразу зрозуміло.

Наукові дослідження виділяють низку особистісних чинників, пов'язаних зі схильністю до селфі. Так, сингапурський учений Лін Кью з Наньянського технологічного університету, як повідомляє

The Independent, селфі-автопортрети, які людина створює за допомогою різних гаджетів, залежать від особливостей його особистості та настрою.

Люди, яким властиво доброзичливе ставлення до оточуючих, і на селфі частіше були показані усміхненими, а камеру під час фотографування тримали знизу. Власниками позитивних селфі виявилися і ті, хто набрав багато балів за показником «відкритості новому».

Також досліджено, що відповідальним людям не властиво робити селфі, на яких видно де вони знаходяться, а авторами селфі з губами «качєня», або «дакфейс», часто були особистості з невірноваженою емоційною сферою, або з будь-якими невротичними відхиленнями.

Утім, учений зізнався, що виявлені ним кореляції виявилися доволі недостовірними, щоб заявити про наявність якоїсь чіткої закономірності.

На це дослідження схоже ще одне, проведене в університеті штату Огайо. Там виявили, що чоловікам, які захоплюються селфі, властиві нарцисизм і психопатія.

Також учені з'ясували, що схильність до редагування селфі перед публікацією пов'язана з такою властивістю людини, як самооб'єктивація. Вона виявляється в оцінці себе, з огляду на власну зовнішність. У цьому разі виходить замкнуте коло: що більше людина публікує селфі, то більше отримує оцінок своєї зовнішності від знайомих, а значить і себе як такого. Це змушує його робити ще більше селфі, й ін. [7].

Селфі також є одним із засобів самоідентифікації, допомагаючи молодим людям найти відповіді на питання: «Який я?», «Яким мене бачать інші?». Відповідно до цього особистістю активно корегується Я-образ.

Фотографування себе в різних позах і місцях, з демонстрацією цих фотографій в соціальних мережах надалі надає впевненості в собі, допомагає пережити складні життєві періоди.

Сьогодні ж практики селфі тільки частково мають під собою ті ж мотиви. Селфі виконується просто, без особливих зусиль і будь-якої спеціальної підготовки, без необхідності тривалого навчання та відпрацювання майстерності.

Часто селфі роблять у присутності інших людей, яких можна було б попросити сфотографувати себе. В цьому разі бажання звертатися навіть з таким дріб'язковим проханням до оточуючих відсутня. Адже за послугу, навіть за невелику, треба дякувати. Селфі звільняє від такої необхідності і вказує на небажання бути зобов'язаним, на недовіру до людей.

Про популярність феномену селфі свідчить «вихід» цього явища за межі молодіжного віку, селфі зараз «захоплює» всі вікові аспекти. Для особистості, що формує епізодичне селфі ще не може однозначно розглядатися як ненормальність, так, як саме молодь пробує себе в різних ролях для здобуття власної ідентичності. Молоді властиве, як то кажуть у казках, прагнення світ подивитися і себе показати. Селфі є новою віртуальною можливістю реалізувати це. Однак для людей старших вікових груп пошук ідентичності не є нормальним явищем, у них інші завдання – професійне зростання, накопичення і передання досвіду наступним поколінням і ін.

Селфі буквально стає інструментом самореалізації, self-модифікації. Людина робить знімок себе, створюючи образ «успішного чоловіка», «хазяйновитої жінки», «доброго друга», «веселуна», «туриста», «сім'янина» тощо, що дає їй можливість експериментувати зі соціальними ролями і «продавати» візуальний образ як товар на ринку медійного капіталу.

Селфі стають платформою для деперсоналізації. Соціальні медіа, відеочати і селфі вплинули на зростання інтересу до пластичної хірургії. К. Мелоні з Інституту пластичної хірургії в Арізоні міркує про зростання кількості пацієнтів, які готові на операцію заради ідеальної картини.

«Селфі» – стало вагомим аргументом суперечливої епохи, в якій прагнення відокремитися поєднується з бажанням спілкуватися. Зрідка трапляється, що селфі-практики є формою емансипації людської потреби бачити і впізнавати обличчя, в епоху мас-медіа.

Оптимістичний погляд на культуру селфі в цьому сенсі пов'язує їх із загальною демократизацією медіа в епоху Інтернету, з егалітарною установкою на право кожної особи заявити про себе та власну особистість, необмеженим колом користувачів.

Висновки. Отже, хтось вважає захоплення селфі безневинною розвагою, хтось так займається саморекламою, хтось примудряється створювати мистецтво, а хтось розглядає надмірне захоплення цим видом фотографії як психічний розлад.

У наукових дослідженнях основними причинами селфізму є бажання підтримувати тренди, слідувати моді й іншим мейнстрімним рухам. Основними перевагами селфі є можливість вияву власних емоцій та отримання нових, передання суспільству власних субособистостей, образів або альтер – его, свого внутрішнього світу творчого потенціалу. Через лайки та коментарі особистість може підвищувати самооцінку, поглиблювати власне самопізнання, розвивати та коригувати власний образ чи обговорювати образи іншого, комунікувати, знахо-

дити нові знайомства. Однак селфі може стати причиною невпевненості, можливістю бути відкинутим і неприйнятим, що може призвести до певної травматизації «Я».

Селф-залежність формується в тому разі, коли людина, представляючи себе фотографією, заглиблюється у віртуальний світ і, втрачаючи себе реально, живе у світі видуманих образів, уявлень і представлень і про себе, і про людей які оточують її з цілого світу.

Отож можна наголосити на тому, що віртуальний простір, який об'єднує увесь світ, дає можливість кожній людині, продемонструвати власний образ, своє «Я», заявити про себе саме у цей спосіб і відповідно «пограти» з його сприйманням у соціумі, можливістю розвиватися, знайти прихильників, формувати нові комунікації. Поки зрозуміло одне: нащадки з інтересом розглядатимуть і навіть вивчатимуть селфі нашої епохи і знайдуть там чимало цікавого і повчального.

1. Лакосина Н. В. Динамика удовлетворенности жизнью в результате фотовизуализации жизненных событий / Н. В. Лакосина // Российский психологический журнал. – Т. 6. – № 3. – 2009. – С. 65–67.

2. Погонцева Д. В. Формирование впечатления средством виртуально-го общения / Д. В. Погонцева // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2013. – № 1 (17). – С. 135–141.

3. Rutledge Pamela. Psychology of Social Media – Interview on CCTV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.linkedin.com/pulse/psychology-social-media-interview-cctv-pamela-rutledge-phdmdb?articleId=6073239108375826432#comments-6073239108375826432&trk=prof-post>

4. Белинская Е. П. Современные исследования виртуальной коммуникации: проблемы, гипотезы, результаты / Е. П. Белинская, А. Е. Жичкина // Образование и информационная культура. – Т. 5. – Вып. 7. – М.: РАО, 2010. – С. 395–431.

5. Головаха Є. І. Психологія людського взаєморозуміння / Є. І. Головаха, Н. В. Паніна – К.: Інститут соціології НАН України, 2002. – 223 с.

6. Лабунская В. А. Развитие личности методом танцевально-экспрессивного тренинга / В. А. Лабунская, Т. А. Шкурко // Психологический журнал. – 1999. – № 1. – С. 31.

7. Mc Andrew F. T. Who does what on Facebook? Age, sex, and relationship status as predictors of Facebook use / Mc F. T. Andrew, H. S. Jeong // Computers in Human Behavior. – V. 28, Issue – 6, November 2012. – P. 2359–2365.

8. Белугина Е. В. Самооценка гендерно-возрастных и ролевых характеристик внешнего облика в период середины жизни / Е. В. Белугина // Северо-кавказский психологический вестник. – 2014. – № 2. – С. 105–111.

9. Погонцева Д. В. Самопрезентация в киберпространстве / Д. В. Погонцева // Философские проблемы информационных технологий и киберпространства. – 2012. – № 2 (4). – С. 66–72.

10. Larsen G. The consumption of music as self-representation in social interaction / G. Larsen, R. Lawson, S. Todd // Australasian Marketing Journal (AMJ). – V. 17, Issue – 1, May 2009. – P. 16–26.

11. Wortham J. My Selfie, Myself / J. Wortham // NY Times. – Oct 20. – 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nytimes.com/2013/10/20/sunday-review/my-selfie-myself.html?pagewanted=all&_r=0

Калька Н. М., Цибривский Я. И. Проблема формирования селфизма в современном мире: теории, причины и факторы влияния

Исследуется актуальная и важная проблема современности – самовыражение личности через селфи. Анализируются теории и факторы, влияющие на возрастание потребности представлять свой Я-образ, делиться с ним в социальном пространстве. Доказывается особая значимость описания теорий селфи, раскрывающих психологические механизмы формирования селфизма. Раскрываются особенности роста популярности селфи в современном обществе.

Ключевые слова: селфи, селфизм, Я-концепция, нарциссизм, Я-образ, самопрезентация, самооценка, самопринятие, самоотношение.

Kalka N. M., Tsybrivskiy Ya. I. The problem of selfiezm modeling in the modern world: theories, reasons and factors of impact

The article reveals the peculiarities of growing selfie popularity in modern society. Many people find it an innocent fun, some people see it as self-promotion, others tend to recognize it as an art, while others consider its overuse as a mental disorder. Research studies confirm that the main reasons for selfie are the desire to follow trends, fashion and other mainstream movements. Selfie gives the opportunity to showing personal emotions and getting new, public broadcasting their sub personalities, images or alter – ego, their inner world creative potential.

By swearing and comments personality can improve self-esteem, enhance his own self cognition, develop and adjust his own image, analyze the images of the other, communicate, find new acquaintances. But selfie can become the reason of uncertainty, the possibility of being rejected and unaccepted, that can hurt «I».

Selfie dependence is formed in cases when a person thinking about himself as a photography, flees into the virtual world and losing himself as real, lives in the world of devised images, perceptions and representations of himself as well as people who surround him in the world.

Thus, we can say that virtual space that unites the whole world gives every person, every user the possibility to show his own image, his «I», to express himself in this way and therefore «play» with his perception in society, capacity to develop and find supporters, create new communications. In the meantime, one thing is clear: the descendants will examine with interest and even learn selfie of our time and will find much interesting and instructive information.

Key words: selfie, selfiezm, self-concept, narcissism, self-image, self-presentation, self-esteem, self-acceptance, self-attitude.

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

ТЕОРЕТИЧНІ ПОНЯТТЯ І ТЕРМІНИ МЕДІАОСВІТИ

Проаналізовано теоретичні поняття медіаосвіти. Звернено увагу на значення медіа в житті соціуму, зокрема акцентовано на тому, що життєвий успіх людини пов'язується з умінням ефективно спілкуватися, добирати інформацію і вправно її використовувати, а зі збільшенням кількості медіа важливою є проблема визначення саме потрібної і правильної інформації через її надлишок. Наголошено на актуальності медіаосвіти на сучасному етапі розвитку суспільства. Розглянуто основні терміни і поняття медіаосвіти; подано їх походження з мови-оригіналу.

Ключові слова: *медіаосвіта, медіаграмотність, мас-медіа, інформація, медіатекст.*

Постановка проблеми. Питання медіаосвіти України нині залишається актуальною і маловивченою. Це питання упродовж певного часу активно обговорюється на наукових конференціях різного рівня, на засіданнях «круглих столів», де ухвалювалися рішення про необхідність поширення серед населення знань з теорії і практики медіаграмотності, а також введення окремого курсу медіаосвіти у вищих навчальних закладах України, адже сучасні мас-медіа мають важливе значення у житті суспільства та володіють потужним освітньо-виховним впливом на нього.

Суспільство перебуває у стані постійного розвитку. Крім того, зміни відбуваються значно швидше і динамічніше, ніж ще кілька десятиліть тому. Нашу добу не даремно називають інформаційним віком, саме інформаційні технології є визначальним чинником формування значної частини національного багатства багатьох країн. Життєвий успіх людини зараз пов'язується із вмінням ефективно спілкуватися, добирати інформацію і вміло її використовувати.

Зі збільшенням кількості медіа (засоби масової комунікації: друковані засоби, відеопродукція, телебачення, Інтернет, радіомовлення) проблема пошуку інформації стала другорядною, першочерговою ж залишилася проблема визначення правильної інформації через, по-перше, її надлишок, а по-друге, не всі сучасні медіа відповідально ставляться до перевірки оприлюдненої інформації на достовірність, а по-третє, використання маніпулятивних технологій, яких глядач або читач без відповідних навичок критичного сприйняття інформації не помічає, стало нормою у роботі недобросовісних журналістів.

І, як справедливо зазначає В. Ф. Іванов, що «в цих умовах медіаосвіта – шлях до того, щоб людина дістала змогу захиститися від недобросовісної медіаінформації» [1, с. 8].

З огляду на це, не можна не визнати, що в новому тисячолітті медіа значно впливають на формування особистості і її світогляду, що неминуче призводить до інтенсивнішого розвитку медіаосвіти, яка виникла 1960-х роках у провідних країнах світу (Великобританія, Канада, США, Австралія та інші), тому що медіа є, по суті, потужним джерелом неформальної освіти та просвітництва для різних соціальних груп населення, крім того, засоби масової інформації суттєво впливають на процес укорінення цінностей та моделей поведінки, що домінують у певний час розвитку суспільства. Саме тому ЮНЕСКО та Рада Європи наголошують на необхідності запровадити медіаосвіту до навчально-виховного процесу.

Стан дослідження. В українському науковому дискурсі цінними є дослідження у сфері медіаосвіти і медіаграмотності таких учених, як В. Ф. Іванов, О. В. Волошенюк, Д. Ю. Дзуба, В. Ф. Дубровський, Т. В. Іванова, Л. М. Кульчинська, Л. А. Найдьонова, І. І. Негреєва, Л. Є. Новікова, О. Й. Пашкова, Г. Г. Почепцов, О. В. Федоров, О. С. Хоменок, Г. В. Онкович, Н. І. Череповська й ін. Вивченням російської теорії і практики медіаосвіти займаються І. В. Челишева, А. В. Федоров, А. А. Новікова, В. Л. Колесниченко, І. А. Каруна, І. А. Фатєєва.

Метою статті є аналіз теоретичних понять і ключових термінів медіаосвіти.

Виклад основних положень. На міжнародному рівні необхідність введення медіаосвіти вперше зафіксовано у Грюнвальдській Декларації з медіаосвіти (1982), настанови якої пізніше поглиблювалися та деталізувалися на конференціях ЮНЕСКО в Парижі (1989, 1997, 2007), Відні (1999), Сан-Паулу (1998), Торонто (2000), Салоніках (2001), Лондоні (2002); Монреалі (2003) та засіданнях Ради Європи в Страсбурзі (2002), Балтиморі (2003), де схвалено досвід засновників медіаосвіти та провідних медіадидактів із різних країн світу (Ж. Гоне, Д. Консідайна, Р. Корнела, Л. Мастермана, К. Уорнопа й ін.).

У підсумковому документі, прийнятому 2007 р. у м. Грац (Австрія) конференцією Ради Європи «Медіаграмотність і права людини», наголошено на важливості розвитку медіаграмотності та медіакомпетентності для підтримання демократії у суспільстві й рекомендовано ввести медіаосвіту у вищих навчальних закладах Європи як обов'язковий компонент [2, с. 89].

За основу розуміння терміна «медіаосвіта» ми беремо тлумачення, яке зафіксоване у документах ЮНЕСКО, а саме: медіаосвіта – це навчання теорії та практичних умінь для опанування сучасних мас-медіа, які розглядають як частину специфічної, автономної галузі знань у педагогічній теорії та практиці. Її треба відрізнити від використання медіа як допоміжних засобів у викладанні інших галузей знань, таких, як, наприклад, математика, фізика чи географія. Отож фахівці ЮНЕСКО чітко відділяють опанування медіа від їх використання як знаряддя у навчанні інших наук [1, с. 8].

Російський дослідник медіа О. Федоров, проаналізувавши наукову літературу (О. А. Баранов, К. Бззэлгэт, И. В. Вайсфельд, К. Ворноп, Л. С. Зазнобіна, І. С. Левшина, Л. Мастерман, С. Н. Пензин, Г. А. Поличко, А. В. Спичкін, К. Тайнер, Ю. Н. Усов, А. В. Шаріков, Е. Харт та ін.) зазначив, що за останні десятиліття виникла певна система основних термінів, якими оперує медіаосвіта [3] і розуміння яких є важливими для всіх споживачів медіапродукції [3]:

– «адресат медіаосвіти» (*«the addressee of media education»*) – школяр, студент, учитель, викладач, працівник медіасфери (медіатеки, навчального телебачення тощо);

– «асоціація» (*«connotation»*) – процес, у разі якого виникає слововий зв'язок між образами медіатексту й уявленнями отримувача інформації;

– «аудіовізуальне мислення» (*«audiovisual thinking»*): творча діяльність, яка ґрунтується на емоційно-змістовому зіставленні й образних узагальненнях частин екранного тексту;

– «жанр» (*«genre»*) – група медіатекстів, об'єднаних на основі подібних ознак їхньої внутрішньої будови (трагедія, комедія, драма, мелодрама, інтерв'ю, репортаж й ін.);

– «завдання медіаосвіти» (*«tasks of media education»*) – навчити грамотно «читати» медіатекст; розвинути здібності до сприйняття і аргументованої оцінки інформації, розвивати самостійність суджень, критичного мислення, пріоритетів, естетичного смаку; інтегрувати знання і уміння, отримані на різних навчальних заняттях, у процесі сприйняття, аналізу і творчої діяльності;

– «зум» (*«zoom»*) – змінний фокус, який створює видимість приближення або віддалення від об'єкта зйомки;

– «кадр» (*«shot»*) – основна одиниця структури екранного твору, одна тривала в часі частина аудіовізуального тексту, яка починається і закінчується стиком із іншою частиною; «інсталяційний кадр» (*«establishing shot»*); «кадр загального плану» (*«long shot»*), «кадр середнього плану» (*«medium shot»*);

– «кіноосвіта» (*«film education»*) – процес навчання і розвитку особистості засобами кіномистецтва з метою формування культури спілкування з екраном, творчих, комунікативних здібностей, умінь інтерпретації, аналізу й оцінювання кінотексту, ознайомленням із різноманітними формами самовираження особистості за допомогою кінотехніки.

Зміст кіноосвіти: основи кіноосвіти (види і жанри кіномистецтва, функції кінематографа в соціумі, мова кіно, історія кіномистецтва й інше), відомості про основні галузі застосування теоретичних знань (професійний і любительський кінематограф, кіновідеопрокат, кіно-клубний рух, телебачення, установи дозвілля, освітні заклади тощо), практичні творчі завдання на матеріалі кіномистецтва:

– «кінотекст» (*«film text»*, *«film construct»*) – повідомлення, що містить інформацію, і викладене в будь-якому виді і жанрі кінематографа (ігровий, документальний, анімаційний, навчальний, науково-популярний фільм);

– «ключові поняття медіаосвіти» (*«key concepts of media education»*) – «сприйняття», «художньо-творча діяльність», «вдтворення», «інтерпретація», «аналіз», «оцінка», «джерело інформації», «освоєння інформації», «категорія медіатексту», «мова медіатексту», «технологія», «аудиторія». Також необхідно розуміти, що медіа – це не реальність, а її відображення, репрезентація через систему знаків, символів й ін.;

– «код» (*«code»*) – результат уведення в систему певних умовних понять, щоб знайома з «кодом» аудиторія могла опиратися на нього під час сприйняття, інтерпретації та аналізу медіатексту (наприклад, марка студії, емблема тощо);

– «колаж» (*«collage»*) – використання різностильних об'єктів і фактур в одному медіатексті;

– «критична автономія» (*«critical autonomy»*) – сформована на основі критичного мислення незалежність суджень і аналізу медіатексту;

– «критичне мислення» (*«critical thinking»*) – аналітичний процес, заснований на розвинутому «аудіовізуальному сприйнятті» й «аудіовізуальному мисленні». Цей процес сприяє інтерпретації та оцінці змісту (також і «прихованого») медіатексту;

– «купірування» (*«crop»*) – усічення аудіовізуального образу медіатексту;

– «медіа» (*«media»*): «засоби масової комунікації» – технічні засоби створення, запису, копіювання, тиражування, зберігання, поширення, сприйняття інформації та обміну її між суб'єктом (автором медіатексту) й об'єктом (масовою аудиторією);

– «медіавплив» (*«effects»*, *«media effects»*) – вплив медіатекстів на аудиторію: в сфері виховання і освіти, розвитку свідомості, формування поведінки, поглядів, реакцій, відгуків, поширення інформації тощо;

– «медіасприйняття» (*«mediation»*) – сприйняття «медіареальності», почуттів і думок авторів екранних творів (текстів);

– «медіаграмотність» (*«media literacy»*) – вміння аналізувати і синтезувати просторово-часову реальність, уміння «читати» медіатекст;

– «медіамистецтво» (*«media arts»*) – мистецтво, засноване на медіаформі (тобто формі засобів масової комунікації) відтворення дійсності (засобами друку, фотографії, радіо, грампластини, кіномистецтва, художнього телебачення, відеоарту, комп'ютерної графіки й ін.);

– «медіакультура» (*«media culture»*) – сукупність матеріальних й інтелектуальних цінностей в галузі медіа, а також історично означена система їх відтворення та функціонування в соціумі; стосовно аудиторії «медіакультура» або «аудіовізуальна культура» може виступати системою рівнів розвитку особистості людини, здатної сприймати, аналізувати, оцінювати медіатекст, займатися медіатворчістю, засвоювати нові знання в галузі медіа;

– «медіаосвіта» (*«media education»*) – процес навчання і розвитку особистості за допомогою і на матеріалі засобів масової комунікації (медіа) з метою формування культури спілкування з медіа, творчих, комунікативних здібностей, критичного мислення, умінь інтерпретації, аналізу та оцінки медіатексту, формування різних форм самовираження за допомогою медіатехніки. Зміст медіаосвіти: основи мистецтвознавства в медіасфері (види і жанри медіа, функції медіа в соціумі, мова медіа, історія медіакультури тощо), відомості про основні галузі застосування теоретичних знань (професійні засоби масової інформації, аматорська медіасфера, канали поширення медіа, кіноklubного руху в медіасфері, установи дозвілля, освітні заклади тощо), практичні творчі завдання на медіаматеріалі.

– «медіатекст» (*«media text»*, *«media construct»*) – повідомлення, що містить інформацію і викладене в будь-якому виді й жанрі медіа (газетна стаття, телепередача, відеокліп, фільм тощо.);

– «методика медіаосвіти» (*«methodology of media education»*) – процес навчання основ медіакультури та діяльності педагога й учня, з урахуванням варіативності, імпровізації, діалогічної форми викладання і навчання та вимог до складових освітнього процесу;

– «методи медіаосвіти» (*«methods of media education»*) – способи взаємодії педагога і учня, за допомогою яких досягається мета

медіаосвіти. Типові методи: словесні (розповідь, лекція, бесіда, діалог, обговорення, аналіз, дискусія й ін.); наочні (перегляд аудіовізуального матеріалу), репродуктивні, дослідницькі, евристичні, проблемні, ігрові (моделювання художньо-творчої діяльності творців медіатексту, імпровізація й ін.); Ці методи ґрунтуються на таких дидактичних принципах: соціокультурний розвиток творчої особистості в процесі навчання, науковість, систематичність і доступність навчання, зв'язок теорії з практикою, наочність, активність аудиторії, перехід від навчання до самоосвіти, зв'язок навчання з навколишньою дійсністю, позитивне емоційне тло, врахування індивідуальних особливостей учнів;

– «монтаж» («*montage*», «*cutting*», «*cut*») – процес створення екранного твору шляхом «збирання», «склеювання» єдиного цілого з окремо взятих кадрів;

– «монтажний запис» («*cutting recording*») – послідовний покадровий запис змісту медіа/кінотексту, охоплюючи номер кадру, крупність плану, рух камери, зміст кадру – аудіовізуальний ряд, спецефекти тощо;

– «монтажна фраза» («*cutting phrase*») – послідовність кадрів, об'єднаних загальним змістом;

– «план» («*frame*») – масштаб зображення (загальний, середній, великий, деталь);

– «предмет медіаосвіти» («*subject of media education*») – взаємодія людини з медіа, мова медіа і її використання в соціумі, медіа та його функціонування в соціумі, система знань й умінь, необхідних людині для повноцінного сприйняття і аналізу медіатекстів, для соціокультурного розвитку творчої особистості;

– «фракурс» («*angle*») – кут зйомки, кут «зору» камери стосовно зображуваного об'єкта;

– «розкадровка» («*storyboard*») – покадрове планування екранного медіатексту на попередній стадії його створення;

– «ритм» («*rhythm*») – один зі засобів формотворення в медіатексті, яке ґрунтується на закономірній повторюваності в просторі або в часі деяких елементів через однакові інтервали;

– «символ» («*symbol*») – умовний знак, що позначає інший сенс, образ предмета, який має кілька значень;

– «сміслові частини (одиниці) медіатексту» («*parts of media text's meaning*») – події, сцени, епізоди, кадри, елементи композиції, які створюють єдиний медіатекст;

– «засоби масової інформації» («*means of mass information*») – технічні засоби створення, запису, копіювання, тиражування, зберігання і поширення інформації для масової аудиторії;

– «засоби масової комунікації» (*«means of mass communication»*) – технічні засоби створення, запису, копіювання, тиражування, зберігання, поширення, сприйняття інформації та обміну її між суб'єктом (комунікантом) і об'єктом (комунікатором);

– «сцена» (*«scene»*) – частина медіатексту, обмежена місцем дії;

– «сценарій» (*«film script», «scenario»*) – літературна основа медіатексту;

– «сюжет» (*«subject»; «topic»*) – зміст дії, «осмислена фабула» медіатексту;

– «тема» (*«theme»*) – життєвий матеріал медіатексту;

– «умовність медіатексту» (*«convention»*) – елементи коду, загальноприйнятий спосіб повідомлення про специфічне значення певної частини медіатексту;

– «фабула» (*«plot», «story»*) – ланцюг подій в сюжеті медіатексту;

– «форми медіаосвіти» (*«forms of media education»*): інтеграція в традиційний навчальний предмет, автономні уроки, лекції, семінари, факультативи, гуртки, медіа/кіностудії, медіа/кіноклуби, обов'язковий предмет у спеціалізованих навчальних закладах, спецкурси;

– «екранне (аудіовізуальне) мистецтво» (*«screen (audiovisual) arts»*) – мистецтво, засноване на екранній формі відтворення (кіномистецтво, художнє телебачення, відеоарт, комп'ютерна графіка й ін.) дійсності;

– «екранний образ» (*«screen image»*) – матеріалізація авторського задуму в конкретній аудіовізуальній, просторово-часовій формі екранної оповіді;

– «епізод» (*«episode»*) – частина медіатексту, що складається з однієї або декількох сцен, які об'єднані спільною темою, загальним конфліктом;

– «мова медіа» (*«discourse», «media language»*) – комплекс засобів і прийомів екранної виразності [3, с. 19–20].

Висновки. Отже, в епоху глобалізації й інформації, у час, коли світ сприймається за допомогою медіа, і так, як його показують медіа, важливим є адекватне розуміння принципів, методів роботи і потенцій впливу медіапродукції на формування світоглядних позицій особистості, а це є можливим тільки за умови правильного тлумачення понять і термінів, які використовує медіаосвіта.

1. Медіаосвіта та медіаграмотність: підручник / ред.-упор. В. Ф. Іванов, О. В. Волошенко; за наук. ред. В. В. Різуна. – К.: Центр вільної преси, 2012. – 352 с.

2. Онкович Г. В. Медіаосвіта в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку / Г. В. Онкович // Нові технології навчання. – № 62; М-ли другого Міжнародного семінару «Навчально-виховне середовище та моральність у XXI столітті»; Ін-т інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки. – К.; Вінниця, 2010. – С. 89–92.

3. Федоров А. В. Медиаобразование: История, теория и методика / А. В. Федоров. – Ростов-на-Дону: Изд-во ЦВВР, 2001. – 708 с.

Кость С. П. Теоретические понятия и термины медиаобразования

Проанализированы теоретические понятия медиаобразования. Обращено внимание на значение медиа в жизни социума, в частности акцентируется на том, что жизненный успех человека связан с умением эффективно общаться, собирать информацию и прицельно ее использовать; а из-за увеличения количества медиа важной становится проблема определения особо нужной и правильной информации. Отмечена актуальность медиаобразования на современном этапе развития общества. Рассмотрены основные термины и понятия медиаобразования.

Ключевые слова: медиаобразование, медиаграмотность, масс-медиа, информация, медиатекст.

Kost S. P. Theoretical concepts and terminology of media education

The article analyzes the theoretical concepts of media education; attention is drawn to the importance of media in the life of society, it is emphasized that the success of human life is associated with the ability to communicate effectively, tailor the information and use it skillfully; with the increase of the number of media the problem of defining necessary and correct information through its surplus is of great importance; it is stressed that in the new millennium the media have a significant influence on the formation of personality and its outlook, which inevitably leads to more intensive development of media education, which originated in the 1960s in the leading countries of the world and that is why UNESCO and the Council of Europe stress the need to implement the media education to the educational process to maintain the democratic processes in the society, because the media is, in fact, a powerful source of informal education for different social groups, in addition, media significantly influence the process of rooting the values and models of behavior that dominate in a certain time of social development; it is stressed that the understanding of the term «media education» is based on the interpretation that is recorded in the documents of UNESCO; the relevance of media education in modern society is accented; the basic terminology and concepts of media education, understanding of which is essential for recipients of media products in order to develop analytical thinking for critical perception of presented information and its adequate understanding and application are considered; the origins of the terminology from the original language (English) are presented; it is stated that in the era of globalization and information, when the world is perceived through the media, and in a way it is shown by the media, it is important to

understand adequately the principles, methods of work and the ability of the media products to influence the formation of worldviews of the individual, that is possible only with the proper interpretation of terminology and concepts used by media education.

Key words: *media education, media literacy, media, information, media text.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

УДК 331.102

Н. М. Мрака

ВПЛИВ АТРИБУТИВНОГО СТИЛЮ НА МОТИВАЦІЮ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Досліджено атрибутивний стиль як особистісну змінну та оцінку, що припускає пояснення гіпотетичних ситуацій, кожна з яких представлена з позитивним, чи негативним результатом. Акцентовано на ситуаціях досягнення і соціальних. Причини кожної ситуації розглянуто в межах трьох сфер і називаються параметрами каузальної атрибуції – це показники внутрішньої локалізації, стабільності й глобальності – окремо для позитивного і негативного результатів дії. Подано дефініції песимістичного і оптимістичного атрибутивних стилів (АС).

Ключові слова: *атрибутивний стиль, оптимізм, песимізм, мотиваційні риси, творча особистість, мотиваційний дефіцит, психологічне благополуччя.*

Постановка проблеми. Нині в Україні назріла необхідність у вивченні творчості як ефективного засобу профілактики і корекції порушень, збереження здоров'я, захисту психіки від агресивних (немирних) впливів безпосередньо зовнішнього й інформаційного середовища. Ми, зокрема, зупинилися на генезі позитивних емоцій у відображенні внутрішнього світу людини через призму продуктів творчості, а також впливі атрибутивного стилю на мотивацію творчої особистості, як передумови формування мотиваційних рис особистості, яка прагне досягнути успіху в творчій діяльності. Про важливість цієї проблеми свідчить активність у дослідженні мотивації в умовах швидкого темпу життя, бажання досягнути гармонії, поєднуючи професійні й особистісні плани і наміри. Проте для процесу реалізації творчих здібностей та мислення визначальну роль відіграє мотивація, інтелектуальна ініціативність і комунікація у творчому середовищі.

Стан дослідження. З огляду на теоретичний аналіз праць зарубіжних і вітчизняних психологів (Р. де Чармс, Б. Вайнер, Т. О. Гор-

дєєва, А. Б. Орлов), виявлено, що атрибуція успіху, тією чи іншою мірою, розглядається авторами крізь призму особистісних властивостей у процесі становлення ідентичності (К. Муздибаєв, О. В. Лукьянов, З. С. Карпенко), міжособистісних стосунків (К. Антакі, К. Бревін, Г. М. Андреева, Т. Д. Щербан), ціннісних установок (Дж. М. Г. Вільямс, Д. Майерс), поведінкових конструктів (А. О. Реан, М. Селігман, Р. Тотман, К. Андерсон), професійного самовизначення особистості (М. С. Пряжников, М. І. Томчук, І. О. Корнієнко, Р. С. Кулаков) й ін.

У психологічній літературі проблематика особливостей атрибуції успіху представлена, головню, загальнотеоретичними концептуальними підходами, зокрема К. Левіна (теорія поля), У. Бронфенбреннера (психологічна екологія), Л. С. Виготського (розвиток людини в культурному контексті), К. О. Абульханової-Славської (типологія життєвих світів), С. Д. Максименка (динамічний розвиток особистості), М. В. Савчина (психологія відповідальної поведінки).

Позитивні емоційні стани зазвичай вивчаються із включенням протилежного полюсу стосовно свого семантичного поля, а саме – у порівнянні з негативним впливом на людину стресу, фрустрації, агресії. З погляду позитивного підходу, психічне здоров'я – це збереження людиною здатності до розвитку і збагачення особистості, її індивідуалізації, що неможливо без урахування емоційно-вольової сфери. Тому апелювати у нашому дослідженні ми будемо до атрибутивного позитивного стилю, який слугує «батареєю» для збереження внутрішнього потенціалу здоров'я і сили.

Сьогодні в Україні назріла необхідність у вивченні творчості як ефективного засобу профілактики і корекції порушень, збереження здоров'я, захисту психіки від агресивних (немирних) впливів безпосередньо зовнішнього й інформаційного середовища. Ми, зокрема, зупинилися на генезі позитивних емоцій у відображенні внутрішнього світу людини через призму продуктів творчості, а також перетворення емоцій на мотиваційні риси особистості.

А. В. Петровський зосереджується на розумінні природи активності людини, аналізуючи такі феномени, як «саморух активності», «опробування мети діями», «опредмечування предмета», «фіксованість функцій» тощо. Приділяв увагу механізмам психологічної активності – спонукальній і гальмівній функції вольової дії, вольовому зусиллю, абуліції, апраксії й ін.

Отже, творча діяльність виступає як перетворення відношень між естетичними потребами особистості і можливостями їх задоволення. Характеризуючи особистість як суб'єкт активності, дослідник розглядає внутрішні і зовнішні властивості активності.

У внутрішній організації творчої активності людини В. А. Петровський виділяє такі аспекти, як *мотиваційна основа, потреби, цільова основа, інструментальна основа активності*.

Мотиваційна основа творчої активності пов'язана зі запитанням: заради чого провадиться діяльність? *Цільова активність* пов'язана зі запитанням: у якому напрямі вона здійснюється? В разі цього розрізняють кінцеву і проміжні цілі. *До інструментальної основи активності* вчений відносить певні засоби у виді пристосувань, інструментів, знарядь.

Перестановка складових пізнавального досвіду і пізнання стає внутрішньою спонукою для творчої продуктивності. Принаймні так стверджують Дж. Уолтерс і Х. Гарднер, характеризуючи вибіркочу взаємодію особистості з оточенням і процес кристалізації досвіду.

Мета статті: встановити взаємозв'язок між атрибутивним стилем і мотивацією (зокрема, мотиваційними рисами) до творчості.

Виклад основних положень. Про те, що на творчу продуктивність впливають почуття, емоції, настрої відомо з низки досліджень. Але про аутентичні емоційні синдроми, тобто «емоційну креативність», як творчий акт, і аутентичність емоційної реакції – як відповідність потребам, цінностям й інтересам суб'єкта мало хто обізнаний. Ми маємо на увазі, що емоції виконують дуже важливу функцію в мотивації діяльності, проте ніколи емоції не є мотивами. Дж. Ст. Миль із великою психологічною проникливістю зазначав про «хитру стратегію щастя»: щоб отримати емоції задоволення, щастя, потрібно прагнути не до переживання їх, а до досягнення таких цілей, які спричинюють ці переживання. Підпорядкованість, діяльність, пошук насолод є в ліпшому випадку психологічною ілюзією. Мотивація творчої діяльності людини становить доволі складний процес, що вимагає спеціального психологічного аналізу.

Насамперед необхідно ввести деякі подальші розрізнення. Одне з них, це – розрізнення мотивів і цілей. Здійснюючи діяльність, людина ставить перед собою цілі, досягнення яких веде до задоволення потреби, яка отримує власний предметний зміст у мотиві цієї діяльності. Отож мотиви треба відрізнати від свідомих цілей і намірів; мотиви «стоять за мету», спонукають до досягнення цілей. Отже, крім своєї основної функції – функції спонукання, мотиви мають ще й іншу – смислоутворення. Виділення цієї функції мотивів має вирішальне значення для розуміння внутрішньої побудови індивідуальної свідомості. Одні мотиви, які спонукають до діяльності, разом надають їй особистісний сенс – ми називаємо провідними або сенсоутворювальними. Інші мотиви, що виконують роль додаткових спонукальних чинників (позитивних або негативних) – мотивами-стимулами.

Отож творча активність суб'єкта складається з мотиваційного, афективного та поведінкового компонентів. Мотиваційний компонент у структурі досліджуваного поняття відіграє вирішальну роль, адже мотиви є рушієм будь-якої діяльності особистості. Він акумулює спрямованість людини на творчість: наявність потреби у самореалізації, а також сформованість і стійкість інтересу до пізнавальної творчої діяльності (і до процесу, і до результату). Афективний компонент передбачає низку емоційних переживань, інтенсивність емоційних реакцій, емпатію, відповідний настрій, чутливість, вразливість. Поведінковий компонент – пізнавальні можливості суб'єкта, волюву регуляцію дій та результативність творчих процесів.

Є амбівалентні думки щодо необхідності мотивації досягнення в творчості: одні переконують в її першопричинності, інші, що вона блокує творчий процес. Однак ми переконані, що наявність мотивації і особистісної захопленості є головною ознакою творчої особистості. До цього часто додають такі особливості, як незалежність, нонконформність і переконаність. Незалежність, орієнтація на особисті цінності, а не на зовнішні оцінки, мабуть, може вважатися головною особистісною якістю творчої особистості.

Отож творчим особистостям притаманні такі мотиваційні риси:

- 1) прагнення до автономності – особистісні стандарти важливіші стандартів групи;
- 2) рішучість і відкритість розуму – готовність повірити власній і чужій уяві, сприйняття нового і незвичайного;
- 3) прагнення до незвичного і досі невідомого, до невизначених і невіршених ситуацій;
- 4) пошук нових вражень на розширення спектра емоційних переживань;
- 5) прагнення до естетичних переживань, краси.

Підсумовуючи зазначене, ми визначаємо *творчу особистість* – як тип особистості, для якої характерна стійка, високого рівня спрямованість на творчість, мотиваційно-творча активність, яка виявляється в органічній єдності з високим рівнем творчих здібностей, що і дає змогу їй досягнути прогресивних, соціально та особисто значущих творчих результатів в одному або декількох видах діяльності.

Класифікуючи мотиви, насамперед ми виділяємо дві великі групи. А саме:

1. ВНУТРІШНІ МОТИВИ

– Реалізація пошукової потреби. Кожний індивід із перших днів власного життя активно досліджує середовище, в яке він потрапив, і намагається його пристосувати для свого існування.

– Інстинкт самозбереження, продовження роду і виживання. В екстремальних умовах життя людини спостерігається спалах творчих дій і вчинків, спрямованих на збереження життя і його продовження.

– Задоволення первинних матеріальних потреб.

– Задоволення духовно-соціальних потреб (самоповага, визнання, любов, самореалізація, саморозвиток). Це потреба в емоційному контакті з іншими людьми, знаходження своєї ролі й індивідуального смислу власного існування в соціумі.

2. ЗОВНІШНІ МОТИВИ

– Задоволення потреби сім'ї, країни, людства у власному збереженні й розвитку. Тут можна навести низку прикладів вияву творчості для задоволення певної потреби – від загальних винаходів (сімейних, зокрема) до супутникового зв'язку, системи Internet.

– Наслідування ідеології, культурі і міфам суспільства.

Кожна особистість тією чи іншою мірою піддана впливу культуруючої у певній спільності ідеології, а також загальноновизнаним міфам і забобонам. Ці елементи стимулюють і спонукають вияв творчої активності людини, спрямованої на задоволення потреби в підтриманні і збереженні тієї спільності, в якій вона знаходиться.

– Почуття моди (стадності). Бажання бути не гіршим за інших.

Найповнішою, на наш погляд, є класифікація рис творчої особистості за А. Н. Лука [1, с. 134]:

- готовність до ризику;
- імпульсивність, поривчастість і незалежність суджень;
- нерівномірність успіхів у навчальних предметах;
- почуття гумору і схильність до жартів;
- самотність;
- пізнавальна скрупкульозність;
- критичний погляд;
- сміливість уяви і думки.

Щодо розуміння мотиваційних рис. У процесі творчості деякі мотиваційні чинники згодом стають настільки характерними для людини, що перетворюються в її особистісні властивості.

Так, Є. П. Ільїн виділяє мотиваційні властивості особистості, пов'язані з особливостями ухвалення рішення, роботою «внутрішнього фільтра». Це: норавливість, егоїстичність, нерішучість, безрозсудність, безвідповідальність, імпульсивність, користолобство, самовпевненість, свавілля, розсудливість, самостійність, ризикованість й ін.

Також він виокремлює і такі стійкі властивості особистості, як – загальна і творча активність, прагнення до спілкування, забезпечення

комфорту і соціального статусу, соціальну корисність і життєзабезпечення.

Емоція також може бути мотиваційною, якщо є емоційною рисою. Відповідно до теорії особистості Г. Оллпорта наявність «рис» вказує на якусь послідовність у виконанні певної поведінки.

Емоційних рис особистості є вельми багато, але якщо орієнтуватися на основні, то виділяємо вісім: оптимістичність, песимістичність, агресивність, емпатійність, заздрісність, ревнивість, тривожність, сором'язливість. Кожна з них наповнюється певним емоційним змістом.

І, власне, щодо оптимістичності та песимістичності як передумов успішного поведіння творчої діяльності. Ми провели дослідження за допомогою «Опитувальника оптимізму ШОСТО» (популярна версія М. Селігмана, рос. Адаптація Т. О. Гордєєва, В. Ю. Шевяхова) [2, с. 125]. Серед опитованих – студенти (27 осіб), які займаються творчістю.

Ця методика ґрунтується на понятті про атрибутивний стиль (песимістичний та оптимістичний).

Під *атрибутивним стилем (АС)* ми розуміємо спосіб пояснення собі причин різних ситуацій. Поняття АС (пояснювального) є головним поняттям переформульованої теорії про набуту безпорадності і депресію, запропоновану М. Селігманом і Лін Амбрамсон [2, с. 11].

Цю теорію поширив В. Бернад, який в атрибутивній теорії мотивації досягнення виокремив три параметри, що є в основі причин успіху і невдачі, як ми це сприймаємо:

- 1) параметр *локусу причинності*, який характеризує інтернальність, екстернальність причини стосовно до об'єкта;
- 2) параметр *контрольованості*, що характеризує ступінь керуваності причини, яку ми сприймаємо;
- 3) параметр *стабільності*, що характеризує постійність і незмінність причини.

В. Бернад вказує ще на два можливі параметри причини – інтенціональність (або намір) і глобальність [3, с. 122]. Ґрунтуючись на дослідженнях В. Бернада, М. Селігман виділяє оптимістичний та песимістичний атрибутивні стилі, звернувши увагу на асиметричність сприйняття негативних і позитивних подій, які характерні для людей у стані психологічного благополуччя.

Песимістичний атрибутивний стиль первинно характеризувався поясненням невдач особистісними (внутрішніми) постійними і глобальними характеристиками, а хороших подій протилежно – тимчасовими причинами і такими, що викликані зовнішніми причинами [2, с. 13]. Песиміст схильний вважати, що в невдачах він винен сам, вони будуть продовжуватися довго і зачіпатимуть різні сторони його життя.

У разі *оптимістичного (конструктивного) атрибутивного стилю* успіхи сприймаються як стабільні, глобальні та контрольовані, а невдачі, як тимчасові, локальні, випадкові та контрольовані [2, с. 15].

Атрибутивний стиль є доволі стабільною характеристикою індивіда. Адже вважається, що атрибутивний стиль і мотиваційні риси пов'язані між собою і передбачають щастя і емоційне (а також психологічне) здоров'я.

Ми провели дослідження, яке показало, що у 46% опитаних виявлено помірний песимізм і в 54% помірний оптимізм, крайніх песимістів й оптимістів не виявлено. Це свідчить про переваги оптимістичного атрибутивного стилю над оптимістичним (хоч із невеликою перевагою), проте це дослідження показало, що опитані творчі люди здебільшого мають певні здобутки у творчій діяльності і керуються внутрішнім переконанням про те, що невдачі – це тимчасові негаразди, які не пов'язують із особистісними причинами.

Проте американська дослідниця Б. Хелд у власних працях наголошує на важливості досвіду негативних переживань для людини та той факт, що такий досвід не має бути проблематичним, оскільки він збагачує людину новими знаннями, розширює емоційний діапазон. Прикладами професій, у вимогах до яких оптимізм не висувається на перші позиції чи не зазначається взагалі, є спеціальності юриста, банківського службовця, працівника охоронної сфери, фінансиста й бухгалтера, лікаря, інженера-конструктора та відповідального за техніку безпеки. Зазначена професійна діяльність пов'язана з високим ступенем небезпеки щодо себе та інших людей, економічним ризиком.

Якщо характеризувати наше дослідження і відносно високий показник помірної песимізму серед досліджуваних, то це може свідчити не про глобальне песимістичне бачення ситуації, а про тимчасові труднощі у реалізації творчих планів-задумів.

Уважається, що перевага песимістичного атрибутивного стилю над оптимістичним у критичних життєвих ситуаціях є предикатом життєвих і творчих криз. Зокрема описані такі переживання і відчуття, як безпорадність, безнадія і депресія. Щодо безпорадності, то вона характеризується трьома симптомами – гальмуванням спроб активного втручання у ситуацію (мотиваційний дефіцит); труднощами в навчанні (когнітивний дефіцит) і відчуттям суму, пригніченості і депресії (емоційний дефіцит).

Висновки. Під атрибутивним стилем розуміється спосіб пояснення собі причин різних ситуацій. Поняття атрибутивного стилю (пояснювального) є основним поняттям теорії про набуту безпорадності і депресію, запропоновану М. Селігманом і Лін Амбрамсон.

Цю теорію поширив В. Бернад. Атрибутивний стиль є доволі стабільною характеристикою індивіда. Ми теоретично обґрунтували, що атрибутивний стиль і особистісні характеристики пов'язані між собою психологічним благополуччям. У ролі особистісних характеристик ми запропонували мотиваційні риси творчої особистості. Мотиваційні риси – психічні властивості особистості, що визначають вибір напрямку творчої діяльності.

Мотиви трансформуються зі зовнішніх у внутрішні й так виникає потреба в самореалізації та особистісному зростанні. Домінуючий мотив творчої діяльності як самовдосконалення спричинює безпосередній наслідок – набуття нових особистісних якостей та збільшення творчого потенціалу.

Особливості мотиваційних рис творчої людини визначаються її ціннісно-мотиваційною сферою і внутрішнім потенціалом і виражаються через мотиви. У сучасному суспільстві домінуючими мотивами творчості є насамперед такі спонукальні сили, як прагнення людини до самореалізації, самоактуалізації, самоствердження, самовіддачі, самовдосконалення, успіху і суспільного визнання.

Перспективою подальших досліджень є вивчення можливостей формування атрибутивного стилю. На шляху до успіху багатьох творчих людей є ригідні, нереалістичні, ірраціональні, одномірні, алогічні, глобальні тобто – неконструктивні уявлення на кшталт «Якщо я не можу зробити все ідеально – я невдаха» й ін. У такому разі знадобиться психокорекція вироблення конструктивного уявлення про себе, світ й інших людей.

1. Иванченко А. А. Креативность и экзистенция: монография / А. А. Иванченко. – Харьков: Изд-во «Форт», 2013. – 422 с.

2. Гордеева Т. О. Диагностика оптимизма как стиля объяснения успехов и неудач: опросник СТОУН / Т.О. Гордеева, Е. Н. Осин, В. Ю. Шевяхова. – М.: Смысл, 2009. – 152 с.

3. Ромек В. Г. Теория выученной беспомощности Мартина Селигмана / В. Г. Ромек // Журнал практического психолога. – 2000. – № 3–4. – С. 218–235.

4. Вознесенська О. Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога: використання арт-технологій в освіті / О. Л. Вознесенська, Л. В. Мова. – К.: Шкільний світ, 2007. – 120 с.

5. Глива Є. Л. Онтологічний образ людини в творчості Григорія Сковороди / Є. Л. Глива. – К.: Вид-во ТОВ «КММ», 2006. – 256 с.

6. Селигман Мартин Э. П. Как научиться оптимизму. Советы на каждый день / Мартин Э. П. Селигман; пер. с англ. И. Зотов. – М.: Вече, 1997. – 432 с.

Мрака Н. Н. Влияние атрибутивного стиля на мотивацию творческой личности

Толкується атрибутивний стиль як личностна змінна і оцінка, що передбачає пояснення гіпотетических ситуацій, кожна з яких представлена з позитивним або негативним результатом. Увага акцентується на ситуаціях досягнення і соціальних.

Причини кожної розглядаються в межах трьох площин і іменуються параметрами каузальної атрибуції – це показателі внутрішньої локалізації, стабільності і глобальності – окремо для позитивного і негативного результатів діяльності. Приводяться дефініції песимістичного і оптимістичного атрибутивних стилів (АС).

Ключевые слова: *атрибутивный стиль, оптимизм, пессимизм, мотивационные черты, творческая личность, мотивационный дефицит, психологическое благополучие.*

Mraka N. M. The effect of attributive style on the motivation of creative person

Attributive style is considered as personal variable and assessment, suggesting an explanation of hypothetical situations, each of which is represented by a positive or negative result. Attention is focused on achieving situations and social situations. The causes of each situation are considered within three planes and are called parameters of causal attribution. These are indicators of internal localization, stability and globality – separately for positive and negative results of actions. The article is filled with definitions of pessimistic and optimistic attribution styles (AS). The nature of the relationship between optimistic AS with other personal characteristics of creative personality and with the psychological well-being and success in creative activity is considered.

The author analyzes the sources and the possibility of forming an optimistic AS. In particular he takes into account the impact of parental AS as the model of behavior to follow, as well as feedback that the child receives as an example of explanation for his success and failure.

Negative role of pessimistic attributive style in critical life situations is determined, which is the predicate of life and creative crises. Specifically the author describes such experiences and feelings as – helplessness, hopelessness and depression.

Regarding helplessness, it is characterized by three symptoms – braking attempts for active intervention into the situation (motivational deficit); learning difficulties (cognitive deficits) and a sense of sadness, depression (emotional deficit).

The article also presents the author's vision of motivational traits of personality and its formation under the influence of optimistic and pessimistic attribution styles.

Key words: *attributive style, optimism, pessimism, motivational features, creative personality, motivational deficit, psychological well-being.*

Стаття надійшла 25 травня 2017 р.

КРИТЕРІЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПАТРУЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Досліджено аспекти діяльності поліції. З огляду на нові формати та пріоритети функціонування створених підрозділів патрульної поліції постає питання про оцінювання ефективності їх діяльності. Оскільки сьогодні підрозділи патрульної поліції є основними виконавцями функції нагляду за дорожнім рухом і забезпечення його безпеки, важливим елементом в оцінюванні дієвості таких заходів мають бути відповідні критерії. Запропоновано систему критеріїв оцінювання діяльності поліцейських патрульної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.

Ключові слова: адміністративна діяльність, безпека дорожнього руху, патрульна поліція, критерії, оцінювання діяльності, ефективність.

Постановка проблеми. На початку лютого 2017 року минув півторарічний термін функціонування першого підрозділу патрульної поліції в Україні (м. Київ – 04.07.2015 р.). Низка інших територіальних управлінь патрульної поліції (далі – УПП) підсумували діяльність за рік. Тож минуло доволі часу, щоб проаналізувати ефективність функціонування нової моделі патрульної поліції. У тлумачному словнику термін «ефективний» – той, що призводить до потрібних результатів, наслідків, дає найбільший ефект [1, с. 177]. Ефективність загалом означає продуктивність використання ресурсів для досягнення тієї чи іншої мети. Це властивість процесу функціонування системи, що відображається в її здатності давати певний ефект (результат).

Як наголошено в одній з наших публікацій очікуваним результатом діяльності щодо забезпечення безпеки дорожнього руху (далі – БДР) є зменшення кількості загиблих, економічних утрат від дорожньо-транспортних пригод (далі – ДТП), покращення транспортної культури та дисципліни, впевненість учасників дорожнього руху в їх безпеці (мінімізація ризиків), зменшення соціальної напруженості в суспільстві через великі втрати, з огляду на дорожньо-транспортний травматизм тощо [2, с. 58]. Невід’ємним компонентом оцінювання ефективності будь-якої діяльності є певні критерії за якими здійснюється оцінка досягнення бажаного результату. Відповідно до ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції є рівень довіри

громадян. У Концепції «100 днів якості Національної поліції України» зафіксована кардинальна трансформація критеріїв оцінки роботи поліцейських – з кількісних на якісні. Втім остаточного переліку критеріїв ефективності діяльності патрульної поліції у сфері забезпечення БДР до тепер не визначено.

Стан дослідження. Оцінювання діяльності поліції стало предметом наукових пошуків низки українських і зарубіжних учених. Так, М. С. Крицька зосереджує увагу лише на критеріях суспільної оцінки адміністративно-юрисдикційної діяльності поліції [3, с. 66–67]. В. І. Майоров дослідив ефективність діяльності поліції у сфері забезпечення БДР, але також обмежився лише адміністративно-юрисдикційним аспектом [4, с. 79]. Експерти робочої групи з розробки нової системи показників роботи поліції (Н. Я. Куба, Р. Б. Тополевський) вважають, що система оцінювання ефективності має бути гнучкою, і мати можливість змінюватися. Це потрібно для того, щоб уникнути випадків, коли орієнтація на досягнення встановлених показників ефективності згодом може шкодити діяльності Національної поліції, підмінюючи мету її діяльності метою досягнення цілей ефективності будь-якими засобами й методами [5].

А. М. Сердюк проаналізував досвід критеріїв ефективності діяльності поліції закордонних країн. У разі цього автор зробив висновок, що така оцінка здійснюється здебільшого за двома параметрами – кількісним і якісним. Кількісні показники різняться залежно від особливостей діяльності кожної країни [6, с. 158]. Аналіз зарубіжного досвіду діяльності поліції та критеріїв оцінювання її ефективності відображено у працях: А. А. Бови, К. Л. Бугайчука, Д. П. Калаянова, Н. В. Камінської, В. Л. Костюка, М. В. Лошицького, І. М. Осики, В. О. Січкаря й інших учених. Проте, питанням ефективності діяльності поліції саме у сфері БДР приділено недостатньо уваги. Утім, це один із важливих аспектів адміністративної діяльності патрульної поліції.

Мета статті полягає у формуванні переліку чіткіших й об'єктивніших критеріїв ефективності діяльності патрульної поліції України у сфері забезпечення БДР із метою її (діяльності) можливого коригування та удосконалення надалі.

Виклад основних положень. А. А. Бова стверджує, що оцінки результативності діяльності поліції можуть бути «твердими» (статистичні дані) та «м'якими» (обстеження громадської думки населення та підприємців, експертні опитування). Іноді ці методики поєднуються – експерти можуть надавати оцінки з урахуванням статистичних показників й якісної інформації (матеріали ЗМІ, наукові публікації й ін.)

[7, с. 14]. Н. Я. Куба та Р. Б. Тополевський наводять два основні підходи до оцінки ефективності поліції. Перший підхід визначає «хорошу ефективність» наперед. Тобто апіорі існують чіткі правила, які вказують, коли поліцейські отримають визнання своєї ефективності. Другий – передбачає суб’єктивну оцінку ефективності, тобто, коли за допомогою суб’єктивних суджень визначається розходження між результатами ефективності і визначенням того, наскільки докладені зусилля досягають цілей поліцейської діяльності. Як зауважують фахівці в обох випадках значний обсяг інформації, що використовується, є ідентичним, однак принципова відмінність полягає в тому, чи оцінка ґрунтується на правилах, сформованих наперед, чи суб’єктивній оцінці за результатами діяльності. Зважаючи на складність поліцейської діяльності, перший підхід має низку складних ефектів – держава зустрічається з несприятливим компромісом між владою стимулів, із одного боку, та спотворенням зусиль і дискреційних повноважень, з іншого. Суб’єктивна оцінка ефективності допомагає вирішити цю ситуацію, знижуючи ризик деформації поліцейської діяльності та, забезпечуючи врахування місцевих умов [5].

До реформування ОВС (2015 рік) у нашій державі діяв наказ МВС України від 29.06.2010 р. № 279, який затверджував Інструкцію з оцінки діяльності органів внутрішніх справ України на основі нових критеріїв.

Зокрема показниками критерію «Безпека дорожнього руху» були: 1) кількість ДТП, загиблих та травмованих у них учасників дорожнього руху (індикатор – розрахункова динаміка показника); 2) соціальний ризик (кількість загиблих у ДТП на 10 тис. населення); 3) тяжкість наслідків (кількість загиблих на 100 ДТП з постраждалими); 4) стан профілактики аварійності на території обслуговування (розрахункова динаміка виявлених порушень ПДР та питома вага аварійно-небезпечних від загальної кількості виявлених, що безпосередньо впливають на стан аварійності, порівняно з аналогічним періодом минулого року); 5) рівень безпеки на пасажирському транспорті (розрахункова динаміка кількості ДТП скоєних з вини водіїв автобусів та загиблих і травмованих у них осіб, порівняно з аналогічним періодом минулого року).

Нині керівництво Національної поліції перекреслило усі попередні критерії та індикатори оцінювання діяльності правоохоронних органів у сфері забезпечення публічної безпеки, правопорядку, БДР. Рівень довіри громадян є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції не залежно від сфери правоохоронної діяльності. Громадська думка є важливим, проте не цілком

точним індикатором діяльності поліції. Адже цей показник залежить від великої кількості суб'єктивних чинників.

Іноземним досвідом напрацьовано низку критеріїв ефективності діяльності поліції. Це насамперед кількісні дані, які характеризують різні аспекти роботи поліції (учать у проведенні різноманітних операцій, оперативність реагування, розкриття злочинів із урахуванням їх складності тощо), співвідношення витрат на правоохоронний орган із розмірами попередженого і відшкодованого матеріального збитку. Активність поліцейських оцінюється також їхніми керівниками та працівниками, рівними за статусом, певними критеріями – навички та знання, які необхідні для виконання службових завдань [7, с. 17].

З огляду на це слушним є зауваження А. А. Бови, який вважає, що оцінка ефективності роботи поліції має бути представлена в аналітичному документі, де, крім основних статистичних показників стану правопорядку, наводилися б індекси навантаження на працівників певного підрозділу (варто зважати й на те, що зростання індексу не завжди можна оцінити позитивно, оскільки надмірне збільшення навантаження на працівника неодмінно впливає на якість виконуваної роботи), результати вивчення якісної інформації про діяльність ОВС [7, с. 17–18]. Досвід розвинутих країн Європи та Америки також свідчить на користь такому твердженню.

У США є практика проведення акредитації підрозділів поліції, яка складається з двох основних елементів: стандартів і процесу акредитації. Стандарти – це загальні вимоги, яким повинен відповідати відділ поліції, щоб пройти акредитацію. Стандарти (розміщені в 38 розділах) стосуються дев'яти основних напрямів правоохоронної діяльності, серед яких є і діяльність із забезпечення БДР. Кожен стандарт описує вимоги, яким повинен відповідати відділ, але не встановлює як вони повинні вводитися в діяльність відділу – відділ це вирішує сам і обирає той спосіб, який вважає найефективнішим для себе. Розділ 61 «Дорожній рух» Стандартів стосується процесу і процедур виконання обов'язків відділу з забезпечення БДР. Відділ сам визначає організацію виконання цієї функції – чи за допомогою патрулів або ж створення спеціальних підрозділів. Окремі вимоги встановлюються до нагляду за дотриманням ПДР, розслідування ДТП, регулювання руху, контролю та допоміжних служб [8].

У Великій Британії є державна програма оцінки ефективності діяльності поліції, яка розробляється під керівництвом МВС і називається «Індикатори служби найвищої якості». Серед вимог, які висувуються під час формування індикаторів можна виділити: збалансованість їхньої кількості; чіткість і зрозумілість; вимірність і придатність

для порівняння; гнучкість тощо [8]. Так, офіційні індикатори ефективності діяльності поліції (англ. *Statutory Performance Indicators*) в Англії та Уельсі, які відносяться до діяльності з забезпечення БДР мають такий вид: «SPI 6b» – відсоток зареєстрованих правопорушень, за якими були вжиті заходи адміністративного примусу або справи по яким були передані до суду; «SPI 8c» – сума грошових штрафів і вартість конфіскованого майна на 1 000 осіб; «SPI 9a i» – кількість осіб, які померли протягом 30 днів після того, як стали жертвами ДТП, та людей, які отримали внаслідок них тяжкі тілесні ушкодження; «SPI 9a ii» – разом на 100 млн кілометрів, які проїхали автомобілі [9].

У Франції показники діяльності поліції визначаються основними завданнями, висуненими перед нею, серед яких є і підвищення ефективності забезпечення БДР. У 2012 році Індикатори були сформульовані так (приведені ті, які стосуються БДР): кількість ДТП, а також осіб, які загинули або отримали поранення внаслідок них; відношення кількості перевірок водіїв на вживання алкоголю до кількості ДТП, пов'язаних із керуванням ТЗ у нетверезому стані; відношення кількості перевірок водіїв на вживання наркотичних засобів до кількості ДТП, пов'язаних із керуванням ТЗ у стані наркотичного сп'яніння; індекс ефективності заходів із контролю швидкості руху на аварійно-небезпечних ділянках доріг і вулиць [9].

Отже, в економічно сталих країнах світу оцінювання ефективності діяльності поліції у сфері забезпечення БДР проводиться: по-перше, за встановленими правилами; по-друге, за виділеними в окремі розділи стандартами (індикаторами); по-третє, на підставі конкретних статистичних даних, які пов'язані з досліджуванним об'єктом (демонструють стан аварійності або інші взаємозалежні показники – виявлення порушень ПДР тощо) та придатні для порівняння.

Проблема оцінювання якості забезпечення БДР в Україні починається з питань правового регулювання. Задекларована у ст. 42 Закону України «Про дорожній рух» єдина система обліку показників дорожнього руху і його безпеки в країні остаточно сформована не була. Нині (в умовах, коли учасники парламентських слухань на тему: «Стан і перспективи забезпечення в Україні безпеки дорожнього руху», що відбулися 23.12.2015 р. зробили висновок щодо необхідності запровадження комплексної державної політики у сфері організації БДР із метою зниження рівня травматизму та смертності внаслідок ДТП до 2020 року на 30 відсотків порівняно з 2015 роком), треба констатувати, що в державі немає навіть Порядку обліку ДТП (той, що був затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від

30.06.2005 р. № 538 втратив чинність на підставі Постанови Кабінету Міністрів України від 30.03.2016 р. № 252). Отож проблема оцінювання ефективності будь-якої діяльності у сфері забезпечення БДР є комплексною та полягає у відсутності єдиної системи показників БДР.

Під час дослідження ми зіткнулися з такою справою, як брак вихідних для аналізування даних. І це стосується не лише статистики ДТП і їх наслідків, а й даних адміністративно-деліктної практики патрульної поліції у сфері БДР. Єдиного порядку ведення цього напрямку роботи в підрозділах поліції немає, вільного доступу до цього виду публічної інформації немає. Що стосується статистичних даних, то на прикладі річних звітів управлінь патрульної поліції міст Одеси, Львова, Луцька й інших бачимо, що вони містять абсолютні показники: «опрацьовано завдань – 197...», «трапилось ДТП – 62...»; «складено постанов – 73...», «накладено штрафів – 26 943...», «середній час прибуття патрульних на місце події – 9 хв» тощо. Проте аналітичні дані у таких звітах відсутні. Тож пересічному громадянину м. Львова може бути не зрозуміло, а чи достатнім виявилось винесення поліцейськими 73 728 постанов за порушення ПДР, якщо за цей період у місті трапилося 6 273 ДТП, із яких 871 – з постраждалими. В разі цього, оприлюднені звіти патрульної поліції часто не містять інформацію про кількість загиблих і поранених у ДТП осіб.

Якщо говорити про рівень довіри населення до роботи поліції, як основний показник її ефективності то, як зазначалося, це доволі абстрактний критерій. Крім того, залишається не зрозумілим його остаточний зміст (наповнення).

Наприклад, поряд з індикатором «рівень довіри населення» у пресі, наукових публікаціях, заявах високопосадовців можна почути такі терміни, як «соціальний рейтинг поліції», «рівень партнерства», «імідж поліції» й ін. В. О. Січкаре переконаний, що соціальний рейтинг поліції є найбільш об'єктивним критерієм визначення ефективності її діяльності і повинен братися до уваги в разі вибору країни, досвід якої може становити інтерес для вдосконалення організаційно-правових засад діяльності правоохоронних органів України. В разі цього, як наголошує автор, варто обов'язково враховувати чинники, що впливають на суспільну оцінку ефективності функціонування поліцейських сил [10, с. 12–13].

С. С. Погорелий переконаний, що довіра населення до будь-якого органу публічного адміністрування є більше елементом політичного управління. Люди мають у своєму розпорядженні різні «пороги довіри», які залежать від індивідуальних особливостей і конкретного досвіду спілкування [11].

Т. Д. Гаврилук найзагальніші джерела формування довіри до правоохоронців визначає так: 1) особистий досвід спілкування громадянина з працівниками правоохоронних органів із питань, які доводилося вирішувати йому або членам його сім'ї; 2) досвід спілкування з правоохоронцями, колег або знайомих, які власними відгуками-враженнями або підтверджують думку про роботу поліції, сформовану на підставі власного досвіду, або можуть вплинути на її зміну в кращий чи гірший бік; 3) інформація, що надходить із засобів масової інформації [12, с. 9]. Отож формування довіри є комунікаційним процесом і в кожного окремого реципієнта (людини) такий процес відбувається суб'єктивно.

Уявлення громадян про діяльність патрульної поліції формується поступово з особистого досвіду безпосереднього чи опосередкованого контакту з проблемою у сфері БДР і способу її вирішення (чи не вирішення) поліцейськими. Це так би мовити шлях формування уявлення про діяльність поліції зсередини соціуму. Крім того, є й зовнішній вплив на рівень довіри населення – з боку МВС України, політиків через ЗМІ, Інтернет тощо.

Так, представники Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів зауважують, що зараз поліція періодично рапортує громадськості, що у нас довіра населення до поліції становить 50–70%. На жаль, жодної можливості перевірити ці цифри у громадськості немає [13]. Тим часом, за даними інтерактивної карти «Рейтинг поліції» загальний рейтинг ефективності поліції становить 29,5% [14].

Наведене доводить, що рівень довіри населення є суб'єктивним критерієм оцінювання ефективності діяльності поліції, а тому не може бути єдиним у процесі моніторингу. Оцінювання за цим критерієм мають доповнювати статистичні та аналітичні звітності та узагальнення протягом певних періодів. Довіра населення це критерій, який стосується всієї патрульної поліції взагалі або, як мінімум, певного територіального підрозділу, але формується як наслідок дій окремих поліцейських (наряду поліції) тощо.

Отже, щоб зробити більш об'єктивну оцінку діяльності патрульної поліції у сфері забезпечення БДР треба проаналізувати роботу окремого поліцейського або патруля (наряду) поліції протягом робочої зміни, тижня, місяця тощо. В разі цього треба використовувати комплексну систему показників (критеріїв).

Висновки. На наше переконання робота щодо оцінювання діяльності патрульного поліції у сфері забезпечення БДР має проводитися за визначеним колом критеріїв, до яких необхідно віднести:

1) особистісні показники: а) зовнішній вигляд однострою та екіпірування патрульного, стройова виправка; б) дисциплінованість, принциповість у вирішенні службових питань, уміння будувати свої стосунки з учасниками дорожнього руху, здатність працювати над усуненням особистих недоліків, авторитет у колективі та серед населення; в) професійна підготовка патрульного (знання законодавства, вимог відомчих наказів, методичних рекомендацій та тактико-спеціальна підготовка, володіння іноземними мовами); г) стан здоров'я та фізична підготовленість, уміння володіти табельною вогнепальною зброєю, прийомами рукопашного бою, спеціальними засобами індивідуального захисту та активної оборони, здатність переносити психофізичні навантаження та труднощі служби;

2) результати службової діяльності у сфері забезпечення БДР: а) ініціативність у виявленні порушень ПДР й інших порушень правил, норм і стандартів у сфері забезпечення БДР; б) активність у використанні технічних засобів, що застосовуються поліцією для виявлення та фіксації порушень ПДР; в) якість оформлення матеріалів про адміністративні правопорушення, зокрема оформлення матеріалів ДТП; г) кількість підтверджених скарг, що надійшли відносно поліцейського або постанов (ухвал) суддів щодо скасування винесених ним постанов, направлення адміністративних матеріалів на доопрацювання; г) контроль стану утримання дорожнього покриття вулиць і доріг, дорожніх споруд на них, технічних засобів регулювання дорожнього руху, транспортних і пішохідних огорожень, дорожньої розмітки, зовнішнього освітлення тощо, документування (заразом за допомогою засобів фото- та відеофіксації) виявлених недоліків та порушень у цій сфері для подальшого інформування відповідальних працівників підрозділу поліції (сектору організації дорожнього руху або превенції); д) виявлення перешкод у дорожньому русі, ужиття в межах компетенції заходів щодо їх усунення та забезпечення інформування про це учасників дорожнього руху, обмеження або перекриття, у визначених законом випадках, дорожнього руху для забезпечення безпеки громадян, збереження їх життя та здоров'я; е) надання помірної допомоги учасникам дорожнього руху; є) професіоналізм дій під час ускладнення дорожньої обстановки; ж) уміння регулювати дорожній рух; з) уміння надавати першу домедичну допомогу постраждалим; і) забезпечення безпеки учасників дорожнього руху й особистої безпеки працівниками патрульної поліції під час нагляду за дорожнім рухом тощо.

Перспективою для подальших розвідок за цим напрямом дослідження має стати впровадження, апробація зазначених критеріїв із

метою можливого коригування та удосконалення форм і методів адміністративної діяльності підрозділів патрульної поліції щодо забезпечення БДР.

1. Великий тлумачний словник української мови / упоряд. Т. В. Ковальова. – Х.: Фоліо, 2005. – 767 с.
2. Пилипів Р. Новий формат адміністративно-правового регулювання безпеки дорожнього руху / Р. Пилипів // JurnalulJuridicnațional: Teorie și practică. – 2016. – Nr. 2/1 (18). – P. 57–61.
3. Крицкая М. С. Критерии общественной оценки административно-юрисдикционной деятельности полиции / М. С. Крицкая // Международный научный журнал «Инновационная наука». – 2016. – № 3. – С. 66–67.
4. Майоров В. И. Оценка эффективности административно-юрисдикционной деятельности в сфере дорожного движения / В. И. Майоров // Вестник Челябинского государственного ун-та. – 2015. – № 23 (378). – Право. – Вып. 44. – С. 78–83.
5. Куба Н. Система оцінки ефективності роботи національної поліції / Н. Куба, Р. Тополевський // Інформаційний портал Харківської правозахисної групи «Права людини в Україні»; стаття від 15.02.2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khp.org/index.php?id=1455530110>.
6. Сердюк А. М. Щодо критеріїв ефективності діяльності поліції законних країн / А. М. Сердюк // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Юридичні науки. – 2015. – Вип. 3–2. – Т. 2. – С. 155–159.
7. Бова А. А. Оцінка роботи поліції (міліції) та громадська думка / А. А. Бова // Український соціум. – 2005. – № 4. – С. 13–21.
8. Осика І. М. Критерії оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів: досвід США і Великобританії / І. М. Осика // Національна громадська платформа «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність»; стаття від 02.06.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://police-reform.org/articles/kriteriyi_ocinki_efektivnosti_diyalnosti_pravoohoronnih_organiv_dosvid_ssha_i_vel
9. Бугайчук К. Л. Критерії оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів: досвід США і Великобританії / К. Л. Бугайчук // Національна громадська платформа «Реформуємо МВС: прозорість та відповідальність»; стаття від 01.06.2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://police-reform.org/articles/kriteriyi_ocinki_roboti_organiv_policiyi_okremih_krayin
10. Січкарь В. О. Використання досвіду поліції зарубіжних країн в діяльності міліції України по забезпеченню прав та свобод людини (організаційно-правовий аспект): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / В. О. Січкарь; Нац. ун-т держ. податкової служби України. – Ірпінь, 2007. – 20 с.
11. Погорелий С. С. Довіра до державної влади як категорія політично-го управління / С. С. Погорелий // Держава та регіони. Серія: Державне управління. – 2010. – № 3. – С. 100–105 [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://firearticles.com/derjavne-upravlinnya/214-dovra-do-derzhavnoyi-vladi-yak-kategoriya-poltichnogo-upravlnnya-pogoryeliy-s-s.html>

12. Гаврилюк Т. Д. Адміністративно-правові засади співпраці міліції (поліції) з населенням: європейський досвід: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / Т. Д. Гаврилюк; Нац. академія внутр. справ. – К., 2011. – 22 с.

13. «Рейтинг поліції»: сьогодні представлено інтерактивну карту України: виступ в ефірі «Громадського радіо» Сергія Перникози (31.01.2017 р.) / текстову версію підготувала Тетяна Косянчук // Сайт Громадської організації «Громадське радіо» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://hromadskeradio.org/programs/kyiv-donbas/reutyng-policiyi-sogodni-prezentovano-interaktyvnu-kartu-ukrayiny>

14. Інтерактивна карта «Рейтинг поліції» // Сайт «Рейтинг поліції»; проект Асоціації українських моніторів дотримання прав людини в діяльності правоохоронних органів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://corwatch.in.ua>

Пыльпив Р. М. Критерии эффективности деятельности патрульной полиции в сфере обеспечения безопасности дорожного движения

Исследуются аспекты деятельности полиции. Акцентируется, что в связи с новым форматом и приоритетами функционирования созданных подразделений патрульной полиции возникает вопрос оценивания эффективности их деятельности, а учитывая то, что сегодня подразделения патрульной полиции являются основными исполнителями функции надзора за дорожным движением и обеспечения его безопасности, важным элементом в оценке действенности таких мер должны быть соответствующие критерии. То есть предлагается система критериев оценки деятельности работников патрульной полиции в сфере обеспечения безопасности дорожного движения.

Ключевые слова: административная деятельность, безопасность дорожного движения, патрульная полиция, критерии оценки деятельности, эффективность.

Pylypiv R. M. The criteria of the effectiveness of the patrol police activity in the sphere of road traffic safety

The article deals with the aspects of police activity. Due to the new format and functioning priorities of the established patrol police subdivisions the problem of assessing of the effectiveness of their activity is discussed. Taking into consideration the fact that nowadays the patrol police subdivisions are the main performers of the traffic control and ensuring its safety, an important element in assessing the effectiveness of such activities should be the relevant criteria.

After the reform of the Internal Affairs agency the authority of National police of Ukraine dismissed all previous criteria and indicators of the assessment of the law enforcement activities in the sphere of public safety, law and order, road traffic safety. According to the Law of Ukraine «About the National police» the level of public trust is the main criterion of the assessing the effectiveness of the activity of

the police bodies and subdivisions regardless of the sphere of law enforcement activity. Besides, public opinion is important, but not entirely accurate indicator of the police activity. In fact, the data depend on many subjective factors. It was established in the process of the research that assessing of the effectiveness of police activity of these states in the sphere of road traffic safety is carried out: firstly, by the established rules; secondly, by separate sections established to standards (indicators); thirdly, on the basis of the certain statistical data related to the investigated object (they demonstrate the state of accidents or other interrelated indicators – detecting violations of road traffic regulations, etc.) and they are suitable for comparison.

The author suggests the system of the criteria of the assessment of patrol police officers activity in the sphere of road traffic safety.

Key words: *road traffic safety, patrol police, criteria, assessment of activity.*

Стаття надійшла 24 травня 2017 р.

УДК 159.923.3:616.89-118

**Р. І. Сибірна,
А. В. Сибірний**

ВПЛИВ СОМАТИЧНИХ СЕРЦЕВО-СУДИННИХ ЗАХВОРЮВАНЬ НА ПСИХІКУ ЛЮДИНИ

Розглянуто негативні чинники зовнішнього середовища, що спричиняють розвиток серцево-судинної патології. Встановлено вплив серцево-судинних захворювань на психіку людини. Доведено, що психічні чинники загалом, діють тільки спільно з низкою соматичних факторів ризику (гіперхолестеринемія, артеріальна гіпертензія, паління, цукровий діабет, надмірна маса тіла й ін.). Обґрунтовано необхідність продовження досліджень, результати яких дадуть змогу найефективніше усунути вплив несприятливих психосоціальних і психоемоційних чинників на психіку осіб із соматичними серцево-судинними захворюваннями.

Ключові слова: *психіка, симптоматика, патологія, соматичні хвороби, серцево-судинні захворювання, гіпертонічна хвороба, соматопсихічна рівновага.*

Постановка проблеми. Психосоматичні взаємовпливи, як і психосоматичні хвороби, становлять об'єктивну реальність. Серед складових синдромів таких хвороб постійно співіснують ознаки соматичного неблагополуччя і симптоми зміни психіки. Будь-яка хвороба,

навіть якщо вона не супроводжується руйнівними змінами мозкової діяльності, обов'язково змінює психіку хворого внаслідок появи нових, відсутніх до хвороби форм реагування хворого на хворобу. В цих випадках треба зазначити про вплив страхів, неспокою, хвилювання хворого за наслідок хвороби (своєрідних аутопсихогеній) на його особистість. Таке хвилювання має зазвичай складний характер і охоплює хвилювання суто індивідуальні, які завжди взаємопов'язані з такими, що мають суспільний, соціальний характер.

Порушення, які відбуваються внаслідок розвитку соматичної хвороби, зокрема встановленого в організмі гомеостазу діяльності систем і органів, супроводжуються змінами характеру нервової імпульсації, яка надходить від ушкоджених систем чи органів у головний мозок, та зміною вісцеральної церебральної соматопсихічної рівноваги. У результаті змінюються фізіологічні параметри вищої нервової діяльності, що становить фізіологічний механізм відхилень у психічній діяльності. В разі цього порушується соматопсихічна рівновага загалом, а також виникають специфічні зміни у психіці хворого.

Стан дослідження. Дослідження впливу соматичних захворювань на психічний стан особистості привертають увагу низки науковців. Так, у працях В. В. Ішук виявлені та систематизовані медико-психологічні предиктори формування психопатологічних розладів у разі низки ендокринних захворювань [1]. Цікаві дослідження, які стосуються особистісних властивостей пацієнтів та їх змін у зв'язку із захворюваннями на хронічний панкреатит, сечокам'яну хворобу, виразкову хворобу шлунка, дванадцятипалої кишки чи інших відділів шлунково-кишкового тракту, онкологічні захворювання проведені Ю. І. Заседою, В. В. Чугуновим, Л. О. Балка, Н. В. Кутовою, М. В. Марковою, Н. Е. Прохач та ін. Ними встановлені психотерапевтичні феномени, які є в основі психофеноменологічного профілю таких хворих, показні їх відмінності та особливості [2; 3], обґрунтовано необхідність проведення заходів медико-психологічної підтримки пацієнтів [4], досліджено особистісні властивості пацієнтів, що може мати важливе значення для розробки психокорекційного підходу під час лікування [5; 6]. Вивченню особливостей змін характеру внаслідок артеріальної гіпертензії та інсульту присвячені праці І. В. Дроздова, В. В. Храмцова та ін. [7].

Оскільки нині за даними ВООЗ найпоширенішою патологією, що призводить до летальних наслідків, на яку страждає населення земної кулі, є серцево-судинні захворювання, актуальним стає вивчення можливих передумов їх виникнення, які пов'язані з впливами низки зовнішніх чинників на психічний стан людини, а також дослідження

впливу патологічного стану організму на зміни, що відбуваються у психіці особистості.

Метою статті є визначення негативних чинників зовнішнього середовища, що спричиняють розвиток серцево-судинної патології та з'ясування впливу серцево-судинних захворювань на психіку людини.

Виклад основних положень. Нервово-психічні порушення в разі соматичних захворювань, звичайно, складаються з психічних соматичних порушень та реакції особистості на хворобу. Така реакція залежить від гостроти і темпу розвитку захворювання, уявлення про нього в хворого, виду лікування і психотерапевтичного оточення, особистості хворого, ставлення до хвороби родичів, колег, друзів.

Так, за ставленням пацієнта до хвороби Л. Л. Рохлін визначив такі варіанти: астенодепресивний, психоастенічний, іпохондричний, істеричний, ейфорично-анозогнозичний [8].

У разі астенодепресивного варіанта емоційна нестійкість, нетерпимість до подразників, спонукання до тривожності сприяють неправильному ставленню до хвороби, сприйняттю в похмурих відтінках усіх подій, що звичайно несприятливо впливає на перебіг захворювання і знижує успіх лікування.

Психоастенічний варіант – хворий переповнений переконанням у найгіршому результаті, чекає тяжких наслідків, постійно задає питання, ходить від одного лікаря до іншого, приналежить симптоми хвороби, які були у рідних, знайомих, знаходить їх ознаки у себе.

В іпохондричному варіанті менш виявлена тривога і сумніви, а більше переконання в наявності хвороби.

При істеричному варіанті все оцінюється з перебільшенням. Надто емоційні, схильні до фантазій особистості, начебто «живуть» хворобою, надають їй значення надзвичайності, особливого, неповторного страждання. Вони потребують до себе підвищеної уваги, звинувачують оточуючих у нерозумінні, недостатньому співчутті до їх страждань.

Ейфорично-анозогнозичний варіант – неухвага до власного здоров'я, заперечення хвороби, відмова від досліджень і медичних призначень.

Розрізняють два основних чинники, які визначають ризик серцево-судинних захворювань: атеросклероз і стрес. На посилення цих чинників впливають спосіб життя пацієнта, пов'язаний з харчуванням, алкоголізацією, курінням, гіподинамією, а також стан страху, напруження, агресивності та виснаження, які, своєю чергою, можуть мати, як наслідок, поведінку підвищеного ризику. До факторів ризику відносяться напружений життєвий ритм, прагнення до успіху та соціальної

значущості, неспокійно-напружена діяльність. Найчастіше причиною перенапруження є недостатня для виконуваної діяльності кваліфікація, так, що ризик інфаркту міокарда у новачка вищий, ніж у досвідченого працівника. Конфлікти, пов'язані з перевантаженням, вони намагаються вирішити так само, як і всі інші конфлікти: закликами до себе самого інтенсивніше працювати, бути сильним і досконалим. Страх зазнати невдачі їх постійно переслідує і ретельно приховується за удаваною компетентністю [8].

Сучасними дослідженнями встановлено, що важливе значення у розвитку серцево-судинних захворювань належить негативним емоціям, оскільки вони часто стають причиною несподіваної смерті при патологічному стані, який сам собою не загрожує життю хворих. Так, ішемічна хвороба серця найчастіше розвивається у цілеспрямованих, вольових особистостей, які тривалий час переживають негативні емоції. Є коронарний тип людей, яким притаманні особливі риси характеру: відсутність задоволення від роботи, цілеспрямованість. Інфаркт міокарда як складне соматичне захворювання викликає інтенсивну психотравму та стресову дію своєю гостротою, несподіваністю, невизначеністю, ймовірністю інвалідності і можливістю трагічного кінця. У працях В. П. Блохіна та І. П. Сидельникова зазначено, що психічні розлади різноманітні та складні. Вони можуть розвиватися гостро, підгостро або поступово. За гострим періодом інфаркту міокарда може з'явитися стійке безсоння [4; 8]. На його тлі виникають психічні епізоди з ілюзорно-галюцинаторними розладами і руховим неспокоєм, з втратою критичного осмислення навколишнього середовища. У гострому періоді інфаркту міокарда можливі зміни у виді тривоги, пригніченості, іноді з руховим неспокоєм. У хворого нагромаджується підсвідомий страх смерті. Описана симптоматика постійно поєднується зі загальною анастезією [9].

У підгострому періоді інфаркту міокарда здебільшого відбуваються зміни психічного стану людини. Найчастіше виявляються стійкі іпохондричні порушення. У бесіді з такими пацієнтами спостерігається надмірна зосередженість на власному захворюванні, його можливих наслідках.

Пригніченість, туга, відчуття вкороченої перспективи, безпорадності у хворих на інфаркт міокарда сприяє виникненню різноманітних порушень серцевого ритму, зумовлених не так безпосереднім пошкодженням міокарда, як нейрогуморальним порушенням серцевої діяльності в разі зростаючої афективної напруги і кризи гострого страху. Очевидні депресивно-іпохондричні порушення, що виникають, з огляду на напади стенокардії або в гострому періоді інфаркту

міокарда, є основою стійкої невротизації, іпохондричного розвитку особистості при задовільному соматичному стані пацієнтів. Депресія розвивається практично у всіх випадках інфаркту міокарда. Чимала кількість «реактивної депресії» й її особлива (іноді фатальна) роль у перебігу та результаті хвороби свідчать про недопустимість «залякування» хворого цим діагнозом. Масова неврозоподібна симптоматика часто є основною причиною затримки виздоровлення та розвитку соціальної інвалідації надалі [9; 8].

Доказом афективних порушень є і повна відсутність зацікавленості до прогнозу захворювання, і постійна потреба у спілкуванні з лікарем. «Втеча у хворобу» та «втеча від хвороби» зі саморуйнівною поведінкою характерні для гострого періоду серцево-судинних захворювань. Неабиякого значення набувають добові коливання стану, стійкі порушення сну, часті виклики лікаря, погіршення стану у зв'язку з випискою. Це обумовлено страхом «за серце», який виникає частіше ввечері або вночі.

Тривожна боязливність, туга, пригніченість зберігаються протягом тривалого часу на тлі зниження загального життєвого тону і різко змінюють світосприйняття хворого. Цей «коронарний страх» замінює «свідомий», що виникає під впливом усвідомлення тієї небезпеки, яку становить хвороба для життя. Кардіофобія, в яку трансформується вихідна депресивна реакція, стає причиною соціальної інвалідації хворих, які захворіли на інфаркт міокарда чи інші серцево-судинні захворювання.

Важливе місце у загальному комплексі іпохондричного хвилювання і страхів хворих із серцево-судинними патологіями посідає страх повторення нападу. Порушення сну відбувається через страх «заснути і не прокинутись», характеризується вживанням захисних заходів (судинорозширювальних засобів на ніч, боротьба зі сном, що призводить до стійкого безсоння з тривожною фіксацією в разі будь-яких змін пульсу і «відчуття серця») розгортається по типу «неврозу очікування» повторного нападу. Хворі пов'язують розвиток нападів із хвилюванням і розумовою напругою.

Система захисних заходів ґрунтується на оберіганні себе від емоційних навантажень і «шкідливих» вражень, зберігаючи в таких хворих відчуття постійної тривоги на тлі різкого зниження загального життєвого тону. Можлива зміна сексуальної поведінки таких хворих, що в результаті призводить до психічної імпотенції. Розвиток стійкої кардіофобії у людей, що хворіли на інфаркт міокарда чи інші серцево-судинні захворювання, пов'язують із психопатичними або психопатоподібними порушеннями в анамнезі.

Вирішальне значення у формуванні кардіофобії мають не тільки преморбідні особливості особистості, а й зниження загального життєвого тону, зумовлене функціональними змінами центральної нервової системи.

Часто в медичній практиці трапляються випадки кардіофобії, які полягають у неприємних відчуттях у ділянці серця, що трансформуються у свідомості хворого в симптоми передінфарктного стану зі страхом зупинки чи розриву серця. Щораз більше втрачаючи довіру до лікаря і до практичної медицини взагалі, ці хворі починають активно відвідувати не лише науково-популярні лекції, але навіть анатомічні музеї, намагаються потрапити на конференції, з'їзди лікарів. Головним заняттям цих пацієнтів стає точне дотримання різноманітних гігієнічних і лікувальних рекомендацій. Охоплені непомірним страхом за власне життя і здоров'я, ці хворі відмовляються від найменших фізичних навантажень або починають «загартовувати» себе вправами.

Іпохондричні страхи значно погіршують стан хворих, можуть стати причиною нападів не тільки під час фізичних навантажень, але й від їх очікування.

У разі гіпертонічної хвороби пацієнти зазвичай адекватно оцінюють свій стан здоров'я, правильно сприймають рекомендації і призначення лікаря. Частина їх з тривожно-підозрілими рисами підвищення артеріального тиску сприймає як трагедію, катастрофу. Настрій у таких хворих пригнічений, вони зосереджуються на відчуттях, коло інтересів звужується, обмежується захворюванням. Інша група хворих ігнорує захворювання та відмовляється від лікування. Таке ставлення до хвороби спостерігається в осіб, які зловживають алкоголем.

Хворі, які тривалий час страждають від гіпертензії, можуть звикнути до неї, не звертати уваги на серйозність захворювання та необхідність лікування. Прогресуючи, захворювання може спричинити наростання чіткого симптомокомплексу, що передують органічній зміні психологічної діяльності, яка виявляється в порушенні пам'яті, коливаннях настрою, слабкодухості, стомлюваності. Хворі стають вразливими, у них з'являється іпохондрична зосередженість на різних відчуттях.

Оскільки поведінка людей реалізується не у вакуумі, а в сфері міжособистісних відносин, честолюбна і працьовита особистість у випадках соматичної патології виявляє експансію і злість як домінуючий стиль поведінки [8].

Складні ситуації переживаються такими людьми як випробування їх спроможності до вирішення проблем. Окрім того, вони

розглядають своє оточення як неповноцінне, що перешкоджає нормальному життю. У них переважає відчуття гніву, дратівливості та ворожості. Так формується виражена агресивна, егоїстична поведінка.

Висновок. Серцево-судинні захворювання мають негативний вплив на стан психічного здоров'я особистості. Щоб краще зрозуміти, яка допомога необхідна хворим на соматичні серцево-судинні захворювання, треба врахувати особистість пацієнта. Психічні фактори загалом діють тільки спільно з низкою соматичних факторів ризику (гіперхолестеринемія, артеріальна гіпертензія, паління, цукровий діабет, надмірна маса тіла й ін.). З огляду на це, варто продовжувати дослідження, результати яких дадуть можливість найефективніше усувати вплив несприятливих психосоціальних і психоемоційних чинників на психіку осіб зі соматичними серцево-судинними захворюваннями.

Доцільно більше уваги приділяти ролі медико-соціальної роботи, яка повинна забезпечити гарантований мінімум медичної, психологічної та соціальної допомоги хворим із соматичними серцево-судинними захворюваннями. Крім того, медико-соціальна допомога орієнтує органи охорони здоров'я та соціального захисту громадян на необхідність надання доступної не тільки лікувальної, але й соціальної та психологічної допомоги особам, які страждають на такі соматичні захворювання.

1. Ищук В. В. Медико-психологические предикторы формирования психопатологических нарушений у пациентов с распространенными формами эндокринной патологии / В. В.Ищук // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 2. – С. 31–36.

2. Заседа Ю. И. Особенности групп психотерапевтических феноменов у больных с соматоформным расстройством верхних отделов желудочно-кишечного тракта и язвенной болезнью желудка и/или двенадцатиперстной кишки / Ю. И. Заседа // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 1. – С. 84–89.

3. Чугунов В. В. Клинико-психофеноменологическая характеристика патоперсоналогической трансформации пациентов с язвенной болезнью желудка и двенадцатиперстной кишки / В. В. Чугунов, Ю. И. Заседа // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 2. – С. 62–67.

4. Балка Л. О. «Мала психотерапія» як базовий медико-психологічний ресурс при роботі з пацієнтами із сечокам'яною хворобою / Л. О. Балка // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 3. – С. 79–82.

5. Кутова Н. В. Особистісні властивості пацієнтів із хронічним панкреатитом міліарної та алкогольної етіології: обґрунтування диференціації

психокорекційних підходів / Н. В. Кутова // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 2. – С. 37–41.

6. Прохач Н. Е. Психосоматичні порушення та їх корекція у хворих на рак тіла матки / Н. Е. Прохач, О. В. Жук, А. О. Лобазова, І. М. Кругова // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 2. – С. 79–84.

7. Дроздова І. В. Особливості характеру хворих на артеріальну гіпертензію після перенесеного інсульту / І. В. Дроздова, В. В. Храмова, Ю. А. Гончар, С. Я. Яновська // Медицинская психология. – 2015. – Т. 10. – № 3. – С. 13–17.

8. Малкіна-Піх І. Г. Психосоматика: довідник практичного психолога / І. Г. Малкіна-Піх. – М.: Ексмо, 2004. – 992 с.

9. Аргун Л. Є. Посібник з оздоровчої соціально-реабілітаційної роботи / Л. Є. Аргун. – М.: Надія, 1999. – 298 с.

Сибирная Р. И., Сибирный А. В. Влияние соматических сердечно-сосудистых заболеваний на психику человека

Рассмотрены негативные факторы внешней среды, способствующие развитию сердечно-сосудистой патологии. Установлено влияние сердечно-сосудистых заболеваний на психику человека. Отмечено, что психические факторы в целом действуют только совместно с рядом соматических факторов риска (это гиперхолестеринемия, артериальная гипертензия, курение, сахарный диабет, избыточная масса тела и др.).

Обоснована необходимость продолжения исследований, результаты которых позволят наиболее эффективно устранять влияние неблагоприятных психосоциальных и психоэмоциональных факторов на психику людей с соматическими сердечно-сосудистыми заболеваниями.

Ключевые слова: *психика, симптоматика, патология, соматические заболевания, сердечно-сосудистые заболевания, гипертоническая болезнь, соматопсихическое равновесие.*

Sibirnaya R. I., Sibirny A. V. Effect of somatic cardiovascular diseases to he human psyche

Considered negative environmental factors causing the development of cardiovascular disease. The impact of cardiovascular disease on the human psyche was detected. Mental factors are generally valid only in conjunction with a number of physical risk factors (hypercholesterolemia, hypertension, smoking, diabetes, excessive weight, etc.).

Neuropsychiatric disorders in somatic diseases usually consist of physical and mental disorders and reactions of the individual to the disease. This reaction depends on the severity and rate of disease development, the idea of it in the patient, the nature of the treatment and psychotherapeutic environment of the individual patient, the attitude to illness of relatives, colleagues and friends.

Further studies, the results of which will most effectively eliminate the impact of adverse psychosocial and psycho-emotional factors in mind people with somatic cardiovascular diseases are necessary.

It is advisable to pay more attention to the role of medical social work, which should provide a guaranteed minimum of medical, psychological and social assistance to patients with somatic cardiovascular diseases. In addition, medical and social help orient health authorities and social security on the need for accessible not only medical but also social and psychological assistance to people suffering from such physical illness.

Key words: *psyche, symptoms, pathology, physical illness, cardiovascular disease, hypertension, somatopsychical balance.*

Стаття надійшла 23 травня 2017 р.

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

ВИДГУКИ, РЕЦЕНЗІЇ

СИМВОЛІЧНА РЕГУЛЯЦІЯ ДІЙ І ВЧИНКІВ ОСОБИСТОСТІ У ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВИМІРІ

У сучасній психологічній науці триває вивчення природи символу, його місця в регуляції дій і вчинків людини та ролі в організації психічної сфери особистості загалом (В. В. Клименко, О. О. Потебня, О. В. Соловйов, К. Г. Юнг). Кожна людина в процесі власної діяльності, в разі спілкування навіть на підсвідомому рівні послуговується символами. Взаємодіючи з іншими, особистість використовує не лише вербальне, а й невербальне мовлення. В цьому контексті символ є і психолінгвістичною одиницею, що несе в закодованому виді думки, почуття та образи, і кодом, у якому містяться чуттєво-інтуїтивні структури психічного відображення, що передається іншій людині.

У лютому 2017 року надруковано монографію «Психологія символічної регуляції поведінки особистості», автором якої є начальник кафедри суспільних наук Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського, кандидат психологічних наук, доцент Хміляр Олег Федорович. У монографії символ відображає синтез думок, почуттів і образів, як інформаційно-енергетичне утворення, що конструює та спричинює в людини нескінченний ряд станів предмета чи явища й регулює її дії і вчинки. Символ розкрито з різних боків: психологічного, філософсько-антропологічного, лінгвістичного, структурно-семіотичного та етнологічного. Завдяки символіві особистість розуміє, формує та регулює міжособистісні стосунки. Розуміння символів допомагає людині кодувати й декодувати психомоторну поведінку інших.

Чіткий, послідовний і логічний виклад матеріалу дослідження дав змогу повною мірою розкрити багаторічний досвід вивчення проблеми кодування, декодування та розуміння повідомлень у формі чуттєво-інтуїтивних символів і перетворення їх у регулятор дії іншої людини.

У монографії ґрунтовно наголошено на емпіричному дослідженні жесту як психомоторно-символічного регулятора дій і вчинків людини, що дало змогу розширити й поглибити наукові уявлення про смислову позицію особистості. Жест постає як код, що одночасно відображає тип взаємодії з оточуючими, допомагає особистості орієнтуватися в наочній ситуації та планувати власну діяльність.

Автором визначено регуляторні властивості жесту в процесі розв'язування евристичних задач. Як відомо, людина використовує жести разом із мовленням, вони не просто його доповнюють, але й дають змогу орієнтуватися у просторі. Це, своєю чергою, вказує на прям пошуку в розв'язуванні задачі й регулює поведінку особистості. Як психомоторний код жест сприяє розумінню прихованого смислу задачі.

Кодуючи повідомлення жестом, людина відправляє іншій не лише його змістовну частину, а й передає емоції, показуючи індивідуальне ставлення до неї. У спільній діяльності це допомагає сформувати спільне смислове поле, що регулює дії і вчинки особистості.

Регулюючи поведінку символом, особистість формує систему уявлень про ситуацію, світ загалом, своє місце в ньому. Обмірковуючи певну ситуацію, власну поведінку в ній, людина використовує жестикуляцію, що виконує функції не лише вираження стану чи регулювання процесу взаємодії, а й самоорганізації поведінки. Смислова позиція особистості, виражаючись у жесті, сприяє осмисленню ситуації та посиленню позиції особистості.

Деталізуючи процес декодування жестово-символічної мови в професійній діяльності людини, зокрема диригентів і музикантів-виконавців, а також офіцерів військово-морських сил і льотчиків, у монографії зазначено, що мова жестів є безмежною. За її допомогою можна передавати повідомлення в будь-якій сфері діяльності. Вона оптимізує процес передавання, сприймання й розуміння інформації, а інколи є головною щодо збереження життя в особливих умовах діяльності, запобігання аварій та катастроф.

Цікавим видалося декодування поз людини як жестового конвенційного символу. Особливо привертає увагу трактування поз у різних культурах, наприклад, представниками країн: Америки, Африки, Європи, Австралії, Китаю, Японії.

Доцільно наголосити на процесі символічної регуляції ціннісно-орієнтаційної сфери особистості. Адже, проникаючи в сутнісні глибини психіки особистості, символ дає змогу розмежувати цінності, декларовані особистістю, та цінності, безпосередньо нею

визнані. Ця властивість символу дає змогу особистості корегувати власну ціннісно-орієнтаційну сферу, особливо в умовах професійної діяльності.

Надбанням автора монографії стало визначення сутності психомоторного символу як засобу зображення образів, думок і почуттів людини; виявлення його регуляторних властивостей; виділення основних напрямків руху символічної інформації в системі взаємин і регуляції власних дій людини; з'ясування зв'язків між жестово-символічним вираженням і смисловою позицією особистості. А також розробка заходів подолання непорозумінь у сприйманні, розумінні та символічній регуляції дій і вчинків у системі «людина-людина».

Монографія Хміляра Олега Федоровича вражає своєю змістовністю, наповненістю, багатовекторністю розкриття проблеми символічної регуляції дій і вчинків особистості, гарною ілюстрованістю, доступністю викладу матеріалу. Вона стане в нагоді психологам, педагогам, науковим і науково-педагогічним працівникам, які досліджують сферу регуляції дій і вчинків людини, а також усім тим, хто цікавиться вивченням проблематики психомоторного спілкування.

***О. В. Красницька,**
викладач кафедри суспільних наук,
кандидат педагогічних наук*

НАШІ АВТОРИ

- Андрушко Л. М.** кандидат мистецтвознавства, доцент, доцент кафедри філософії та політології Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бамбурак Н. М.** кандидат психологічних наук, доцент, завідувач кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Бондаренко В. А.** кандидат юридичних наук, доцент кафедри мовної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Борисенко О. М.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Буняк Н. А.** доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології у виробничій сфері Тернопільського національного технічного університету імені Івана Пулюя.
- Верескля М. Р.** кандидат педагогічних наук, доцент кафедри менеджменту Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Гуцман М. С.** магістр з практичної психології, лаборант кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Єсімов С. С.** кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Жигайло Н. І.** доктор психологічних наук, професор, професор кафедри менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Калька Н. М.** старший викладач кафедри психології факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кісіль З. Р.** доктор юридичних наук, професор, декан факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.

- Ковальчук З. Я.** доктор психологічних наук, доцент, заступник декана факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ з навчально-методичної роботи.
- Ковалів М. В.** кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративно-правових дисциплін Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Колосович О. С.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Козирєв М. П.** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Кудрик Л. Г.** кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри життєвих компетентностей Львівського інституту післядипломної педагогічної освіти.
- Кость С. П.** кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент кафедри мовної підготовки Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Лялюк Г. М.** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мрака Н. М.** кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Мушинська А. О.** студентка факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Пилипів Р. М.** начальник сектору реагування патрульної поліції Рожнятівського відділення Калуського відділу поліції ГУ Національної поліції в Івано-Франківській області.
- Прокопюк Т. В.** викладач кафедри психології факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ріжок В. В.** слухач магістратури факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сибірна Р. І.** доктор біологічних наук, професор, професор кафедри психології діяльності в особливих умо-

- вах факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сибірний А. В.** кандидат біологічних наук, доцент Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Сурмяк Ю. Р.** кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Угрин О. Г.** кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології управління факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Черевко М. Ю.** студентка факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Шиделко А. В.** кандидат соціологічних наук, доцент, доцент кафедри психології факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Цибрівський Я. І.** викладач кафедри психології факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.
- Ясінський В. П.** старший викладач кафедри психології діяльності в особливих умовах факультету № 7 Львівського державного університету внутрішніх справ.

ЗМІСТ

Розділ 1

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ІНСТИТУТІВ ТА СОЦІАЛЬНИХ СПІЛЬНОТ В УМОВАХ СОЦІАЛЬНИХ КРИЗ

Борисенко О. М. Особливості соціальної ідентифікації молоді в сучасних умовах суспільства.....	3
Кісіль З. Р. До питання професійної підготовки працівників правоохоронних органів у сучасних умовах: міжнародний досвід.....	12
Ковальчук З. Я. Вплив складних життєвих обставин на психічний розвиток дитини.....	24
Козирев М. П. Психологія політичної влади.....	32
Колосович О. С. Психологічні аспекти формування професійної ідентичності особистості в кризові періоди суспільства.....	43
Прокопюк Т. В. Стрес у професійній діяльності правоохоронців: до теорії дослідження.....	52
Угрин О. Г., Черевко М. Ю. Взаємозв'язок стилів конфліктної поведінки з ціннісними орієнтаціями й мотивами працівників організації.....	61

Розділ 2

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ТА ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПІДГОТОВКИ КУРСАНТІВ І СТУДЕНТІВ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Буняк Н. А. Студентський вік як період підвищення конфліктності: теоретичний аналіз.....	70
Верескля М. Р. Теоретичні та практичні аспекти формування професійної компетентності майбутніх фахівців з менеджменту економічної безпеки.....	80
Жигайло Н. І. Психологічні особливості досягнення успіху в бізнесі та кар'єрі.....	88

Лялюк Г. М.	Соціально-психологічні особливості організації моделі психологічного супроводу розвитку та становлення професійної ідентичності майбутніх педагогів.....	98
Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г.	Розвиток креативності учнів у навчально-виховному процесі.....	106
Угрин О. Г., Мушинська А. О.	Емпіричне дослідження взаємозв'язку лідерських якостей та емоційного інтелекту особистості студента.....	115
Шиделко А. В.	Духовні цінності у становленні особистості професіонала.....	125

Розділ 3

ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ТА СПЕЦІАЛЬНІ ПСИХОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Андрушко Л. М., Ясінський В. П.	Вплив зеленого кольору на психіку та фізіологічні функції людини.....	134
Бамбурак Н. М., Гуцман М. С.	Динаміка суб'єктивного проживання стресу особистістю.....	143
Бондаренко В. А., Єсімов С. С., Ковалів М. В.	Психологічна саморегуляція як засіб підвищення ефективності професійної діяльності поліцейських патрульної служби.....	152
Борисенко О. М., Ріжок В. В.	Оптимізм як показник емоційної зрілості особистості.....	162
Калька Н. М., Цибрівський Я. І.	Проблема формування селфізму в сучасному світі: теорії, причини і фактори впливу.....	169
Кость С. П.	Теоретичні поняття і терміни медіаосвіти.....	178
Мрака Н. М.	Вплив атрибутивного стилю на мотивацію творчої особистості.....	186
Пилипів Р. М.	Критерії ефективності діяльності патрульної поліції у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху.....	195
Сибірна Р. І., Сибірний А. В.	Вплив соматичних серцево-судинних захворювань на психіку людини.....	205
НАУКОВЕ ЖИТТЯ.....		214
НАШІ АВТОРИ.....		217

СОДЕРЖАНИЕ

Раздел 1

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ СОЦИАЛЬНЫХ ИНСТИТУТОВ И СОЦИАЛЬНЫХ СООБЩЕСТВ В УСЛОВИЯХ СОЦИАЛЬНЫХ КРИЗИСОВ

Борисенко О. М. Особенности социальной идентификации молодежи в современных условиях общества.....	3
Кисиль З. Р. К вопросу профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов в современных условиях: международный опыт.....	12
Ковальчук З. Я. Влияние сложных жизненных обстоятельств на психическое развитие ребенка.....	24
Козырев Н. П. Психология политической власти.....	32
Колосович А. С. Психологические аспекты формирования профессиональной идентичности личности в кризисные периоды общества.....	43
Прокопюк Т. В. Стресс в профессиональной деятельности правоохранителей: к теории исследования.....	52
Угрин О. Г., Черевко М. Ю. Взаимосвязь стилей конфликтного поведения с ценностными ориентациями и мотивами работников организации.....	61

Раздел 2

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ И ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПОДГОТОВКИ КУРСАНТОВ И СТУДЕНТОВ К ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Буняк Н. А. Студенческий возраст как период повышения конфликтности: теоретический анализ.....	70
---	----

Верескля М. Р.

Теоретические и практические аспекты формирования профессиональной компетентности будущих специалистов по менеджменту экономической безопасности.....80

Жигайло Н. И.

Психологические особенности достижения успеха в бизнесе и карьере.....88

Лялюк Г. Н.

Социально-психологические особенности организации модели психологического сопровождения развития и становления профессиональной идентичности будущих педагогов.....98

Сурмяк Ю. Р., Кудрик Л. Г.

Развитие креативности учащихся в учебно-воспитательном процессе.....106

Угрин О. Г., Мушинская А. А.

Эмпирическое исследование взаимосвязи лидерских качеств и эмоционального интеллекта личности студента.....115

Шиделко А. В.

Духовные ценности в становлении личности профессионала.....125

*Раздел 3***ОБЩЕТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И СПЕЦИАЛЬНЫЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ****Андрушко Л. М., Ясинский В. П.**

Влияние зеленого цвета на психику и физиологические функции человека.....134

Бамбурак Н. М., Гуцман М. С.

Динамика субъективного проживания стресса личностью.....143

Бондаренко В. А., Есимов С. С., Ковалив М. В.

Психологическая саморегуляция как средство повышения эффективности профессиональной деятельности полицейских патрульной службы.....152

Борисенко О. М., Рижок В. В.

Оптимизм как показатель эмоциональной зрелости личности.....162

Калька Н. М., Цибривский Я. И.

Проблема формирования селфизма в современном мире: теории, причины и факторы влияния.....169

Кость С. П.

Теоретические понятия и термины медиаобразования.....178

Мрака Н. Н.

Влияние атрибутивного стиля на мотивацию творческой личности.....186

Пыльпив Р. М.

Критерии эффективности деятельности патрульной полиции
в сфере обеспечения безопасности дорожного движения.....195

Сибирная Р. И., Сибирный А. В.

Влияние соматических сердечно-сосудистых заболеваний
на психику человека.....205

НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ.....214

НАШИ АВТОРЫ.....217

CONTENTS

Section 1

PSYCHOLOGICAL ASPECTS OF SOCIAL INSTITUTIONS AND SOCIAL COMMUNITIES FUNCTIONING IN THE CONDITIONS OF SOCIAL CRISES

Borysenko O. M. Peculiarities of social identification of youth in modern conditions.....	3
Kisil Z. R. Concerning the issue of professional training of law enforcement officers in modern conditions: international experience.....	12
Kovalchuk Z. Ya. Influence of difficult circumstances on the mental development of the child.....	24
Kozyrev M. P. Psychology of political authority.....	32
Kolosovych O. S. Psychological aspects of personal professional identity formation in times of social crisis.....	43
Prokopyuk T. V. Stress in the professional activity of law enforcement officers: theory of study.....	52
Uhryn O. G., Cherevko M. Yu. Correlation between conflict behavior styles and value orientations and motives of the organization employees.....	61

Section 2

PSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF PERSONNEL MANAGEMENT AND PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF TRAINING OF COURSES AND STUDENTS TO PROFESSIONAL ACTIVITY

Bunyak N. A. College age as a period of conflict growth: theoretical analysis.....	70
---	----

Veresklya M. R.

Theoretical and practical aspects of developing professional competency in economic security management students.....80

Zhyhailo N. I.

Psychological features of the achievement of success at business and career.....88

Lyalyuk G. M.

Social and psychological features of the model of the psychological support of development and formation of future teachers' professional identity.....98

Surmyak Yu. R., Kudryk L. G.

The development of students' creativity in the educational process.....106

Uhryn O. G., Mushynska A. O.

Empirical study of the relationship between leadership qualities and emotional intelligence of student's personality.....115

Shydelko A. B.

Spiritual values in the formation of specialist's personality.....125

Section 3

**GENERAL AND SPECIAL
PSYCHOLOGICAL RESEARCH**

Andrushko L. M., Yasynskiy V. P.

The influence of green colour on human psychics and physiological functions.....134

Bamburak N. M., Gutsman M. S.

The dynamics of the personal subjective stress overcoming.....143

Bondarenko V. A., Yesimov S. S., Kovaliv M. V.

Psychological self-regulation as a means of increasing the efficiency of official activities of the police of patrol service.....152

Borysenko O. M., Rizhok V. V.

Optimism as an indicator of personal emotional maturity.....162

Kalka N. M., Tsybrivskiy Ya. I.

The problem of selfiezm modeling in the modern world: theories, reasons and factors of impact.....169

Kost S. P.

Theoretical concepts and terminology of media education.....178

Mraka N. M.

The effect of attributive style on the motivation of creative person.....186

Pylypiv R. M.

The criteria of the effectiveness of the patrol police activity
in the sphere of road traffic safety.....195

Sibirnaya R. I., Sibirny A. V.

Effect of somatic cardiovascular diseases to he human
psyche.....205

SCIENTIFIC LIFE.....214

OUR AUTHORS.....217

**Вимоги до оформлення та подання статей
у Науковий вісник**

**Львівського державного університету внутрішніх справ,
згідно з Положенням про збірник «Науковий вісник
Львівського державного університету внутрішніх справ»
(серія юридична, економічна, психологічна, спецвипуск),
затвердженим наказом ЛьвДУВС від 28 лютого 2017 р. № 44**

Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ – це збірник наукових праць (статей), у якому публікуються матеріали й результати теоретичних та експериментальних досліджень наукових, науково-педагогічних працівників, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів університету.

У Віснику можуть бути опубліковані аналогічні дослідження представників інших вищих навчальних закладів МВС і МОН України, практичних працівників органів внутрішніх справ, інших правоохоронних структур за відповідним клопотанням.

Автор має право на публікацію в одному випуску Вісника один раз; другий раз (навіть у співавторстві) – у виняткових випадках, за спеціальним рішенням редколегії.

Вісник видається у трьох серіях – юридичній, економічній і психологічній.

Вимоги до статей

До публікації приймаються рукописи наукових статей, що **відповідають тематичній спрямованості (серії) збірника.**

Рукописи статей, відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. № 7-05/1, **мають містити:**

- індекс УДК;
- прізвище, ім'я, по батькові автора та назву статті українською, російською, англійською мовами;
- анотації статті українською, російською та англійською;
- ключові слова українською, російською, англійською;
- такі структурні елементи:

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими практичними або теоретичними завданнями (5–10 рядків).

Мета статті і завдання, які необхідно вирішити для її досягнення.

Стан дослідження. Охоплює аналіз останніх досліджень та публікацій, на які спирається автор; виокремлюються невирішені частини загальної проблеми, яким присвячена стаття. Цьому слід приділити належну увагу, адже

саме на підставі аналізу публікацій попередників автор може фахово сформулювати мету своєї наукової розробки.

Виклад основних положень. Ця частина у рукописі охоплює майже 90% його обсягу. Тут автор має висвітлити окреслену в назві тему на підставі власних досліджень, аналітичних спостережень чи роздумів щодо висловлених іншими науковцями гіпотез, положень. Під час такого аналізу, зазвичай, вказуються підходи інших дослідників, тому важливо належно їх цитувати, зазначаючи посилання. Вони у тексті подаються у квадратних дужках, де вказується порядковий номер джерела і цитованої сторінки (наприклад [12, с. 17]).

Висновки. Завершальна частина рукопису статті має відображати підсумок розглянутих, обгрунтованих, запропонованих автором в основному тексті положень, гіпотез, рекомендацій.

Список використаних джерел подається наприкінці тексту, має бути оформлений відповідно до державних стандартів. Повинен охоплювати всі наведені в тексті посилання. Джерела подаються в порядку згадування їх у статті.

Обсяг рукопису статті не повинен перевищувати 0,5 друк. авт. арк. (12 сторінок машинописного тексту); текст має бути набраний тільки у форматі **Word.doc (2003)** шрифтом Times New Roman через 1,5 інтервали і віддрукований на папері формату 210 × 297,5 мм (A4), на сторінці – не більше 30-ти рядків, кегель – 14 пт. Поля навколо тексту – по 2 см з усіх боків. Якщо стаття містить *графічний матеріал*, то його слід подавати у форматі A5, а в авторському оригіналі залишати місце для рисунків. Електронні варіанти мають бути повністю виправлені без «значків» та «об'єктів».

Рукопис має бути підписаний автором.

Статті у Вісник можуть подаватися авторами такими мовами: українською, російською, англійською.

До статті *українською та російською мовами* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація англійською мовою та анотації українською і російською (по 500 знаків кожна). Розширена анотація англійською мовою повинна бути завірена печаткою бюро перекладів або погоджена підписом керівника кафедри іноземних мов чи відділу міжнародних зв'язків Львівського державного університету внутрішніх справ. До вказаних погоджень можуть бути прирівняні відповідні погодження керівників аналогічних підрозділів інших навчальних закладів, установ та організацій, підписи яких належним чином завірені печаткою цих закладів, установ чи організацій.

До статті *англійською мовою* надаються розширена (1800–2000 знаків) анотація українською мовою і звичайні анотації російською та англійською (по 500 знаків кожна).

Статті, подані англійською мовою неангломовними авторами (у перекладі), мають бути завірені на предмет правильності перекладу у бюро перекладів або на кафедрі іноземних мов чи у відділі міжнародних зав'язків навчального закладу.

Стаття подається зі супровідними документами:

– для авторів без наукового ступеня – із завіреною позитивною рецензією фахівця з науковим ступенем і витягом із протоколу засідання кафедри про рекомендацію статті до друку;

– довідкою про автора (авторів): прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання, місце роботи, посада, контактний телефон, електронна адреса;

– електронним варіантом статті;

– для авторів, які не є працівниками ЛьвДУВС, – квитанцією про оплату публікації на розрахунковий рахунок університету:

Код ЄДРПОУ **08571995**

МФО **825014**

ГУДКСУ у Львівській області

р/р **31255201100729**

Вартість: 43,18 грн / 1 стор.

Призначення платежу: за публікацію у збірниках наукових праць.

Примітка.

Рукописи, подані з порушенням зазначених вимог і суттєвими мовностилістичними огріхами, та статті, які вже опубліковані або подані для опублікування в інших виданнях, до друку не приймаються.

Редакційна колегія зберігає за собою право, в разі необхідності, скорочувати і редагувати тексти статей або відхиляти їх від опублікування.

Стаття подається автором відповідальному секретареві Вісника безпосередньо або поштою на адресу:

ЛьвДУВС: 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Відповідальний секретар:

серія юридична –

доктор юридичних наук, професор **Балинська О. М.**;

серія психологічна –

кандидат психологічних наук, доцент **Борисенко О. М.**;

серія економічна –

доктор економічних наук, доцент **Ревак І. О.**

Координати для довідок:*Відділ організації наукової роботи:*

(032) 278-65-72; e-mail: vonr@lvduvs.edu.ua

067-854 97 24 (Боровікова Віталіна Станіславівна)

e-mail: borovikova-vitalina@ukr.net

Редакційно-видавничий відділ:

(032) 233-61-95; e-mail: publlaw@lvduvs.edu.ua

Відповідальні секретарі:

Балинська Ольга Михайлівна 067-674 99 12

Борисенко Оксана Михайлівна 097-461 83 84

Ревак Ірина Олександрівна 067-444 09 63

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВИЙ
ВІСНИК
ЛЬВІВСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Серія психологічна

Випуск 1

Редагування *Ю. Р. Глиняна*

Редагування текстів англійською *І. Ю. Сковронська*

Редагування текстів російською *О. Я. Шмиговська*

Макетування *Н. М. Лесь*

Друк *А. М. Радченко*

Підписано до друку 10.08.2017 р.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Умовн. друк. арк. 13,49.
Тираж 100 прим. Зам. 70-17.

Львівський державний університет внутрішніх справ
Україна, 79007, м. Львів, вул. Городоцька, 26.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2541 від 26 червня 2006 р.